Charles Péguy

Jan van Nijlen

bron
Jan van Nijlen, *Charles Péguy*. A.W. Sijthoff, Leiden 1919

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/nijl003char01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

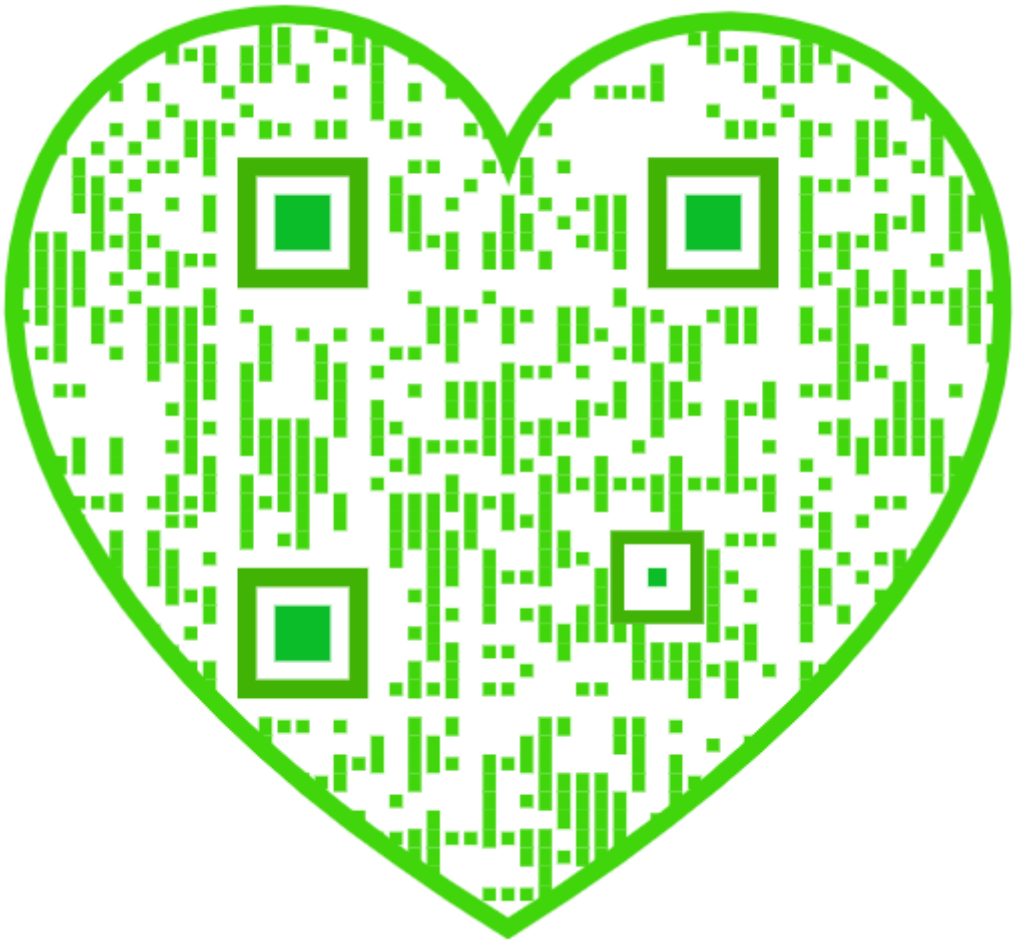

t.o. 1

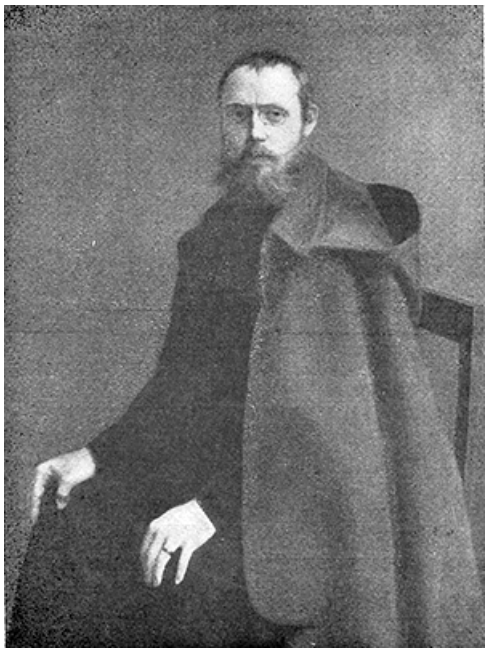

CHARLES PÉGUY
1873-1914
Naar een schilderij van Pierre Laurens

Charles Péguy
I

Naast Maurice Barrès en Charles Maurras is Charles Péguy een der schrijvers wier werken een overwegenden invloed hebben gehad en nog hebben op het geestelijk leven van Frankrijk. Ofschoon zij zich bewegen in verschillende en soms zeer uiteenloopende richtingen, hebben deze drie schrijvers twee eigenschappen gemeen die voor hunne tijdgenooten hunne waarde bepalen: het geloof in het vaderland en het vertrouwen in de daad. En deze zijn, tusschen eenige andere, de twee bijzonderste karakteristieken voor den geest van een nieuwen tijd.

'La littérature est l'expression de la société', zegt de Bonald. Misschien is het niet altijd even gemakkelijk, vooral voor een tijdgenoot, om te onderscheiden in hoever het werk van een schrijver het geestelijk leven van zijn tijd uitdrukt, of in hoever het werk zelf op dit leven een invloed heeft uitgeoefend. Maar bij schrijvers van zulke sterke persoonlijkheid is dit onderscheid geheel overbodig, omdat uit het vermogen dat zij bezitten, om de chaotische aspiraties die in de harten hunner tijdgenooten leven in heldere zinnen te formuleeren, de kracht voortvloeit die hunne gedachten vruchtbaar maakt voor de toekomst. Zelden sprak de stem van een tijd zoo luid en zoo nadrukkelijk in het werk van een schrijver als in de boeken van

Charles Péguy. Péguy heeft niet, zooals Maurras, eene machtige theorie opgebouwd uit de lessen der ondervinding en der politieke werkelijkheid, en hij gaat niet, zooals de schrijver van *L'Avenir de l'intelligence*, tot de uiterste consequenties eener theorie, waarvan hij de waarheid heeft bewezen; hij geeft niet alleen het resultaat zijner geestelijke ontwikkeling, maar ook de verschillende phasen dezer ontwikkeling, zoodat zijn werk een trouwe spiegel wordt van de geestelijke evolutie der generatie wier woordvoerder hij is.

Evenals de sentimenteele anarchie en de moreele verwarring van het begin der XIXe eeuw zich uitten in de werken der groote Romantici, evenals het scepticisme en het dilettantisme van de tweede helft der eeuw hun echo vonden in de boeken van Ernest Renan en later in die van Anatole France, zoo ook vonden het geloof en het enthousiasme van een nieuwen tijd hunne meest typische uitdrukking in de geschriften van Charles Péguy. Hoe groot zijn invloed is geweest op de moreele, politieke en literaire regeneratie die Frankrijk de kracht heeft gegeven om het grootste gevaar en den ergsten nood te overwinnen die het ooit heeft gekend, is thans nog niet nauwkeurig te bepalen. Maar dat die invloed zeer groot is geweest weten allen die met eenige aandacht de geestelijke stroomingen der laatste jaren hebben gevolgd. Eer dan aan eenzijdige kunstenaars en estheten had het verzwakte Frankrijk na 1870 behoefte aan volledige menschen. Zulk een is Charles Péguy geweest en terecht mocht de jonge schrijver Ernest Psichari, die even heldhaftig sneuvelde als zijn oudere vriend, hem noemen ‘le solitaire en qui vit aujourd'hui l'âme de la France’.

Daarin ligt de groote belangrijkheid zijner geniale figuur.

***

Charles Péguy werd geboren te Orléans den 7 Januari 1873. Evenals de voorouders van den genialen entomologist uit Provence, J.H. Fabre, die niet alleen een der meest interessante figuren is der fransche wetenschap, maar ook een volmaakt vertegenwoordiger der latijnsche cultuur en een der zuiverste en meest klassieke fransche prozateurs der XIXe eeuw, waren ook de voorouders van Péguy eenvoudige boeren. Indien er ooit een geest geweest is, die het natuurlijk product was van een ras, een geest die onder alle opzichten gevormd was door de macht van het verleden en door de hoogste deugden der verdwenen geslachten, zonder dat de geringste invloed van buiten den logischen groei en de harmonieuze ontwikkeling kwam stuiten of verhinderen, dan was het wel de zijne. Meermalen heeft hij zich met fierheid, in bladzijden van eene doordringende zelfontleding, op zijne nederige afkomst beroepen. ‘Or ce que je suis, Halévy, il suffit de me voir, il suffit de me regarder, un instant pour le savoir. Un enfant y pourvoirait. J'ai beau faire; j'ai eu beau me défendre. En moi, autour de moi, dessus moi, sans me demander mon avis tout conspire, au dessus de moi, tout concourt à faire de moi un paysan non point du Danube, ce qui serait de la littérature encore, mais simplement de la vallée de la Loire, un bûcheron d'une forêt qui n'est pas même l'immortelle forêt de Gastine, puisque c'était la périssable forêt d'Orléans, un vigneron des côtes et des sables de Loire’. In zijn werk vindt men dan ook de bijzonderste karaktertrekken van dien ouden franschen boerenstand terug: de koppigheid, de rechtschapenheid, de gezonde zin en eene zekere stugheid des gemoeds. De eenvoudige menschen zijner familie waren voor hem steeds de band tusschen den modernen mensch dien hij zich gevoelde en de oudste tradities van het ras.

Een zijner eerste werken, *La chanson du roi Dagobert*, is opgedragen aan zijne grootmoeder: A la mémoire de ma grand'mère, paysanne, qui ne savait pas lire, et qui première m'enseigna le langage français.

Naast die ancestrale invloeden, die den vorm van zijn geest hebben bepaald, is de stad waar hij werd geboren een factor geweest van groot gewicht voor de ontwikkeling van zijn gevoel. In het oude Orléans, getuige van een der grootste gebeurtenissen der fransche geschiedenis, sprak de stem van een heroïek verleden vertrouwelijk tot hem. Zijne liefde voor Jeanne d'Arc, die hij later, in de volle rijpheid van zijn talent, met zooveel piëteit bezong, wortelt ongetwijfeld in de jaren zijner kindsheid, die geheimzinnige periode van het bestaan, waarin, zooals hij later zoo typisch zei, de persoonlijkheid van elken mensch voor heel zijn verder leven wordt vastgelegd. Maar niet alleen het oude stadje en hare historische atmosfeer bepaalden den aard zijner gevoelens; ook het karakter der bevolking had hieraan zijn deel. Hij heeft daar gekend de laatste vertegenwoordigers van het oude volk, 'l'ancienne France' dat nog zijne schoone eigenschappen bezat: die levensernst, die degelijkheid en die burgerlijke deugden, die ook den schrijver van *Notre Patrie* tot eene der meest typische figuren zouden maken van het herlevende Frankrijk. Daar vond men nog van die oude vaklieden, in wier hart eene middeleeuwsche liefde leefde voor het zuivere en schoone werk hunner handen, van die bewonderenswaardige mannen, voor wie het streven naar volmaaktheid in hun ambacht eene ingeboren eigenschap was. Dat volk heeft hij niet bestudeerd, of intuïtief doorschouwd zooals een Balzac dit deed; in hem leefden de geest en de ziel zelve van dat volk, zoodat hij met alle recht mocht zeggen:

‘Je ne suis nullement l'intellectuel qui descend et condescend au peuple. Je suis peuple’. Dit vooral mag men niet uit het oog verliezen om het groote literaire en moreele onderscheid te begrijpen tusschen Péguy en de letterkundigen eener vorige generatie. De kracht zijner persoonlijkheid, zijne hoedanigheden als schrijver, zijne deugden als mensch zijn niets anders als de tot hun hoogste punt opgevoerde raseigenschappen van datzelfde volk.

Na zijne eerste studies gedaan te hebben in zijne geboortestad en later te Parijs aan het lycée Lakanal en het lycée Louis-le-Grand, deed Péguy, op achttienjarigen leeftijd, zijn diensttijd in het leger. Daarna bezocht hij het collège Sainte-Barbe, waar hij zich voorbereidde tot de Ecole Normale supérieure. In Sainte-Barbe maakte hij kennis met eenige merkwaardige, talentvolle jongelieden: Baillet, die benedictijn werd, Jérôme Tharaud, die met zijn broer Jean zulke voortreffelijke romans zou schrijven, Paul Acker, die ook een bekend romanschrijver werd en Joseph Lotte. Over het leven en de idealen dezer enthousiaste jeugd geeft het boek van P. Pacary, *Un compagnon de Péguy, Joseph Lotte*, zeer interessante bijzonderheden. Het grootste deel dezer jongelieden waren destijds ongeloovig. Hunne genereuze natuur had zich door de jonge, nog niet verpolitiekte idealen van het socialisme laten winnen. ‘A vingt ans, schrijft Lotte, nous étions socialistes libertaires... Nous nous affirmions matérialistes et athées, pour mieux marquer l'abîme qui nous séparait du catholicisme’. Maar niet alleen hunne jeugdige generositeit, ook de tijd waarin zij leefden, het feit dat zij de kinderen waren der overwonnenen van 1870, het zwak en tuchteloos politiek regiem dat zij moesten dulden, alles spande saam om van deze jongelingen overtuigde revolutionnairen te maken. Hoor hoe een hunner, Jérôme

Tharaud, hunne geestesgesteldheid uit dien tijd beschrijft: ‘Que nous étions pleins d'humanité et d'enthousiasme social! Nous revenions par la nuit froide le long des rues inachevées, bordées de planches et de chantiers de démolition, qui laissaient voir à certains endroits la sinistre Bièvre et son affreuse vallée. Nous réformions hardiment la société. Lotte, Péguy et moi, dans ce concert, nous faisions les voix socialistes, voire anarchistes.’

Allen die Péguy in dien tijd hebben gekend en over hem geschreven hebben zijn het eens om te verklaren dat hij de geestelijke leider was van deze grootmoedige jeugd. ‘On ne pouvait, zegt Tharaud, se trouver devant ce puissant esprit sans être aussitôt dominé. L'autorité, une autorité qui avait sa source dans l'intelligence et la bonté, se dégageait de tout son être, de tous ses gestes, de ses yeux, de sa voix.’ Zoo was hij reeds, vooraleer hij één regel had geschreven, de geestelijke en moreele steun zijner kameraden door de buitengewone gaven van geest en hart, door de groote kracht zijner persoonlijkheid.

Van Péguy's vrienden uit deze periode verdient Lotte onze bijzondere aandacht; niet omdat hij, zooals Tharaud, een merkwaardig schrijver is geworden, maar omdat hij voor de kennis van Péguy's leven en werken een getuige is van onschatbare waarde. Lotte was geen sterke, oorspronkelijke geest. Hij hechtte zich aan Péguy met hart en ziel en bewonderde onvoorwaardelijk alles wat zijn vriend schreef. Deze bewondering uitte hij niet alleen in woorden, maar ook in daden: geen moeite was hem te veel waar voor hem de mogelijkheid bestond een abonné voor Péguy's tijdschrift te winnen of een lezer voor zijne boeken. Weldra bestond er, naar vorm en inhoud, haast geen verschil meer tusschen de gedachten van Péguy en de zijne. Wat

niet zeggen wil dat hij in de stukken die hij schreef voor zijn Bulletin des professeurs catholiques de l'université (ingericht en opgesteld volgens de methode van *Les Cahiers de la quinzaine*) een schrijver is die men met Péguy kan vergelijken. Neen, Joseph Lotte bezit alleen een goed oordeel en gezond verstand, maar mist alle andere hoedanigheden van den kunstenaar. Als schrijver is hij dan alleen interessant, wanneer zijn stem een echo blijkt van Péguy's machtig geluid. En zijne *Entretiens* behooren dan ook tot de meest belangrijke documenten die men bezit over het werk van Péguy en diens geestelijke evolutie in de jaren 1910-1913.

In 1897 schreef Péguy zijn eerste werk, *Jeanne d' Arc*. Het is, in een zwaar boekdeel, eene langdradige en eenigzins incoherente opeenvolging van tooneelen, met hier en daar enkele goede tafereelen en enkele krachtige verzen. Maar eerst rond zijn veertigste jaar zou deze schepping tot volkomen rijpheid komen in een meer strengen en soberen vorm. Kort daarna verliet Péguy de Ecole Normale supérieure. Hij verlangde ernaar deel te nemen aan, den hevigen politieken strijd die in Frankrijk ontbrandde. Hij was vol gedachten en droomen, en hij wist dat deze eenige waarde hadden voor de vrienden die hem omringden. Zijne socialistische overtuiging in de eerste plaats, en ten tweede de groote crisis der Dreyfuszaak drongen hem tot daden. Met een onvergelijkelijk enthousiasme wierp hij zich in den strijd. Het naïeve idealisme van den jongen man van twintig jaar sprak hij uit in *Marcel, premier dialogue de la cité harmonieuse*, dat in 1898 verscheen. Het was eene bevrijding, deze uiting van alles wat hij aan fantastische onredelijke droomen in zijn grootmoedig hart verborg. Intusschen was hij getrouwd en hoofd geworden van een kleinen socialistischen boekhandel.

De hardnekkige strijd van het Dreyfusproces nam haast zijn heelen tijd in beslag, en dat is de reden waarom hij, die later zulk een buitengewoon vruchtbaar schrijver werd, in dien tijd zoo weinig produceerde. ‘La passion de la vérité, la passion de la justice, l'indignation, l'impatience du faux, l'intolérance du mensonge et de l'injustice occupaient toutes nos heures, obtenaient toutes nos forces.’ Maar het was voor den jongen Péguy geen verloren tijd. Integendeel, de Dreyfuszaak, die, min het bloedvergieten, alle nadeelen van een burgeroorlog had, was voor hem en zijne jonge vrienden eene harde maar uitstekende school voor de ontwikkeling en verdieping van hunne politieke gedachten. Misschien was dit niet voor alle strijders het geval, maar wel voor de weinigen die, zooals Péguy, een onwankelbaar zelfvertrouwen bezaten en eene groote rechtschapenheid. Hoe men ook over de Dreyfuszaak zelve moge oordeelen, over één ding valt niet te twisten: de ontzaglijke invloed dezer crisis op het intellectueel en politiek leven van Frankrijk. En van al de vormen die deze invloed heeft aangenomen toont ons een deel van Péguy's werken een der belangrijkste.

Hoe hevig de strijd was dien Péguy destijds voerde blijkt uit de herinnering die Alexandre Millerand aan zijne kennismaking met Péguy heeft bewaard en waarvan hij in de voorrede van het eerste deel van Péguy's volledige werken vertelt. Het was in de woeligste periode der Dreyfuszaak; de hartstochten waren opgezweept en de toon der polemieken steeg tot eene ongehoorde heftigheid. Het was op het redactiebureau van een krant, waaraan hij meewerkte, dat Millerand Péguy voor de eerste maal ontmoette. In gezelschap van eenige studenten, wier leider hij was, kwam Péguy, in naam der intellectueele jeugd, eischen dat de meer voorzichtige

politici haar voorbeeld zouden volgen en zich met hart en ziel in den strijd zouden werpen voor waarheid en voor recht. Op een hartstochtelijken, dreigenden toon herhaalde Péguy de woorden: ‘Nous vous sommons... Nous vous sommons...’ Maar dit geweld zou slechts van korten duur zijn, ten minste in dien vorm. Hij zag wel in dat in die richting zijn weg niet lag. Niet tot het voeren van den dagelijkschen daadwerkelijken politieken strijd was hij geroepen. Met het wapen dat hem het best was vertrouwd, het geschreven woord, en waarin hij de volle maat zijner kracht kon toonen, zou hij een strijd beginnen voor edeler belangen, niet een strijd voor deze of gene politiek, maar tegen elke politiek.

Zijne opvatting van de politiek was trouwens niet van een aard om eene directe politieke actie te vergemakkelijken. Dat zal de beschouwing zijner geschriften duidelijk aantoonen. Maar er is nog iets anders. Zijne groote intellectueele eerlijkheid, zijn onwankelbaar geloof in de hoogste idealen en zijne sterke persoonlijkheid kwamen in verzet tegen de politieke gelukzoekerij en de geestelijke mediocriteit die hij in zoovele kringen aantrof. In zulk gezelschap verloor de politieke actie veel van hare aantrekkelijkheid. Hij verkoos dan ook eene zekere afzondering, en boven den dagelijkschen actieven strijd den ernst van het blijvend woord, die beter bij zijne meditatieve natuur paste; zijn invloed zou wellicht niet zoo verstrekkend zijn, maar des te grooter op de getrouwen die hem omringden en des te meer vruchtbaar voor de toekomst. Dat waren de voornaamste redenen die Péguy dreven tot het stichten van *Les Cahiers de la quinzaine*.

Dit tijdschrift, waarvan het eerste nummer in januari 1900 verscheen, was in het begin dezer eeuw een der belangrijkste fransche periodieken. Ten eerste door de persoonlijkheid van zijn stichter,

in wien een aantal jonge schrijvers van groot talent een leider erkenden van buitengewone begaafdheid en zeldzame autoriteit, en, ten tweede, door de belangrijkheid der bijdragen. Eene nieuwe generatie kwam er aan het woord. Het waren *Les Cahiers de la quinzaine* die voor het eerst de namen bekend maakten van Jean en Jérôme Tharaud, R. Rolland, G. Sorel, F. Porché, J. Benda, E. Moselly, M. Vuillaume, P. Hamp. En tusschen de medewerkers trof men auteurs aan van diverse kunstrichtingen als A. France en P. Mille, A. Suarès en D. Halévy. Dit tijdschrift, dat van af zijn verschijnen op een zeer hoog peil stond en gedurende zijne vijftienjarige loopbaan nimmer in belangrijkheid verminderde, wat wel een zeldzaam feit is voor een tijdschrift, of eene zijner hooge hoedanigheden verloor, is voor Frankrijk's moreele en literaire geschiedenis van overwegend belang omdat het een spiegel is van de moreele en literaire evolutie eener generatie, die eene grootsche taak te vervullen had. En het zijn de bijdragen van Charles Péguy die van deze evolutie het meest volledige en zuivere beeld geven.

Niettegenstaande de groote literaire waarde van *Les Cahiers de la quinzaine*, was deze uitgave eene gewaagde onderneming. Buitengewone moeilijkheden, zoowel geestelijke als stoffelijke, had Péguy te overwinnen en gedurende de vijftien jaar dat het tijdschrift regelmatig bleef verschijnen, werd het bestaan ervan even regelmatig bedreigd. Maar het was het werk van gansch zijn leven; hij mocht zich niet verwonnen geven. ‘Celui qui ne se rend pas a raison contre celui qui se rend,’ schreef hij in *L' Argent*. En met eene onwankelbare overtuiging, met eene koppige volharding streed hij door, die heele reeks van jaren; slechts toen hij op het slagveld zijn roemrijk einde vond, had ook het tijdschrift opgehouden te bestaan.

En voor welk doel voerde hij dien wanhopigen strijd? Een zijner medewerkers, de dichter François Porché, heeft het met de volgende woorden duidelijk in het licht gesteld: ‘Dire ce qui est, et rien de plus; dire ce qu'on sait et rien de plus. Poursuivre le mensonge sous toutes ses formes: mensonge politique et mensonge littéraire, faux esthétisme et démagogie. Ne se laisser arrêter dans cette chasse par aucune considération de carrière, par aucun égard en vers les personnes, par aucun préjugé de ce respect qui est une connivence et une complicité. Faire bien son métier, transporter dans le travail intellectuel le goût du bel ouvrage, l'honnêteté, le scrupule des anciens ouvriers manuels...’ Dit doel behoort tot de verhevenste die een auteur zich stellen kan. Maar het groote en zeldzame wonder is dat Péguy dat verheven doel heeft bereikt.

II

Reeds het eerste nummer, door Péguy geschreven en getiteld *Lettre du provincial*, bevatte omtrent het doel der *Cahiers* eene verklaring, die Péguy als motto had kunnen nemen voor zijn gansche werk; want daarin vindt men niet ééne bladzijde, die aan de volgende edele woorden iets van hun absoluten zin zou kunnen doen verliezen: ‘Avant ces obligations ou ces reconnaissances d'intérêt, je place une obligation de droit, perpétuelle, qui ne subit aucune exception, qui ne peut pas grandir ou diminuer, parce qu'elle est toujours totale, qui s'impose aux petites revues comme aux grands journaux, qui ne peut varier avec le tirage ni avec le concours ou les utilités: l'obligation de dire la vérité. Dire la vérité, toute la vérité rien que la vérité, dire bêtement la

vérité bête, ennuyeusement la vérité ennuyeuse, tristement la vérité triste...'

De aanleiding tot deze fiere verklaring was een besluit van het socialistisch congres dat bepaald had: 'pour l'action, les journaux devront se conformer strictement aux décisions du congrès interprétées par le comité général. De plus, les journaux s'abstiendront de toute polémique et de toute communication de nature à blesser une des organisations.' Dat kan, Péguy onmogelijk aannemen; het heil der partij of van den staat is voor hem geene verontschuldiging voor de kleinste leugen. En even ongeoorloofd als de kleinste leugen is het verzwijgen der waarheid: 'qui ne gueule pas la vérité, quand il sait la vérité, se fait le complice des menteurs et des faussaires.' Zelfs diegenen die meenen dat Péguy hier dwaalt en dat dit theoretisch absolutisme onbereikbaar is in de dagelijksche praktijk van het politieke leven, zullen moeten erkennen dat deze dwaling het kenmerk draagt eener edele en grootmoedige natuur. De geest die uit de aangehaalde regelen spreekt toont ons door zijn absoluut karakter duidelijk aan waarom Péguy zich liever terugtrok uit den dagelijkschen strijd der werkelijke politiek en verkoos op de gedachte en het geweten van zijn tijd een invloed uit te oefenen door de macht van het geschreven woord. En de waarheid, de absolute waarheid, was het sterke wapen waarmee hij strijden zou voor zijne idealen en voor zijne overtuiging.

Van welken aard deze idealen waren op het oogenblik dat Péguy zijne literaire loopbaan begon, moeten wij eerst trachten vast te stellen om des te beter hunne langzame evolutie te kunnen volgen. Van al zijne overtuigingen is er niet eene, die in zijne eerste geschriften zoozeer op den voorgrond treedt als zijn geloof in het socialisme. Door de getuigenis van Lotte en andere vrienden van Péguy weten wij

reeds dat het grootste deel van Péguy's kameraden dezelfde idealen had. Maar Péguy's eigen getuigenis is van nog grootere waarde, omdat zij ons tevens inlicht over het karakter van dit socialistisch geloof. Dit was zeer genereus en buitengewoon eenvoudig. Wanneer wij uit het opstel *De la cité socialiste*, dat in 1897 verscheen in *La Revue socialiste* en in 1900 in de *Cahiers de la quinzaine* werd herdrukt, de gedachten van Péguy omtrent den gedroomden toekomststaat leeren kennen, kunnen wij verbaasd zijn over de groote naïeveteit en het gebrek aan psychologisch inzicht die het stuk verraadt, maar geen oogenblik kunnen wij twijfelen aan den ernst van den jongen propagandist.

Dit opstel bevat geene enkele nieuwe theorie, maar het bestaat toch niet uit die holklinkende phrases en nietszeggende woorden die de geschriften van zoovele sociale hervormers kenmerken, en het mist ten eenen male den onaangenamen profetentoon van zoovele politieke verkondigers. Wel treft men er enkele naïeve en roekelooze affirmaties aan, zooals: 'La concurrence sera supprimée... L'oisiveté sera supprimée...' maar de toon van het heele stuk getuigt van eene groote kalmte en eene sterke edelmoedigheid. Zoo vast staat zijn geloof, dat hij met volle overtuiging zegt: 'il n'y avait plus qu'à préparer la naissance de cette cité, il n'y avait qu'à préparer puis à faire la révolution sociale.' In een feller licht dan ergens anders in zijne geschriften komt in de bladzijden van *De la cité socialiste* die idealistische vooropgezetheid naar voren, waarvan Péguy zich nooit geheel heeft kunnen bevrijden. Men moet in datzelfde opstel het avontuur lezen van die jongelieden die het plan hadden opgevat een krant te stichten, een zuiver socialistische krant zonder advertenties, waarvan de zetters en de redacteuren, 'les ouvriers écrivains et les ouvriers

compositeurs,' hetzelfde salaris zouden krijgen als de directeur, 'l'ouvrier directeur', en men moet kennis nemen van de bizarre methode volgens welke zij dit plan trachtten uit te voeren - dat natuurlijk mislukte - om ten volle te begrijpen welke naïeve idealen Péguy en zijne kameraden bezielden.

Het is dan ook vanzelfsprekend dat deze jonge mannen het niet eens konden zijn met de burgerlijke politiek die hunne partij voerde en dat zij, overtuigd dat in hen alleen het ware socialistische ideaal leefde, een partij vormden die volkomen onafhankelijk was. Droomen eener edelmoedige jeugd, zal men wellicht zeggen. Ja, maar niet heelemaal. Want in de meest gewaagde stellingen die Péguy in dien tijd verdedigde ontdekt men een gezonden zin, een ernst, eene degelijkheid in het theoretiseeren die geheel in harmonie zijn met de zuiverheid van zijn geloof, en diezelfde hoedanigheden, minder schitterend en paradoxaal nochtans, maar in , directer verband met de werkelijkheid, zal men terugvinden in het wetenschappelijk socialisme van G. Sorel. Dit bouwen op een hooger plan was steeds Péguy's tactiek; de verreining der politieke atmosfeer was hierbij zijn verheven doel en voor zoover zijn invloed door den betrekkelijk kleinen kring zijner lezers was beperkt, heeft hij dit doel bereikt.

In *Pour ma maison* beweert Péguy te behooren tot die jongelieden 'qui étaient venus au socialisme sincèrement et par une révolution profonde intérieure.' De diepte van die innerlijke revolutie, houd ik voor eene van Péguy's meest flagrante illusies, eene dier vooropgestelde principes waarmee zijn hoogmoedige geest zijn hart poogde te overtuigen. Deze illusie is van denzelfden aard als die andere aan zichzelven opgedrongen overtuiging, die wij in een vorig opstel vinden: 'Les treize ou quatorze

siècles de christianisme introduit chez mes aieux, les onze ou douze siècles d'instruction et parfois d'éducation catholique sincèrement et fidèlement reçue ont passé sur moi sans laisser de traces.' Eenige jaren later zou zijne politieke en godsdienstige evolutie hemzelf bewijzen hoezeer hij zich vergiste, hoe oppervlakkig de innerlijke revolutie was geweest die hem tot het socialisme voerde en hoe diep daarentegen de christelijke gevoelens zijner voorouders in zijne ziel waren geprent. Lezen wij niet in hetzelfde opstel getiteld *Toujours de la grippe*, waarin de laatst geciteerde zin voorkomt, eene beschouwing over de meest verheven theologische medidaties van Pascal. Ik beweer niet dat deze beschouwing in katholieken zin is geschreven, maar het feit dat zijn geest zich met zooveel gemak in die religieuze sfeer beweegt en er zich thuis gevoelt, is wel zeer typisch voor de waarde zijner absolute negatie van allen godsdienstigen invloed. Een paar bladzijden van dit opstel, waarin het hart zoo innig spreekt, zijn voldoende om al de verstandelijke paradoxen zijner humanitaire illusies weg te vagen.

Het socialisme van Péguy, zooals wij dat leeren kennen in zijne eerste opstellen is, zooniet ontstaan, dan toch gevoed en gesterkt door de Dreyfuszaak. Hoe men ook oordeele over deze historische beweging, waarvan de belangrijkheid door de geschiedschrijvers der toekomst wellicht zal gelijk gesteld worden met die van een langdurigen burgeroorlog, het is zeker dat zij een grooten invloed uitoefende op de moreele, politieke en literaire ideeën der laatste twintig jaren. En deze invloed was even groot in de meest tegenovergestelde richtingen. De strijd rond de Dreyfuszaak was van eene ongemeene hartstochtelijkheid die deugden en ondeugden tot hun toppunt voerde. Het was een tijd van verwarring en een tijd van waanzin. Het was ook een tijd van

stillen, verborgen heldenmoed. De Dreyfuszaak, die sommigen tot fanatieke voorstanders maakte van de maatschappelijke orde en de tucht, maakte van Péguy een niets ontzienden verdediger der waarheid. Péguy beschouwde echter de zaak niet zooals iedereen. ‘La question, zegt hij, ne se posait nullement alors, pour nous, de savoir si Dreyfus était innocent ou coupable. Mais de savoir si on aurait ou si on n'aurait pas le courage de le déclarer, de le savoir innocent.’ Het is een verheven uitgangspunt. Péguy maakte van de Dreyfuszaak een godsdienst en hij beschouwde haar, evenals hij het socialisme had beschouwd, uit een mystiek standpunt. Voor hem was de zaak: ‘une crise éminente dans trois histoires elles-mêmes éminentes. Elle fut une cris éminente dans l'histoire d'Israël. Elle fut une crise éminente dans l'histoire de France. Elle fut surtout une crise éminente, et cette dignité apparaîtra de plus en plus, elle fut surtout une crise éminente dans l'histoire de la chrétienté.’ Zij waren zeker te goeder trouw, degenen die overtuigd waren dat liefde voor waarheid en recht de eigenlijke drijfveer der Dreyfuszaak was. Maar het essentiëele wezen van het conflict lag op een heel ander terrein en was veel ingewikkelder dan men bij het uitbreken der agitatie vermoedde. Toen dit later bleek, bleef Péguy op zijn eenmaal ingenomen standpunt staan: aan de heerlijkheid van zijn ideaal kon hij onmogelijk twijfelen. Dat ideaal, dat hij tot een godsdienst had verheven waarvan hij de mystieke dienaar was, kon en wou hij niet verloochenen.

Slechts weinigen bleven hem getrouw; niet alleen omdat slechts weinigen hem hadden begrepen, maar ook omdat hijzelf zich vergist had en, verblind door de generositeit zijner gevoelens, geloofd had dat de edelmoedigheid en de onbaatzuchtigheid zijner strijdgenooten gelijk waren aan de zijne.

Wanneer hij dus later beweerde dat zijne strijdmakkers van vroeger afvalligen waren en dat hijzelf en zijne enkele getrouwen het oude ideaal ongeschonden hadden bewaard, dan had hij niet heelemaal gelijk, om de goede reden dat degenen, die hij van afvalligheid beschuldigde, nooit hetzelfde ideaal hadden gediend als hij. Aan beide kanten had men zich vergist; maar de vergissing van Péguy strekt hem tot eeuwige eer.

Dit alles toont aan hoe onvermijdelijk het conflict was dat eenmaal moest uitbreken tusschen Péguy en de vertegenwoordigers van het socialisme. Later zal hij de oorzaken van dit conflict duidelijk formuleeren; maar reeds in den eersten jaargang der *Cahiers de la quinzaine* kan men die oorzaken ontdekken in de schijnbaar onbelangrijke meeningsverschillen tusschen hem en de leiders der partij. Het is overbodig bij die meeningsverschillen stil te staan; het is voldoende er op te wijzen dat allen voortkomen uit een en dezelfde oorzaak: zijne mystieke opvatting der politiek. Hij neemt tegenover het socialisme hetzelfde standpunt in als tegenover het Dreyfusisme. Hetzelfde misverstand, dat hem van het officiëele dreyfusisme scheidde, zou dus noodzakelijk tusschen hem en het officiëele socialisme ontstaan en de onvermijdelijke breuk ten gevolge hebben.

Het is slechts een zeer onvolledig beeld van Péguy's rijke en fijngeschakeerde persoonlijkheid dat zijne eerste werken geven. Zij doen ons een Péguy kennen zooals hij werd gevormd door de genereuze gevoelens der jeugd en de hartstochten van het oogenblik, maar niet de eigenlijke kunstenaar met die hoedanigheden van harmonie, fijnheid van smaak en gezond oordeel, rijkste gaven van een verleden en van een ras, waarvan zijn later werk een der schoonste en zuiverste uitingen was. Maar de Péguy

dien zijne eerste opstellen ons doen kennen is toch reeds zeer interessant, èn om de merkwaardige hoedanigheden van sommige bladzijden, èn om den rijkdom van gevoel en klank, die ons nog niet geheel wordt geopenbaard, maar waarvan de aanwezigheid wordt verraden, als van een verborgen bron, door een diep en melodieus geruisch.

In *Lettre du provincial, Le triomphe de la République, De la grippe* heeft Péguy's stijl nog niet zijn eigenlijken vorm gevonden; er is nog iets aarzelends in den gang zijner zinnen en soms eene zekere wanorde in de rangschikking zijner gedachten. Hij houdt er van eene waarheid den schijn van een paradox te geven door den zonderlingen vorm waarin hij haar uit. Hij verklaart: 'Je ne cours pas après le bizarre comme tel. Mais quand le bizarre est juste, vrai, convenable, harmonieux, j'accueille le bizarre et même je le recherche. Et quand c'est le connu, le banal qui est juste, vrai, convenable, harmonieux, j'accueille ce banal que je n'ai pas eu à chercher.' Maar toch laat hij zich vaak, zij het dan onbewust, door het bizarre verleiden.

Zijne eerste werken vergen eene meer geduldige aandacht en eene meer ernstige inspanning van den lezer dan zijne latere, die krachtiger zijn en beknopter en dus eenvoudiger en harmonieuzer. Hij wist wel dat hij schreef voor een vrij kleinen kring: 'nous ne parlons pas pour les gens pressés, pour les citoyens affairés, qui lisent volontiers les tables de matières. Nous parlons pour ceux qui veulent bien nous lire patiemment.' Is dit de reden waarom zijne eerste geschriften soms den indruk wekken enkel geschreven te zijn voor ingewijden? Naast eene zekere zwaarte vinden wij in de eerste Cahiers eene verrassende diepte, eene geconcentreerde emotie, eene superieure ironie. Deze drie hoedanigheden, de voornaamste en belangrijkste

van zijn meest volmaakte werk, zijn, zoo niet altijd even duidelijk en volledig, dan toch in hunne zuiverste essentie aanwezig in vele bladzijden van de drie essays: *De la grippe, Encore de la grippe, Toujours de la grippe*. Zijne gevoelige beschouwing over een subliemen tekst van Pascal is daarin een stuk proza van groote schoonheid. Daar komt de lezer voor het eerst in aanraking met Péguy's innigste eigenschap, zijn drang om alle verschijnselen en gebeurtenissen te beschouwen in het vruchtbaar licht eener mystiek, die tot in de kern aller dingen met hare heldere stralen doordringt. Deze drang is de meest natuurlijke en de meest blijvende van al zijne aangeboren eigenschappen en het is daaraan dat hij steeds gehoorzaamt, welke ook het onderwerp zij dat hij behandelt.

Deze mystieke drang doet Péguy alles beschouwen in het licht der eeuwigheid. Wat niet zeggen wil dat hij tevreden is met eenige absolute waarheden of met schoone profetische droomerijen. Neen, zooals alle ware mystieken verliest hij nooit zijn evenwicht, noch zijn gezond verstand; hij is een man van de daad en mist nooit het noodzakelijk contact met de aarde. De meest ontmoedigende consequenties van eene theorie of van een daad, al zijn deze nog zoo verheven, durft hij altijd onder de oogen zien. Het blijft echter eene vraag of hij die mystieke levensaanschouwing niet toegepast heeft op zaken die op een geheel verschillend, veel lager plan staan en buiten haar bereik; onder anderen op de politiek. Want men regeert een volk niet met theorieën, al zijn deze nog zoo schoon, noch met enkele waarheden; men regeert een volk zooals de ondervinding heeft geleerd dat het geregeerd moet worden. Maar om dat in te zien had Péguy enkele zijner verleidelijke theorieën moeten prijsgeven.

Péguy was socialist, maar tevens een onbewuste individualist die overtuigd was van de waarde zijner gedachten. Hij was collectivist, maar tevens een bewuste aristocraat des geestes. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hij in zijne eerste werken zoo vaak over zichzelven spreekt, en dat hij in drie zijner *Cahiers: Pour moi, Pour ma maison, Compte rendu de mandat*, zichzelven uitvoerig tegen enkele aanvallen verdedigt. En hij doet dit meermalen op een toon die mij overtuigt dat Suarès gelijk heeft wanneer hij zegt: 'il avait un immense orgueil.'

Deze hoogmoed geeft waarschijnlijk de verklaring van de grootste en meest hinderlijke fout in den zoo hoogstaanden literairen arbeid van Charles Péguy, eene fout die door sommige lezers onmogelijk over het hoofd kan worden gezien en voor hen het genot zijner meest interessante boeken bederft: de liefde voor bizarre wendingen en vreemde overgangen. Dit is iets anders als gezochtheid, die altijd gewild en kleingeestig is. Het begon met eene kinderlijke bewondering voor paradoxale vormen. Later werd het eene gewoonte, eene manie die hij met een zeker welbehagen cultiveerde, en eene naïeve ijdelheid. Het was een spel dat hijzelf bewonderde. Ook dàt heeft Suarès zeer juist ingezien: 'Il avait des manies, et s'en est su gré toujours davantage.' Het in 1903 geschreven *Chanson du roi Dagobert* geeft daarvan een treffend voorbeeld. Het is eene soms zeer geestige en altijd handige paraphrase van het bekende lied, maar uitgerekt tot een en tachtig strofen, waarvan er een deel niets meer is dan eene amusante parodie. Hier heeft hij nog de verontschuldiging eener vroolijke dwaasheid. Later gaat deze manie op iets ernstigs lijken. En het is deze gelijkenis die - meer dan de manie zelve - zoo betreurenswaardig is bij een geniaal auteur, die zonder deze afwijking de klassieke zuiverheid zou hebben bereikt.

III

Van jaar tot jaar groeide het misverstand dat Péguy eenmaal onherroepelijk van zijne politieke vrienden en hunne theorieën zou scheiden. De weg dien hij was opgegaan moest hem met zekerheid tot die breuk leiden. Voor iemand die zich met zulke ideeën in den politieken strijd werpt, is een conflict met zijne partijgenooten onvermijdelijk. Wij hebben gezien dat de kern van die oneenigheid reeds in zijne eerste geschriften is te vinden en wij kennen er de oorzaak van. De kloof werd steeds breeder. Het werd hem duidelijk dat hij eene andere taal sprak als de politici. Evenals het volk eerte andere taal sprak. Dit toont hij op treffende wijze aan in een Cahier der IVe serie (1903): ‘Ce qui fait presque tout le danger de la situation actuelle, c'est que le langage politique parlementaire des élus et le langage politique des électeurs sont deux langages parallèles, correspondants à la fois, totalement étrangers pour le sens et pourtant formés des mêmes mots... Ainsi le peuple croit savoir et il ne sait pas, et il ne sait pas qu'il ne sait pas. Le peuple suit des discours entiers, des législatures entières, des régimes entiers sans y entendre un mot. Mais il croit qu'il entend parce qu'il sait tous les mots et toutes les relations formelles des mots entre eux.... Le peuple et les parlementaires disent: la République, la liberté, la revolution; mais ce n'est ni la même République, ni la même liberté, ni la même révolution. Telle est évidemment la forme la plus grave du mensonge politique. La distance qu'il y a du langage parlementaire au langage français mesure à chaque instant le bénéfice de l'opération, puisque les parlementaires promettent au peuple en langage parlementaire, et que le peuple tient aux parlementaires en langage français... Les parlementaires promettent les réfor-

mes en langage parlementaire; le peuple paie l'impôt en langage français. Les parlementaires promettent les monopoles en langage parlementaire; le peuple fournit son travail en langage français. Les parlementaires font des lois en langage parlementaire; le peuple les subit en langage français... Les meneurs parlementaires exercent leurs entraînements en langage parlementaire; le peuple reçoit les coups en langage français. Le peuple des grévistes se fait fusilier en français...'

Die bladzijde is merkwaardig. Zij spreekt de taal van een vrijen geest en van het gezond verstand. Zij bewijst dat Péguy, die in jeugdige geestdrift en idealistische voortvarendheid zijne eerste Jeanne d'Arc opdroeg 'à toutes celles et à tous ceux qui sont morts pour tâcher de porter remède au mal universel', zich bevrijd heeft van de holle phraseologie die zoovele edelmoedige geesten benevelde. In 1905 zou de reactie van Péguy tegen alle woordtirannij nog duidelijker aan het licht komen in zijn mooi boek *Notre Patrie*.

Na het opstel waaruit bovenstaande regels over de taal der politici zijn genomen, tot aan het voor de evolutie van zijn geest zoo belangrijke *Notre Patrie*, publiceerde Péguy zeer weinig: een opstel over Zangwill en eenige aanteekeningen. Maar zijne drie cahiers over de Dreyfuszaak, die in 1903 verschenen, bewijzen hoezeer, sedert de stichting der Cahiers, zijn talent aan kracht en diepte heeft gewonnen. Als hij *Notre Patrie* schrijft behoort Péguy niet meer tot eene partij, al hebben zekere idealen voor hem nog niets van hunne oude aantrekkelijkheid verloren. Maar boven alle idealen en alle waarheden heeft hij zijn vaderland lief. Het is zeker dat deze liefde ook reeds vroeger in hem leefde; maar nooit was hij zich zoo daarvan bewust. En deze bewustwording is de oorzaak der eerste groote evolutie van zijn

geest. Daar hij niet langer gebonden is aan onwezenlijke politieke idealen, maar voorgelicht wordt door eene onbaatzuchtige vaderlandsliefde, is hij voortaan in staat de gebeurtenissen van uit een hoog en onveranderlijk standpunt te beschouwen; iets van de sereniteit der historieschrijvers is over hem gekomen. En het mogen dan eeuwenoude waarheden zijn die hij ontdekt, men mag niet vergeten dat in een tijd van geestelijke verwarring het soms de eenvoudigste en oudste waarheden zijn, wier herovering de grootste moeite kost.

De aanleiding tot de ontdekking dezer waarheden was het dreigend en beleedigend gebaar van den duitschen keizer die het ontslag eischte van minister Delcassé. Dit bracht eene omwenteling in de rustige vredespolitiek van Europa. De noodlottige verblinding in schoone woorden en theorieën was geweken; men stond plots in het schrille licht der werkelijkheid. Hoe het gezond verstand van Péguy op die gebeurtenis reageerde toont ons *Notre Patrie*. Daarin - en dat is de groote verborgen kracht van het boek - worden de fransche minister en de duitsche keizer niet eens genoemd, en Duitschland slechts heel even.

Het boek begint met eene beschouwing over een andere gelijktijdige gebeurtenis: het bezoek van den koning van Spanje aan Parijs. Het was niets buitengewoons: ‘sous la République, nous en avons tant vus, de rois.’ Maar gedurende de gansche week van het koninklijk bezoek defileerde in de zonnige straten van de schoonste stad der wereld, langs de oude, onvergankelijke monumenten, een schitterende stoet van rijtuigen en militaire uniformen. En wie is het die met enthousiasme dien koning begroet en met kinderlijke vreugde geniet van het schitterende schouwspel der soldaten? Het is het oude republikeinsche volk van Parijs,

een volk dat ook de waardigheid van het koningschap bezit. Wonderlijk volk, zegt Péguy, dat de speciaal voor hem ingestelde leergangen der volksuniversiteit versmaadt en voor wie geen grooter genot bestaat dan: ‘par un beau soleil voir défiler des chevaux militaires.’ Wie heeft er gelijk: de theoretische idealist die droomt van volksontwikkeling en algemeene verbroedering, of het volk dat al die onverteerbare spijzen des geestes versmaadt en als een kind van blijdschap en bewondering in de handen klapt bij het schouwspel van dravende ruiters in een vergulde jas?

Het gezond verstand van Péguy kan hier niet lang aarzelen. De oude gebouwen, het Pantheon, l'arc de l'Etoile en Notre-Dame, die het grootsche decor vormen voor het feest en het volk van Parijs dat het feest bijwoont, roepen voor zijn geest, die zoekt naar beelden die verleden en heden binden, de onsterfelijke figuur op van den dichter Victor Hugo. In hem ziet hij de meest typische vertegenwoordiger van dat volk. Evenals in dat volk leeft in hem eene kinderlijke bewondering voor militaire kracht en militaire praal. Hij houdt van luisterrijke ceremonieën, van rollende kanonnen, van goudbestikte kragen en rijk-opgetuigde paarden, hij die eens schreef:

> J'aurais été soldat, si je n'étais poète.

En wat zou zijn werk voor ons nog zijn zonder de sonore verzen waarin hij de heldendaden van Napoleon om beurten verheerlijkt en vervloekt, zonder die vlammende strofen over Austerlitz en Waterloo, zonder die grootsche tafereelen van de glorieuze dagen van het keizerrijk? Wat zou het werk van Hugo zijn zonder het militaire element? Dat heeft wellicht niemand zoo scherp gezien als Péguy.

Wordt de plaats die Victor Hugo in de geschiedenis van zijn land inneemt niet uitmuntend gekarakteriseerd door het feit dat bij het aanschouwen van een militair feest het zijne verzen zijn, die ons vanzelf in het geheugen komen? Dat deze verzen juist zijne beste zijn en wellicht, op eene enkele uitzondering na, zijne eenige goede, is geen louter toeval. Hij mocht dan wel, in zijne laatste levensjaren als hij zag dat het met de militaire glorie was gedaan, de zijde kiezen der pacifisten en in zalvende zinnen preeken over algemeene verbroedering en vrede; het waren armzalige, holle woorden die niet uit het hart kwamen. Die oude vader Hugo, die zoozeer de antithese had liefgehad, werd eene antithese van zichzelven. Maar zijn jonge haat was slechts een andere vorm zijner oude liefde. En deze zou hem niet verlaten. Zelfs niet in den dood, zelfs niet daarna. Zij wordt nog gesymboliseerd door de kurassiers, die met brandende toortsen de wacht houden bij zijn lijk onder de gewelven van de arc de Triomphe, en door den militairen luister zijner begrafenis. ‘Ces mêmes canons, qui font tant de bruit quand ils roulent sur le pavé de nos rues, ces mêmes batteries, ces mêmes régiments, ces mêmes chevaux, qui directement lui servaient à lui faire des cortèges, à lui organiser de somptueux défilés, contrairement comme les objets de ses malédictions éloquentes, lui avaient déjà servi un nombre incalculable de fois. D'une part ils avaient servi à lui faire des antithéses, de l'autre part ils servaient à lui faire des défilés.’

In al deze tegenstrijdigheden is de dichter nog de trouwe vertegenwoordiger van zijn volk. Dat volk is even inconsequent, even rechtzinnig, even schijnheilig: ‘il demande aux militaires des parades comme ils peuvent seuls en fournir, des revues du 14 juillet, et tous autres apparats, toutes autres démonstra-

tions; il demande à la guerre et aux militaires un exercice de malédiction, de réprobation morale, sentimentale, publique, oratoire, officielle, philanthropique, scientifique, éloquente, savante, socialiste, matérialiste, historique, syndicaliste, révolutionnaire; troisièmement il demande à la guerre et aux militaires un sujet d'inspiration, un exercice d'imagination, quand, anticipant l'avenir, il veut se faire croire qu'il n'a point perdu le goût des aventures; quand enfin il est las de s'embêter dans des images de paix.' Zulk eene dubbelzinnige houding kan Péguy onmogelijk goedkeuren. Hij wil eerlijkheid en waarheid. Hij wil vooral klaarheid. 'Il faut être pour ou contre la guerre. Loyalement. Toute situation double est une situation fausse. Toute situation double est une situation déloyale.' Volgens Péguy wil het volk het leger beleedigen 'parce que cela se porte très bien. Autrement, vous n'avez pas l'air assez avancé.' Dit is waar, maar niet de geheele waarheid. Men mag aannemen dat deze houding van het volk nog andere, diepere oorzaken heeft, waaraan het werk van Hugo en zijne romantische acolieten niet geheel vreemd is. Maar dit is eene andere zaak. Onbetwistbaar heeft Péguy gelijk wanneer hij schrijft: 'On ne saura jamais tout ce que la peur de ne pas paraître assez avancé aura fait commettre de lâchetés à nos Français.'

Het volk is - evenals Hugo in zijne laatste jaren - ontegensprekelijk pacifist. Het volk wil geen oorlog. Maar daaruit mag men nog niet de conclusie trekken dat het den oorlog haat. Het volk bemint, bewondert den oorlog, op voorwaarde dat het een oorlog is dien hetzelf niet hoeft te voeren. 'Et autrefois, merkt Péguy op, quand on aimait la guerre, on la faisait soi-même.' Dat is de groote verandering geweest in de mentaliteit der XIXe eeuw, de groote schijnheiligheid. Het hart van het volk is gezond

gebleven, maar zijn geest wordt beneveld door vage theorieën. Was zelfs de sterke geest van Péguy niet beneveld geweest door genereuze dwalingen, waarvan alleen de luide vermaningen der werkelijkheid hem - konden bevrijden? Dat toont het slot van dit merkwaardig opstel, het slot dat van deze beschouwingen de leidende gedachte is geweest. Als na de feesten van het koninklijk bezoek, na den roes, waaruit reeds de slag van een bom de meest argeloozen had doen ontwaken, men het nieuws verneemt: ‘que la France était sous le coup d'une invasion allemande imminente’, dan jaagt een gezonde, frissche wind alle nevelen op. ‘Au premier déclanchement, à la première intonation, tout homme entendait en lui, retrouvait, écoutait, comme familière et connue, cette résonance profonde, cette voix qui n'était pas une voix du dehors, cette voix de mémoire engloutie là et comme amoncelée on ne savait depuis quand ni pour quoi.’ Dat was de langverwachte bevrijding van de onrust welker oorzaak men niet kende, de ontwaking uit den benauwenden droom. Het was een gedenkwaardige dag: ‘comme tout le monde j'étais rentré à Paris le matin neuf heures; comme tout le monde, c'est à dire comme environ huit ou neuf cents personnes, je savais à onze heures et demie que dans l'espace de ces deux heures une période nouvelle avait commencé dans l'histoire de ma propre vie, dans l'histoire de ce pays, et assurément dans l'histoire du monde.’ *Notre Patrie* is de eerste phase eener geestelijke evolutie. Als burger had Péguy zijn evenwicht hervonden.

Welk een diepen zin krijgen, in het licht van den oorlog uitgebroken in 1914, deze woorden geschreven in 1905. Bij het uitbreken der catastrophe is in het gemoed van gansch een volk het wonder gebeurd dat zich, een tiental jaren vroeger, in het

hart der bevoorrechte helderzienden had voltrokken. Zoo het vooral de moreele gezondheid is geweest van het volk die deze glorieuze herrijzenis heeft teweeggebracht onder den druk der vreeselijkste gebeurtenissen, toch mag men aannemen dat de vermaning van Péguy's intuïtieve en enthousiaste woorden een grooten invloed heeft gehad opeen aantal uitverkoren geesten. De invloed van Péguy op een deel der franschen dateert voornamelijk uit den tijd dat hij *Notre Patrie* schreef en zou met ieder werk dat hij schreef zich meer en meer uitbreiden.

Zij die Péguy als een hunner geestelijke leiders erkenden waren degenen die trouw gebleven waren aan het oude ideaal der republiek. Maar het waren niet allen die zich republikeinen noemden, want de moderne republiek was eene gedegenereerde republiek, die alles wat oorspronkelijk haar innigste wezen was had verzaakt. Wel gelooft Péguy in de Vrijheid, die voor zoovelen een strijdwoord is geworden zonder beteekenis of een etiket, en de oude leuzen der groote republikeinsche stichters hebben voor hem haar diepen zin bewaard; maar de kern van zijn geloof is de stoere res publica der oudheid. De republikeinsche gedachte in hare verhevenste uitdrukking is de groote liefde van zijn leven en de eenige overtuiging die door geen enkelen vorm zijner geestelijke evolutie aan het wankelen werd gebracht.

Met welke eene onbluschbare vlam die liefde in hem brandde toonen de eerste bladzijden van een zijner prachtigste boeken, *Notre Jeunesse*, dat in 1910 verscheen. Daarin verheerlijkt hij, naar aanleiding van de publicatie in de *Cahiers* van de interessante mémoires eener oude republikeinsche familie ‘Les Milliet’, die bewonderenswaardige, sterke geslachten uit het begin der XIXe eeuw. Toen bestond er nog eene mystiek, eene cultuur, eene republiek, eene familie, eene burgerlijke deugd, eene

eerlijkheid, eene liefde voor het werk. Van die soliede deugden der oude republikeinen is Péguy in zijne jeugd de getuige geweest en voor altijd draagt hij het beeld ervan in zijn hart. Hij en enkele edelmoedige geesten zijn de laatste getrouwen, de laatste verdedigers der verdwenen idealen, ‘les derniers témoins‘. De generatie waartoe hij behoort en ook de volgende hebben alle geloof verloren. En niet alleen in de republiek. Niet alleen in de kerk. Zelfs in het atheïsme. ‘Aussitôt après nous commence un autre âge, un tout autre monde, le monde de ceux qui ne croient plus à rien, qui s'en font gloire et orgueil.’ Dit ongeloof, die afkeer van alle geloof onder welken vorm ook, is de groote zwakheid der moderne wereld. Maar Péguy behoort niet tot degenen die een ideaal verloochenen. In een zijner laatste prozastukken, *L'argent* (1913) schrijft hij nog: ‘L'Eglise a notre foi, et tout ce qui lui revient. Mais Dieu seul sait combien nous sommes restés engagés d'honneur et de coeur dans cette République et combien nous sommes résolus à y rester engagés, parce qu'elle fut une des deux puretés de notre enfance.’ Subliem geloof van wie zich nooit verwonnen geeft, roerende trouw aan wat men ziet in puin storten en onvergankelijk heeft gedacht, onwankelbaar vertrouwen dat ook Hugo verheerlijkte:

> Sombre fidélité pour les choses tombées
> Sois ma force et ma joie et mon pilier d'airain!

Maar hoe streng ook, in het licht van dit onverwoestbaar geloof, Péguy moge oordeelen over het verzwakte geestesleven en het geschokte moreel zijner tijdgenooten, hij kan niet wanhopen. ‘Cette race en a vu bien d'autres.’ Péguy put uit zijn geloof en zijn vertrouwen een mysterieuze kracht. Daarom is zijn woord zoo hoopvol en versterkend en heeft

het zoo krachtig meegewerkt aan de herleving van het gezonde idealisme. Want de jeugd laat zich gewillig overtuigen door wie vertrouwen heeft in de toekomst.

IV

Met *Notre Patrie* zijn *Notre Jeunesse* en *Victor Marie, comte Hugo* de belangrijkste prozawerken van Charles Péguy en om hun inhoud en om de schoonheid van den vorm. En van die twee boeken is *Notre Jeunesse* het meest typische omdat Péguy er, op uitvoerige wijze, zijne conceptie der mystiek verklaart en aldus een kijk geeft op eene der meest essentieele karakteristieken van zijn geest.

Alle mystiek is absoluut en in haar innigste wezen onveranderlijk. Zij plooit zich nooit naar de omstandigheden, zij kent geen aarzeling, geen twijfel, zij voelt zich nooit gebonden aan den tijd. Wanneer de mystiek zich uit haar sfeer laat rukken van absolute zekerheid en sereniteit en zich laat beïnvloeden door berekeningen van eene andere orde, ontaardt zij tot wat Péguy noemt de politiek en vernietigt zij zichzelve. ‘L'intérêt, la question, l'essentiel est que dans chaque ordre, dans chaque système la mystique ne soit point dévorée par la politique à laquelle elle a donné naissance.’ Dat is voor hem van veel grooter belang dan de overwinning van de eene mystiek op de andere. Men mag de overwinning wenschen der republikeinen of der royalisten of omgekeerd, maar de belangrijkheid van eene dezer overwinningen is oneindig veel kleiner dan de belangrijkheid van dit ééne: dat de republikeinen zuivere republikeinen blijven, en de royalisten zuivere royalisten. Elke mystiek, zoowel de royalistische als de republikeinsche heeft

eene politiek die uit haar is ontstaan en die haar tracht te vernietigen. Daarom, beweert Péguy, heeft men ongelijk van steeds van de decadentie der republikeinsche idee te spreken. Deze decadentie is onloochenbaar en hijzelf heeft haar duidelijk aangetoond. Maar alle mystieke idealen kenden eene dergelijke verwording. Wat heeft de klerikale politiek niet gemaakt van de kristelijke mystiek, en wat de radicale politiek niet van de republikeinsche mystiek! Daarom kan men nooit eene mystiek met eene politiek vergelijken. Met moet eene mystiek aan eene andere mystiek, eene politiek aan eene andere politiek meten. Maar dit deed men haast nooit en men stichtte aldus eene groote verwarring.

Wanneer men deze verwarring had vermeden, zou men bemerkt hebben dat het verschil tusschen twee mystieken, bijvoorbeeld de republikeinsche en de royalistische, minder groot is als tusschen eene mystiek en de politiek die uit haar is ontstaan. Het is dus logisch dat Péguy zich meer verwant gevoelt aan Charles Maurras, dien hij een vertegenwoordiger der royalistische mystiek noemt (ondanks zijn uitgesproken positivisme) dan aan Jaurès die, zich socialist en republikein noemend, de mystiek van het socialisme en van de republiek heeft opgeofferd voor eene socialistische en republikeinsche politiek.

Péguy laat zich niet door woorden noch algemeen aanvaarde benamingen om den tuin leiden; hij zoekt achter elke uitdrukking die hij verkeerd acht het ware wezen der dingen. Zoo komt hij bijvoorbeeld tot de volgende voorstelling van zekere historische feiten, die al te absoluut kan schijnen, maar die logisch is voor een absoluut mysticus en die zijne ideale concepties eigenaardig illustreert: ‘La Révolution au contraire, la grande avait été une instauration. Une instauration plus ou moins

heureuse, mais enfin une instauration... Le premier Empire ne fut point ce que nous nommons un césarisme. Le boulangisme fut un césarisme. Il y eut beaucoup de césarisme dans l'antidreyfusisme. Il n'y eut point dans le dreyfusisme. La domination combiste fut très réellement un césarisme, le plus dangereux de tous, parce que c'était celui qui se présentait le plus comme républicain. La domination radicale et radicale-socialiste est proprement un césarisme, nommément un multicésarisme de comités électoraux.' En Péguy besluit: 'Il ne faut pas dire seulement: Tout s'explique, je dirai: Tout s'éclaire par là.' En wel in de eerste plaats de geest van Péguy zelf en zijne bewonderenswaardige standvastigheid in de moeilijkste omstandigheden.

Wat Péguy moed geeft, wat hem met fierheid vervult, dat is de overtuiging dat hij zich niet heeft vergist en dat de mystiek voor hem en zijne getrouwen de eenige steun is die niet bezwijkt. Aan de mystiek heeft hij alles opgeofferd en de zekerheid dat hij haar nooit ontrouw is geweest, doet hem met een gerust geweten, in 1910, deze woorden schrijven: 'On peut publier demain matin nos oeuvres complètes. Non seulement il n'y a pas une virgule que nous ayons à désavouer, mais il n'y a pas une virgule dont nous n'ayons à nous glorifier.' Péguy was een der zeldzame schrijvers van zijn tijd die met zulk een kalmen hoogmoed die woorden schrijven mocht zonder bespottelijk te zijn.

Wat hij zegt van de mystiek der republiek geldt ook voor de mystiek van het dreyfusisme. Zij staan beide op hetzelfde plan; en de groote massa der zoogenaamde dreyfusards staan juist op hetzelfde standpunt als de groote massa der republikeinen. In beide partijen heerscht dezelfde verwarring. Maar ook hier brengt Péguy's mystiek geloof weer licht. De bladzijden over de joodsche mystiek en

de joodsche politiek behooren tot de mooiste die Péguy ooit schreef. Het dreyfusisme is ontaard, beweert Péguy, tot eene lage politiek en wij zijn de eenige die trouw gebleven zijn aan het hooge ideaal, evenals wij trouw bleven aan de republiek. ‘Nous les mystiques nous sommes et nous fûmes, nous avons toujours été le coeur et le centre du dreyfusisme, nous seuls nous le représentons.’ En in het prachtige portret dat hij schrijft van Bernard Lazare, ‘cet athée ruisselant de la parole de Dieu’, blijkt uit elk woord van bewondering en van liefde hoezeer voor hem de mystiek het eenige voedsel is van zijn geest. Zij is het die hem steunt en sterkt in al zijne ondernemingen; zij is het die hem troost in zijne eenzaamheid en moed geeft in zijne afzondering. Het is niet voldoende te gelooven dat hij zijn geweten rein en zuiver heeft gehouden, dat het door geen enkel compromis werd vernederd, men moet ook trachten te begrijpen - om de waarde en de grootte zijner voortdurende offers te verstaan - wat het hem kostte. Hij zelf heeft eens bekend: ‘Il faut vivre à Paris, dans ce que l'on a fait de la République, pour savoir, pour mesurer ce que c'est que d'être pur.’

Men heeft vaak beweerd, zegt Péguy, dat het dreyfusisme eene anti-fransche en anti-christelijke beweging was, maar degene die deze illusie hebben verwekt en haar eenigen schijn van waarheid hebben gegeven, omdat zij in hunne oogen eene waarheid was, zijn de professionneelen der politiek die tusschen de mystiek en de politiek geen onderscheid maakten. Dat het dreyfusisme ontaard is tot eene antinationale en anti-christelijke beweging, is juist de schuld van degenen die de mystiek om de politiek hebben verraden. Dit geldt ook voor het socialisme. ‘Il n'y avait rien de commun entre le socialisme d'alors, notre socialisme, et ce que nous con-

naissons aujourd'hui sous ce nom.' Ook de verzwakking der kerk is aan het verloochenen der mystiek te wijten. Niet de argumenten der wetenschap verzwakken haar invloed. 'Ce n'est point du tout le raisonnement qui manque. C'est la charité.' Wat voor de kerk noodlottiger is dan alle ketterijen, omdat alle ketterijen er uit voortvloeien, dat is 'ce grand modernisme du coeur, ce grave, cet infiniment grave modernisme de la charité.'

Men ziet dat Péguy geen oogenblik afwijkt van zijne hoofdgedachte en dat hij niet de minste concessie doet aan wat den schijn aanneemt der waarheid. Men kan het eenzijdig noemen, dit beschouwen van alle aardsche gebeurtenissen in het licht van eene genereuze en absolute overtuiging; maar deze eenzijdigheid is een kracht. Ten minste voor de hoogstaande geesten, die haar zwaar gewicht kunnen torsen. Want eene overtuiging die alle offers eischt, die zich niet bekommert om het tijdelijk geluk en alleen bouwt op het onvergankelijke, vergt eene grootheid van gemoed die alleen is gegeven aan heiligen en helden. Zij is het wapen dergenen die strijden voor eeuwige dingen. Daaruit volgt dat het aantal dezer strijders altijd zeer gering zal zijn, want de heldhaftigheid en de heiligheid zijn nu eenmaal uitzonderlijke verschijnselen in het hart der arme menschheid. Péguy daarentegen houdt ze voor natuurlijke en gewone deugden en het kleine aantal der mystici en der helden vindt volgens hem zijne oorzaak in de geestelijke armoede van dezen tijd. 'Le monde a moins changé, zegt hij, depuis Jésus Christ qu'il n'a changé depuis trente ans.' Ik geloof dat hij zich hierín vergist. De superioriteit van de mystiek heeft hij volmaakt logisch aangetoond en ook dat het grootste kwaad voortkomt uit de ontaarding van de mystiek tot politiek. Maar wat hij niet heeft aangetoond dat is

de mogelijkheid om met eene mystiek een land te regeeren.

Het heldhaftige karakter van Péguy's mystiek ontneemt haar iets van hare vooropgezette eenzijdigheid. De laatste bladzijden van *Notre Jeunesse* bewijzen hoe die mystiek dieper wortelt in het hart dan in het verstand. Hij ook zou kunnen zeggen als Pascal: 'Je crois volontiers les histoires dont les témoins se font égorger.' Alleen de liefde en de overgave van geheel het wezen aan een geloof hebben zijne bewondering. Men ziet het in de volgende merkwaardige regels, die *Notre Jeunesse* besluiten, en waaruit de groote kracht blijkt zijner mystiek: eene stoere heldhaftigheid, en tevens hare zwakheid: een te groot vertrouwen in de onfeilbaarheid van het gevoel.

'Quand je trouve dans *l' Action française*, dans Maurras des raisonnements, des logiques d'une rigueur implacable, des explications impeccables, invincibles comme quoi la royauté vaut mieux que la république, et la monarchie que la république, et surtout le royalisme mieux que le républicanisme et le monarchisme mieux que le républicanisme, j'avoue que si je voulais parler grossièrement je dirais que ça ne prend pas. On pense bien ce que je veux dire. Ça ne prend pas comme un mordant prend ou ne prend pas sur un vernis. Ça n'entre pas. Des explications, toute notre éducation, toute notre formation intellectuelle, universitaire, scolaire nous a tellement appris à en donner, à en faire, des explications et des explications, que nous en sommes saturés. Au besoin nous ferions les siennes. Nous allons au devant des siennes, et c'est précisément ce qui les émousse pour nous. Nous sortons d'en prendre. Nous savons y faire. Dans le besoin nous les ferions. Mais qu'au courant de la plume, et peut-être, sans doute sans qu'il y ait pensé dans

un article de Maurras je trouve, comme il arrive, non point comme un argument, présentée comme un argument, mais comme oubliée au contraire cette simple phrase: *Nous serious prêts à mourir pour le roi, pour le rétablissement de notre roi*, oh alors on me dit quelque chose, alors on commence à causer. Sachant, d'un tel homme, que c'est vrai comme il le dit, alors j'écoute, alors j'entends, alors je m'arrête, alors je suis saisi, alors on me dit quelque chose.'

Notre Jeunesse is een antwoord op de in de *Cahiers de la quinzaine* verschenen *Apologie pour notre passé* van D. Halévy. Dit is een merkwaardig boekje. De historicus die de schrijver er wil zijn is soms kortzichtig, en de politicus vaak verblind. Het is eene beschouwing over den strijd rond de Dreyfuszaak en stelt de volgende vraag: 'Voici quelques années nous ne pouvions nous rencontrer sans causer de nos luttes, comme de vieux soldats causent de leurs campagnes. C'est un sujet que nous négligeons aujourd'hui, et peut-être nous l'évitons. D'où vient cela? D'où vient qu'ayant été si heureux de notre dreyfusisme, et mieux qu'heureux, si fiers, d'où vient qu'il nous inspire aujourd'hui un mouvement si faible? Cette année 1898, qu'ignorent les jeunes gens d'aujourd'hui, nous aura sans doute marqués pour la vie; nous la considérons avec une sorte de lassitude, et nos esprits ne sont pas entièrement satisfaits par le souvenir de ces passions qui, soulevées d'un seul coup, mais survivant à leurs causes même, persistent après un temps si long, et nous gênent toujours.' Het antwoord van Halévy is nogal weifelend en mist overtuiging. De schrijver toont zich pessimist en men krijgt den indruk dat hij zich overwonnen gevoelt. Deze houding van iemand die zijn strijdmakker geweest was in den schoonen strijd hunner jeugd kon Péguy niet zonder protest laten.

Péguy schreef *Notre Jeunesse* om te bewijzen hoe heldhaftig die strijd was geweest. En daarin waren Péguy en zijne medestrijders niet de overwonnenen. Zij hadden groot willen zijn en heldhaftig. En zij waren het geweest. Zij waren dus niet overwonnen. Die moreele grootheid, die heldhaftigheid waren de eigenschappen eener mystiek, die onoverwinnelijk is. Maar niet uit zelfvoldane hoogmoed verheerlijkt hij den strijd zijner jeugd. Péguy is in al zijne werken ook een moralist, een beschouwer die in den diepsten zin der gebeurtenissen, dien zijn mystiek geloof hem doet ontdekken, eene getuigenis vindt voor de deugdelijkheid en de rechtvaardigheid van den strijd uit het verleden, of eene gewichtige les voor de toekomst. Geen oogenblik verliest hij zich in nevelige droomerijen; het gezond verstand en een gezonde zin voor de werkelijkheid zijn de zeer reëele hoedanigheden van zijn geest, zooals die zich in zijne volle rijpheid openbaart in *Notre Patrie* en *Notre Jeunesse*.

Die behoefte tot moraliseeren, die klassieke eigenschap van de latijnsche cultuur om elke afzonderlijke gebeurtenis en elk persoonlijk gevoelen te herleiden tot eene algemeen-menschelijke waarheid, geeft aan zijne werken dien eigenaardigen vorm van een gewetensonderzoek of van een onderhoud met zijne vrienden. Niet het ontdekken van nieuwe waarheden is zijn voornaamste doel; zijne grootste kracht besteedt hij aan het overtuigen zijner lezers van eene waarheid, die hij niet gezocht heeft, maar die het leven zelf is zijner ziel. Eigenlijk is Péguy ook geen prediker, al heeft hij daarvan vaak den schijn, en al neemt hij soms met welgevallen daarvan den schijn aan. De voornaamste eigenschappen van den prediker waren hem vreemd; hij bereikt dan ook wel eens het sublieme maar nooit het majestatische van Bossuet. Wel zou men kunnen zeggen

dat hij doceert. Maar waar wij hem het meest bewonderen doceert hij niet; daar is hij alleen een gemoedelijke, gevoelige ontleder. De scherpte en de diepte van zijn ontledingsvermogen is zijne groote kracht als moralist. Daarin ligt zijne genialiteit. Maar die genialiteit is begrensd, omdat hij aan die meesterlijke analyse niet een evenwichtig synthesisvermogen paart.

* * *

In 't zelfde jaar dat hij *Notre Jeunesse* schreef, voltooide Péguy ook nog een ander prozawerk, *Victor-Marie, comte Hugo* en een poëtisch werk, *Le mystère de la charité de Jeanne d' Arc*. Het was een jaar van groote vruchtbaarheid. De twee prozawerken, waarvan het laatste als paradoxaal motto draagt ‘à moi comte, deux mots’ vormen samen een boekdeel van vijfhonderd bladzijden. *Victor Marie, comte Hugo* completeert op merkwaardige wijze *Notre Jeunesse*, in dien zin, dat beide werken een volledig beeld geven van Péguy als denker, moralist en criticus.

Victor Hugo en Charles Péguy! Curieuze tegenstelling van twee merkwaardige figuren! Hier een dichter, zoon van een soldaat en die als soldaat zijn loopbaan begon, die, naast gedichten van eene pijnlijke onbeduidendheid, prachtige verzen schreef, waarin de cadaris dreunde van een aanstormend leger en de kleuren blonken van bonte uniformen en wapperende vaandels, en die zijn leven eindigde in den droom van eenonwerkelijk, humanitair pacifisme! Daar een jonge man, die zijn literair leven begint in begeestering voor een nieuwen gedroomden staat en het internationalisme, die later, met de liefde voor het vaderland hef innigste wezen terugvindt van zijn ras, en die in den bloei zijner jaren als een held sneuvelt in den slag aan de Marne,

op het grootste slagveld dat de wereld ooit, heeft gezien! Naast den geestdriftigen romanticus, wiens heele leven belicht was door de ondergaande zon van het eerste keizerrijk, en die, op het laatst, gedwongen door de kleingeestigheid en de armoede van een tijd, om zijn armzaligen roem te redden, zijne oude idealen verloochent, naast dien man in wiens hart de zelfzucht en de edelmoedigheid om beurten overwinnen, een man die geboren in een roemloozen tijd, voor zichzelf een ideaal bouwt waaraan hij èn aardsch geluk èn vriendschap èn vrede des gemoeds opoffert, en die den roem, waarnaar ook hij een brandend verlangen heeft, moet koopen met den dood. In Hugo zien wij eene onstandvastigheid, eene tuchteloosheid en vaak eene oppervlakkigheid die vele zijner gedichten maakt tot proeven, waarvan er nu en dan één schitterend gelukt; maar ook eene weergalooze vaardigheid, een meesterschap over het woord, een onbekoelbaar enthousiasme, eene lyrische welsprekendheid die profetisch klinkt en soms ook rhetorisch. Péguy daarentegen bezit een hooger geestelijk leven, moreele tucht, ernst in het werk, zuiverheid van smaak; en het vuur van zijn enthousiasme, het moge dan niet in zulke hooge vlammen naar buiten slaan als bij Hugo, verteert ten allen tijde zijn hart.

Van uit een zuiver literair oogpunt zou dan ook de enthousiaste bewondering van Péguy voor Victor Hugo onverklaarbaar zijn. Maar Péguy is geen estheet, wiens blik niet verder gaat dan de grenzen der literatuur. Dat Hugo in sommige gedichten een groot dichter is, vindt hij ongetwijfeld belangrijk. Maar hij ziet nog iets anders in Hugo, en wel de vertegenwoordiger van het volk in wiens naam hij sprak, het symbool van het roemrijke tijdperk waarvan hij de zanger was, de oude republikein die zich niet verwonnen gaf. Dien Hugo is hét dien Péguy vooral

liefheeft en vereert. Die liefde maakt Péguy echter niet blind. Hij weet heel goed dat Hugo de schrijver is van een zeer groot aantal slechte verzen, dat er haast geen dichter is die zoovele slechte verzen op zijn geweten heeft; maar hij weet ook dat dit zijn echte dichterschap niet aantast, en dat zijn werk een golvende stroom is waarvan zoowel de slechte als de goede verzen de beweeglijke baren zijn. Hij weet dat Hugo een zwak denker is, en dat in zijne gedichten het prachtige en bonte gewaad der beeldspraak vaak een onvolmaakt en pover lichaam kleedt. En is het niet merkwaardig dat Hugo, wanneer hij door Péguy het meest bewonderd wordt als vertegenwoordiger van een volk en een glorieus verleden, ook dan als dichter het grootst is? Vruchtbare tirannij van het gevoel in een hart dat geen geestelijke tucht erkent!

Hoe scherpzinnig weet Péguy door te dringen in den diepsten zin van wat hij bewondert, hoe weet hij de schoonheid ervan gevoelig en haast zichtbaar te maken, zoodat men vaak verwonderd opkijkt, en dat een gedicht, hetwelk men goed meende te kennen, een geheel nieuw uitzicht verkrijgt tusschen Péguy's onverwachte commentaren en eene nieuwe schoonheid. Wie *Notre Patrie* leest, *Victor Marie comte Hugo* en *Clio*, de drie werken waarin Hugo herhaaldelijk geciteerd wordt en ontleed, krijgt, zooniet een volledig beeld van Hugo's beteekenis als dichter, dan toch een inzicht in de grootste hoedanigheden van den poëet en een merkwaardigen kijk op de historische beteekenis zijner poëzie. Eén regel, één enkel woord openen nieuwe horizonnen en de lezer vraagt zich soms af of een vers, gelezen in het werk van Hugo, bij machte zou zijn dezelfde schoonheidsemotie te verwekken, als wanneer het geciteerd wordt tusschen het fijngenuanceerd en overtuigend proza van Péguy.

Péguy is een meester in het citeeren. Bij hem is het citaat nooit eene onderbreking van den tekst, en heeft het nooit een vreemden klank; het bezit eene natuurlijke verwantschap met den tekst en is eene stille getuigenis, iets als het vriendelijk hoofdknikken van eene bevriende autoriteit die de woorden des schrijvers beaamt. Een verkeerd of ontijdig aangebracht citaat kan een betoog zeer verzwakken, maar een welgekozen citaat maakt het voller en rijker. In het prozawerk van Péguy vertoonen tekst en citaten zulke groote eenheid, dat het onmogelijk is de citaten weg te denken zonder onmiddellijk den tekst te verzwakken en dat zonder dezen ook het geciteerde iets van zijne bekoorlijkheid verliest. Zoo is de soort zinsbegoocheling te verklaren, die sommige fragmenten mooier doet schijnen dan wij ze ooit hebben gekend in hunne oorspronkelijke omgeving.

De macht om nieuwe uitzichten te openen op, het werk van een schrijver is eene zeer belangrijke gave voor een criticus. Deze gave bezit Péguy slechts gedeeltelijk omdat hij altijd fragmenten en nooit het heele werk van een auteur beschouwt. Zoo met Hugo, zoo met Pascal, zoo met Beaumarchais. Een enkele uitzondering treft men in zijn werk aan: de interessante vergelijking van Racine met Corneille, al is zij ook eenzijdig. Péguy bezit eene groote scherpzinnigheid in de analyse, maar hij mist die andere groote qualiteit van den echten criticus en de meest noodzakelijke: de macht om de resultaten zijner ontledingen en vergelijkingen in eene synthetische beschouwing samen te vatten. Dit gemis, is trouwens heel goed te verklaren door den contemplatieven aard van zijn geest.

Al mist Péguy, als criticus, de historische waarde van een Sainte-Beuve, hij weet toch, zooals geen ander, de liefde en de bewondering, die hij voor de

klassieke schrijvers gevoelt, met zooveel emotie en overtuiging te uiten, dat de minste bladzijde, waarin hij een klassiek werk behandelt, een klare bron wordt van enthousiasme en vereering. Dat maakt zijne critiek zoo bijzonder vruchtbaar. En men mag ook niet uit het oog verliezen, dat Péguy nooit critiek schreef om de critiek, zooals een Sainte-Beuve, een Brunetière, een Lemaître, maar dat zijne beschouwing van zekere auteurs slechts een middel was om in andere zaken tot klaarheid te komen, en sommige zijner mystieke begrippen op eene bijzondere wijze te belichten.

V

In alle werken van Péguy treft ons eene zeer bijzondere eigenschap van dezen schrijver: hij kan van geene gedachte scheiden, voordat hij haar langs alle zijden heeft bekeken en onderzocht, van geene beeldenreeks, voordat hij alle beelden één voor één heeft gedetailleerd, van geene waarheid, voordat hij alle bewijzen en argumenten heeft uitgeput. De oorzaak hiervan is het streven, naar volledigheid en volmaaktheid dat hem in alles wat hij deed kenmerkte en dat hij ook van allen arbeid - zoowel lichamelijke als geestelijke - eischte. Hij behoorde tot dat nagenoeg uitgestorven geslacht der goede werklieden uit den ouden tijd, die met liefde en eerbied werkten en geen arbeid uit hunne handen lieten gaan, vooraleer hij al de deugdelijke eigenschappen bezat, die een menschelijke hand bij machte is er aan te geven.

Deze liefde en deze eerbied voor den arbeid hield hij voor de schoonste deugden, en het verlies dezer deugden voor de grootste kwaal van den modernen

tijd. ‘Cette désaffection générale du travail est la tare la plus profonde, la tare centrale du monde moderne.’ Een jong schrijver, wiens bewonderenswaardig talent ook in de Cahiers tot uiting kwam, Pierre Hamp, die het wezen van den arbeid kent als geen ander, sprak hetzelfde oordeel uit in den kernachtigen zin: ‘L'ouvrier n'aime plus son métier et cela ébranle le monde.’ Dit streven naar volledigheid en volmaaktheid is bij Péguy veeleer eene gave van den denker dan van den kunstenaar; het is niet in 't minst verwant aan den zucht naar volmaaktheid van den vorm die Flaubert zoo lief was.

De wil om niets onvermeld te laten, om geene enkele nuance der gedachte te laten verloren gaan en geen enkele beweging van het gevoel, heeft hem tot dien eigenaardigen stijl gebracht, die vele goede hoedanigheden bezit, maar die wel eens vermoeiend wordt door de veelvuldige herhalingen en de abnormale lengte van sommige zinnen. Alleen de waarde van Péguy's gedachten en gevoelens maken zulk een stijl mogelijk en genietbaar. Die stijl is het getrouwe beeld van zijn geest. Met zijne lange zinnen, waarin een steeds herhaald naamwoord versterkt wordt door een krachtiger en doordringender predicaat, of met zijne telegraphische zinnetjes van enkele woorden, is deze stijl het kleed dat volkomen past bij de zich verdiepende en aan klaarheid winnende gedachte. Die stijl is het middel waarmee hij zijn doel bereikt: door steeds meer duidelijke en meer nadrukkelijke argumenten den geest zijner lezers te overtuigen. Zooals de gedachte van den schrijver bij elke beweging van den geest aan klaarheid wint en diepte, zoo ook wint bij elk bijvoegelijk naamwoord de zin aan scherpte en precisie.

De stijl van Péguy is de stijl van den moralist die wil overtuigen en niet de stijl van den kunste-

naar die eene schoonheidsemotie wil meedeelen. Niettegenstaande die stijl eene zekere zwaarte heeft, volgt men gemakkelijk de fijnste nuances der gedachten, omdat de woordenkeus zoo zuiver is en getuigt van eene zeldzame kennis der taalschakeeringen. De stijl is gecadanseerd als de zware stap van een zaaier. Hij heeft geene uiterlijke bevalligheid, maar een innerlijken rijkdom van constructie. Langzaam maar zeker gaat hij op het doel af. Evenals in Péguy's gedachten en gevoelens ontdekt men in zijn stijl de hoedanigheden van een oud ras. Denkend aan zijne voorouders, slaakt hij de verzuchting: ‘puissé-je écrire seulement comme ils accolaient la vigne... puissé-je écrire seulement comme ils causaient’. De stijl van Péguy bezit dan ook dien ernst, die zekerheid, dat vertrouwen in zichzelf, die allen goeden arbeid eigen zijn, en die schoone rust, die volheid waarnaar hij steeds streefde: ‘Puissé-je écrire jamais comme on essuye les meubles, la mée, le buffet, le lit, (il n'y avait pas même d'horloge), puissé-je: avoir jamais cette impression de victoire et de calme, cette certitude, cette plénitude, cette solitude, cette impression de possession définitivement, irrévocablement acquise, au moins pour un jour, puissé-je devant une phrase fouillée comme un buffet avoir cette vivante, cette laborieuse, cette ouvrière certitude, être sûr qu'aú plus creux des fines, des délicates, des droites, des robustes moulures, pas plus qu'au plat le plus beau, au plat du plus large plan, au plus beau plat de bois luisant, au plus beau panneau, être plus que mathématiquement sûr qu'il ne reste pas pour aujourd'hui un grain de la poussière d'hier, sur le bois luisant, sur le noyer ciré d'avoir été ciré, d'avoir été frotté tant de fois tant de jours que derechef il ne reste pas un atome de poussière.’

Maar de stijl van Péguy heeft ook zijne gebreken

en het grootste is zijne moedwillige eigenaardigheid. Niet alle originaliteit is gelukkig. En niet elke vrijheid, die een schrijver neemt, maakt hem vrijer; integendeel. Eene gewilde eigenaardigheid wordt spoedig eene manie, en deze, op hare beurt, spoedig een tiranny. Zoo heeft Péguy eene overdreven voorkeur voor het gebruik der parenthesis. Soms zijn het één of een paar woorden, soms eenige regels, soms halve bladzijden die hij tusschen haakjes zet. Op dat punt doet de lezer allerlei vreemde ontdekkingen. Plots gaan, midden in een zin, de haakjes open. De lezer leest door, maar de haakjes worden niet gesloten. Nieuwe reeksen van tusschen haakjes geplaatste zinnen volgen elkaar op. Als de lezer reeds lang overtuigd is dat de zetter de parenthesis heeft vergeten te sluiten, merkt hij tot zijn groote verbazing op dat ze eindelijk gesloten wordt juist zevenenveertig regels verder dan de plaats waar zij openging. Zulke eigenaardigheden vertroebelen een stijl, al zijn al de deelen van een zin nog zoo helder op zichzelven.

Een ander gebrek is de vreemde punctuatie, waarvan men haast in elk werk eenige typische voorbeelden aantreft. Zoo geven de eerste bladzijden van *Notre Patrie* met hunne eindelooze serie zinnetjes, door een eindeloos getal punt-komma's van elkaar gescheiden, een indruk van zwaarte, waarvan men de noodzakelijkheid niet begrijpt. Wat erger is dan deze manies, dat is de zorg waarmee Péguy deze manies cultiveert. Men krijgt den indruk dat hij behagen schept in zulke kleine afwijkingen. En dat is eene zwakheid. Zij springt misschien nog meer in het oog door de schoone qualiteiten die zijn stijl bezit in zijne beste momenten: eene helderheid, eene rustigheid en eene groote suggestieve kracht.

Het zijn ook deze hoedanigheden die van Péguy een buitengewoon sterken polemicus maken. Een

gezonde geest die de orde en de klaarheid liefheeft kan onmogelijk weerstand bieden aan den kalmen gang van die heldere zinnen en treffende argumenten. In de ontleding van een tekst of van eene meening die hij wil bestrijden blijft Péguy ongeëvenaard; niets ontsnapt aan zijn scherpzinnigen blik. En elke discussie - zij moge nog zoo onbelangrijk en zoo persoonlijk lijken - weet hij onmiddellijk op een hooger plan te brengen, zoodat zijne polemieken, na jaren, nog niets van hunne algemeen menschelijke beteekenis hebben verloren en ons nog weten te boeien door de kracht en de lenigheid der argumentatie. Zij bevatten trouwens zoovele interessante confidenties en belangrijke gegevens omtrent de geestelijke evolutie van den schrijver, dat zij voor de kennis van zijn wezen onontbeerlijk zijn. Zijne twee merkwaardigste werken in dat genre zijn: *Un nouveau théologien, M. Fernand Laudet* (1911) en *L' Argent* (1912). Het meest geduchte wapen van Péguy in deze bladzijden is eene fijne en scherpe ironie. Niet de pijnlijke en giftige ironie van den intellectuëel, maar de eenvoudige, gezonde ironie van den man uit het volk die zich niets laat wijsmaken, de humor van den sterken, evenwichtigen geest die de armzalige dwalingen, zoowel als de schijnheilige deugden, beantwoordt met een superieuren glimlach van medelijden.

Deze scherpzinnigheid om de sterke evenals de zwakke zijde van een betoog of van een geest dadelijk op te merken en in het licht te stellen is voor den moralist eene gave van groote waarde. Zij is het ook die de belangrijkheid uitmaakt van de talrijke portretten die Péguy schreef van bekende tijdgenooten, als Zola, Bernard Lazare, Hervé, Clemenceau, Jaurès. Ziehier enkele zinnen uit een portret van Clemenceau geschreven in 1904:

'Il fut député longtemps; il est sénateur; et sa

situation politique a presque toujours dépassé le grade politique où il était parvenu. La politique fait la trame ordinaire de sa vie, de ses articles, et de ses discours... A son âge, ayant tant vécu, ayant subi tant de vicissitudes politiques, il a conserve ce que Jaurès n'a déjà plus, des amitiés et des admirations... Ses admirateurs (combien sont-ils aujourd'hui?) aiment sa verve primesautière, ces coups de boutoir, ces raides agressions, ces saillies imprévues, ces plaisanteries à la Voltaire, à la Diderot... Il est pour ses amis et admirateurs, pour les uns et pour les autres, pour les jeunes et pour les vieux, non pas comme un enfant gâté, mais ce qui est plus amusant, plus rajeunissant, plus délicieux, comme un père gâté, comme un vieil oncle qui a de mauvais quarts d'heure, mais à qui, dans ses bons moments, on ne peut résister. Ces bons moments sont proprement les frasques du vieux politicien; car c'est la trame ordinaire de sa vie politique, parlementaire et gouvernementale, qui condamnerait M. Clemenceau, et ce qui le sauve et ce qui lui ramène la sympathie des tiers au moment qu'elle allait se décourager, ce sont justement ces moments d'oubli, ses incartades, quand le naturel et par suite la vérité reprend le dessus... On lui pardonnera beaucoup parce qu'il a beaucoup blagué...'

Het is mogelijk dat Péguy, in de hevigheid van den politieken strijd, zich vergist heeft in zijn oordeel over sommige figuren. Maar zijne portretten zijn daarom niet minder gelijkend. Hij, die tot in de diepste verborgenheden van zijn gemoed zichzelven had leeren kennen en naar de drijfveer der meest tegenstrijdige gevoelens had gezocht, die altijd en overal in de eerste plaats de waarheid wou bereiken, hij had meer dan een ander het recht om een oordeel uit te spreken over zijne tijdgenooten. Het oordeel dat hij uitsprak was het oordeel van een hoog geweten

dat zich door een nobel ideaal liet voorlichten. De portretten die hij schreef waren, evenmin als zijn oordeel, objectief. Maar zij gaven de meening weer van een groot deel der fransche jeugd. Dàarom, en ook om hunne psychologische diepte, hebben zij eene historische waarde.

VI

Toen hij *Notre Jeunesse* schreef en *Victor Marie, comte Hugo* was Péguy sedert twee jaar weergekeerd tot het katholiek geloof. Ten minste in princiep. De getuigenis van zijn vriend Joseph Lotte is op dat punt van groot belang: ‘Chaque année en septembre, j'allais voir Péguy. En 1908, je le trouvai couché, épuisé, malade. Toute l'énorme fatigue soutenue depuis douze ans sans défaillance l'écrasait enfin. D'immenses malheurs m'avaient frappé moi-même. Il me dit sa détresse, sa lassitude, sa soif de repos: une petite classe de philosophie dans quelque lycée lointain, près de moi, en pleine province; il pourrait enfin sans heurts, sans traverses, sans angoisses, produire ce qu'il portait en lui... A un moment il se dressa sur le coude et les yeux remplis de larmes: ‘Je ne t'ai pas tout dit... J'ai retrouvé la foi... Je suis catholique.’ Ce fut soudain comme une grande émotion d'amour; mon coeur se fondit, et pleurant à chaudes larmes, la tête dans les mains, je lui dis presque malgré moi: ‘Ah! pauvre vieux, nous en sommes tous là.’

Deze bekeering heeft in het leven van Péguy niet zulk een groote beteekenis als dit het geval was in het leven van andere fransche schrijvers die tot den godsdienst hunner jeugd terugkeerden. Zij is

geene revolutie van gansch zijn innerlijk wezen zooals bijvoorbeeld bij een Psichari, in wiens ziel zich een bovenmenschelijke strijd voltrok. Dat deze bekeering niet zoozeer practisch was dan wel theoretisch geeft nog niet het recht aan hare rechtzinnigheid te twijfelen. Om eene andere reden mist zij het tragische belang van zoovele andere conversies.

De weg dien Péguy bewandelde leidde hem onvermijdelijk naar het katholicisme, evenals hij hem, in 1905, gevoerd had tot die andere belangrijke evolutie die wij hebben leeren kennen uit *Notre Patrie*. Het katholicisme zat hem bovendien in het bloed, en hij was al te zeer een zoon van zijn ras, dan dat hij zich niet, vroeg of laat, door den mysterieuzen drang van het atavisme had laten overtuigen. Al zijne eigenschappen, en wel in de eerste plaats die mystieke levensaanschouwing en die zucht naar volmaaktheid, bewijzen dat hij in rechte lijn de afstammeling was van een ras, dat sterk was door zijne liefde en door zijn geloof. Om hem naar het oude geloof terug te voeren was er dan ook niets anders noodig dan wat hij noemt: ‘un approfondissement de plus en plus sévère de son être religieux.’

Het ging als het ware automatisch. Als hij op den ingeslagen weg voortging moest hij het geloof zijner voorvaders ontmoeten. Als een weergevonden schat nam hij dat oude en weleer versmade erfdeel weer op. Wat was er, als hij zijn weg vervolgde, aan hem veranderd? In den grond van zijn wezen niets. Alleen heeft hij nu de overtuiging dat de weg, dien hij gekozen had, de goede was, daar hij hem heeft geleid naar de bron die sedert eeuwen den geestelijken dorst van zijn volk heeft gelaafd. Deze bekeering was dus, in den eigenlijken zin, geen terugkeer. ‘Nous avons toujours continué dans le même sens, zegt hij zelf; il n'y a dans notre carrière aucun point

de rebroussement, de conversion... Nous avons constamment tenu la même voie droite: c'est cette même voie qui nous a conduit où nous sommes...'

Voor wie Péguy's eerste werken met eenige aandacht leest, staat het vast dat, van af de eerste oogenblikken zijner literaire en politieke actie, de deugden die hij vertoonde van christelijken oorsprong waren. 'Dans le temps même où il fait montre d'athéisme son impiété n'est rien qu'une manière de christianisme à rebours,' zegt H. Massis. Dit moge eenigzins paradoxaal klinken, zeker is het niettemin dat hij wel de letter, maar nooit den geest van het christendom verloochende. Dit leert de geest van gansch zijn werk, dit leeren de woorden die hij in 1912 schreef: 'Nous avons pu être avant la lettre, nous n'avons jamais été contre l'esprit... Notre préfidélité invincible aux moeurs chrétiennes, à la pauvreté chrétienne, aux plus profonds enseignements des Evangiles, notre obstinée, notre toute naturelle, toute allante préfidélité secrète nous constituait déjà une paroisse invisible.' Misschien zal het menigeen bevreemden dat Péguy in de twee belangrijke prozaschriften, *Notre Jeunesse* en *Victor Marie, comte Hugo*, waarin hij al de idealen die hem aan het hart liggen bespreekt, niet eens de behoefte gevoelt zijne evolutie van het ongeloof tot het geloof nader toe te lichten. Deze evolutie vindt Péguy echter zoo natuurlijk en zoo logisch, dat hij elke verklaring overbodig acht. Alles wat hij tot nu toe heeft geschreven is volgens hem eene meer dan voldoende verklaring; voor hem is zijn herwonnen geloof niets anders dan de natuurlijke uitkomst en de bekroning van gansch een leven van verdiepte meditatie.

Het geloof van Péguy bezit dezelfde eigenschappen als al zijne andere overtuigingen. Het is niet zoozeer gebouwd op het verstand, dan wel op het gevoel

en de intuïtie. Enkele woorden van Péguy zelf zullen dit aantoonen. ‘Une parole de saint Louis ou de Jeanne d'Arc met tout saint Augustin par terre’, zegt hij in de *Entretiens* die Lotte noteerde. En verder: ‘Tu comprends, je suis de ces catholiques qui donneraient tout saint Thomas pour le *Stabat*, le *Magnificat*, l' *Ave Maria* et le *Salve Regina*.’ Het katholicisme van Péguy is vooral lyrisch. De sterke, geestelijke constructie van een sint Thomas heeft voor hem geene bekoring. Zijn overdreven vrees voor de dwalingen van het verstand en voor de dorheid der intellectueelen, alsook de theorieën van Bergson zijn niet zonder invloed geweest op deze houding. Zijn geloof is dus onbetwistbaar eenzijdig. Dit wordt bijzonder duidelijk, wanneer men het catholicisme van Péguy vergelijkt met dat van zijn jongeren vriend Ernest Psichari, schrijver van *L'appel des armes*. Deze kleinzoon van Renan kende slechts een plicht tegenover den God dien hij heeft gevonden: de algeheele overgave, het totale offer zijner persoonlijkheid, zijn geloof is een geloof dat zich uit in daden. Dit heeft Péguy niet kunnen bereiken. Wat hem daarvan terughoudt is dezelfde eigenschap van zijn geest waaraan wij ook de meest hinderlijke en paradoxale gebreken van den schrijver wijten moeten: een onbuigzame hoogmoed, al is deze dan ook van eene edele hoedanigheid.

In 1906 schreef Péguy over Renan: ‘La méditation était son état naturel, et en outre son état de prédilection: elle faisait le fond de sa nature, de sa vie mentale et sentimentale.’ Deze woorden zijn eveneens toepasselijk op den schrijver van *Notre Jeunesse*. Zijn geheele oeuvre is niets dan een onafgebroken meditatie over de hoogste problemen en uit den meditatieven aard van zijn geest put zijn katholicisme zijne kracht en zijne grootheid. Maar

deze blijven altijd betrekkelijk omdat de sterke steun van het verstand ontbreekt.

Men zou dan ook kunnen zeggen dat zijne mystieke opvatting der aardsche aangelegenheden op zichzelf veel compleeter is dan zijne katholieke mystiek. Zijne gedachten waren soms al te systematisch en men krijgt vaak den indruk, dat volgens zijne meening de kerk wel eens eene soort politiek kon zijn van de echte mystiek. Dit kan, wanneer men een absoluut standpunt inneemt zooals Péguy dit deed, zeer aanneembaar lijken, maar men mag niet uit het oog verliezen dat Péguy dan toch, als mysticus, in conflict komt met hen, die men overal en altijd als de grootste figuren der mystiek heeft erkend.

Het juk der kerkelijke discipline heeft Péguy nooit gedragen. Aangelegenheden van persoonlijken aard, die voor een groot deel buiten het bereik van zijn wil lagen, waren daarvan de oorzaak. Het is mogelijk dat hij, zooals sommigen beweren, behagen schepte in zijne paradoxale houding of er, ten minste, genoegen mee nam. Maar heeft Suarès daarom gelijk wanneer hij schrijft: 'Profondément religieux, il était né hérétique... A la vérité, Péguy a été l'hérétique de toutes ses religions... hérétique même de l'Eglise, puisqu'enfin il avait sa façon propre d'être chrétien, et qu'on dispute encore si ce grand catholique était vraiment catholique ou ne l'était pas.' Ik geloof het niet. En vooral dàarom niet, omdat hij, van af zijn terugkeer tot het geloof, geleefd heeft in een crisistoestand die nog geene oplossing had gevonden, maar die vroeg of laat eene oplossing vinden moest. En welke ook die oplossing had kunnen zijn, hare afwezigheid sluit zulk een absoluut oordeel als dat van Suarès uit. Bovendien bevatten de *Entretiens* van Lotte belangrijke bekentenissen die allen twijfel wegnemen, niet zoozeer

door hun inhoud, dan door hun onmiskenbaren toon van oprechtheid:

‘Mon vieux, j'ai beaucoup changé depuis deux ans. Je suis un homme nouveau. J'ai tant souffert et tant prié. Tu ne peux pas savoir. Si tu vivais prés de moi, tu saurais tout. Mais quand on se voit deux fois par an! Je ne peux pas t'expliquer. Je vis sans sacrements. C'est une gageure. Mais j'ai des tresors de grâce, une surabondance de grâce inconcevable. J'obéis aux indications. Il ne faut jamais résister. Mon petit Pierre a été malade, une diphtérie en août, en arrivant à la mer. Alors, mon vieux, j'ai senti que c'était grave. Il a fallu que je fasse un voeu, j'ai fait un pélerinage à Chartres...’

En verder:

‘Mon gosse est sauvé, je les ai donnés tous trois à Notre-Dame. Moi, je ne peux pas m'occuper de tout. Je n'ai pas une vie ordinaire. Ma vie est une gageure. Nul n'est prophete en son pays. Mes petits ne sont pas baptisés. A la sainte Vierge de s'en occuper. J'ai un office, j'ai des responsabilités énormes. Au fond, c'est une renaissance catholique qui se fait par moi. Il faut voir ce qui est et tenir bon. - Je suis un pécheur, je ne suis pas un saint...’

Deze woorden zijn die van een geloovige met genereuze gevoelens, waarvan de rechtzinnigheid niet kan worden verdacht, maar ook met eenige paradoxale meeningen die Barrès het recht gaven om Péguy's katholicisme te beschouwen als ‘capable de désordres immenses.’

Het eerste boek van Péguy dat geheel van katholieke inspiratie is, is *Le Mystère de la charité de Jeanne d' Arc*. Het verscheen in 1910, vóór *Notre Jeunesse* en *Victor Marie, comte Hugo*, en is het eerste deel eener trilogie, waarvan de twee andere zijn: *Le porche du mystère de la deuxième vertu* (1911)

en *Le mystère des saints Innocents* (1912). Het boek bestaat uit twee dialogen: de eerste tusschen Jeanne en Hauviette, de tweede tusschen Jeanne en madame Gervaise. Jeanne is hier nog niet de heilige der legende. De geheimzinnige stemmen hebben nog niet tot haar gesproken en zij vermoedt nog niets van hare zware, heilige zending. Zij is nog het kleine meisje, dat de schapen hoedt in de vallei van de Maas. Zij is nog het kind, in wier gemoed zich het intieme drama afspeelt dat haar zal louteren en harer goddelijke taak waardig maken. Jeanne is ten prooi aan eene bovenmenschelijke droefheid, een onuitsprekelijken angst die op wanhoop gelijkt. Zij heeft zooveel gebeden en geleden voor het geluk der arme menschheid en voor zijn eeuwig heil. En toch is het ongeluk niet geweken, noch de oorlog, noch de hongersnood. En de zondaars hebben zich niet bekeerd. Niettegenstaande zoovele eeuwen van gebed, niettegenstaande de sublieme offers van zoovele heiligen en martelaren, heerscht het kwaad nog steeds over de wereld die van God verlaten schijnt. In een vloed van droeve woorden spreekt Jeanne haar angst uit voor het ondoorgrondelijk mysterie. Degene die haar aanhoort, hare vriendin Hauviette, is niet bij machte haar te troosten. Hààr hebben angst en twijfel nooit gepijnigd; haar gemoed is één en al vreugd en vrede. Zij werkt en zij bidt, zij speelt en danst en zingt met een hart vol vertrouwen: als zij haar taak heeft volbracht, zal God voor het overige wel zorgen. ‘Quand j'ai bien fait ma tâche et bien fait ma prière, il m'exauce à sa volonté; ce n'est pas à nous, ce n'est à personne à lui demander raison.’ Voor Hauviette is alles zoo eenvoudig! Als de oorlog woedt, redt men wat er nog te redden blijft; de afgebrande huiden, de vernielde kerken bouwt men weer op; de verwoeste velden worden weer omgeploegd en bezaaid. Het

werk en het gebed, ziedaar de eenige uitkomst, de eeuwige hulp. Maar die sereniteit van het eenvoudig kind blijft Jeanne geheel vreemd. Het eeuwige raadsel van het lijden kwelt haar te diep. En meer nog dan het lijden der menschheid kwelt haar het lijden der verdoemden. Waartoe diende dan Gods offer als dat lijden bleef bestaan? Zal madame Gervaise haar het geheim kunnen verklaren? Deze vrome franciscanerin beschrijft voor Jeanne, in lyrische tafereelen, het leven en het lijden van Christus. Als dit lijden haast is geleden, als de zaligmaking der wereld haast is voltrokken, als de triomf nabij is en de zoon Gods gaat wederkeeren tot zijn vader als een goede werkman die zijn dagtaak heeft volbracht, waarom slaakt hij dan een kreet van bovennatuurlijke smart en wanhoop die alle eeuwen doet beven van ontzetting? Wat hem pijnigde was hetzelfde mysterie dat ook Jeanne zoo diep ongelukkig maakt. Hij slaakte dien kreet van wanhoop om het lot der verdoemden, die zelfs de dood van een God niet redden kon. Als mensch heeft Christus ook geweend over het ondoorgrondelijk mysterie der eeuwige rechtvaardigheid. Op de angst van Jeanne voor het mysterie van het lijden antwoordt madame Gervaise met een nog grooter en ondoorgrondelijker geheim.

In het tweede deel, *Le porche du mystère de la deuxième vertu*, treedt Madame Gervaise weer op en ontvouwt in eene alleenspraak van meer dan tweehonderd pagina's, het mysterie der hoop, de grootste der drie goddelijke deugden. Op den moeilijken levensweg schrijdt de hoop tusschen hare twee groote zusters: het geloof en de liefde. Het volk der geloovigen heeft alleen oogen voor de twee laatste en bemerkt niet eens de kleine hoop,

La petite, celle qui va encore à l'école.
Et qui marche.

Perdue dans les jupes de ses soeurs.
Et il croit volontiers que ce sont les deux grandes qui
traînent la petite par la main.

Het is echter de kleine hoop die hare zusters leidt. En zooals een vader voor zijne kinderen, zoo werken hare zusters, zoo werkt iedereen voor haar. Door dit kind, voor hetwelk zij zorgen, hebben het geloof en de liefde den tijd en de eeuwigheid in handen. In de menschelijke natuur zijn tijd en eeuwigheid vereenigd door de vereeniging van zielen lichaam. De ziel is aan het lichaam gebonden, en aan dien band moet zij zich redden. En tegelijk met zichzelve ook het lichaam, dat eenmaal zal verrijzen om met de ziel het eeuwige leven te beginnen. In die vereeniging van ziel en lichaam ligt de edele grootheid en de waarde van ons aardsche leven. Van alle schepselen is alleen de mensch geplaatst op het punt waar geest en stof elkaar ontmoeten. Het is de hoop die, zooals het sap den boom, ons aardsche leven voedt. Toen Christus de menschen kwam onderrichten heeft hij hun geen praatjes wijsgemaakt: ‘Il n'avait pas de temps à perdre, il n'a pas perdu son temps à nous conter des fariboles et à nous donner des charades à deviner.’ Hij heeft gesproken als een eerlijk man, zonder omwegen; als een eenvoudige mensch die wat te zeggen had:

Toi quand ta mère t'envoie faire une commission chez le
boulanger,
Quand tu vas chez le boulanger,
Tu ne te mets pas tout d'un coup à raconter des choses
extraordinaires au boulanger.
Tu fais ta commission, et puis tu t'en reviens.
Tu prends ton pain, tu payes et tu t'en vas.

Lui c'est la même chose, il est venu pour nous faire une
commission.
Il avait une commission à nous faire de la part de son père.
Il nous a fait sa commission et il s'en est retourné.
Il est venu, il a payé, (quel prix!) et il s'en va.
Il ne s'est pas mis à nous raconter des choses extraordinaires.
Rien n'est aussi simple que la parole de Dieu.

Wij moeten dus even eerlijk zijn en zijn woord even eenvoudig opvatten als hij het gesproken heeft. Niets bijzonders moeten wij er in zoeken. Wij moeten God vertrouwen en in hem hopen, want hij heeft ook in ons zijn vertrouwen gesteld en zijne hoop. Dat is het ondoorgrondelijk mysterie van Gods hoop en van de menschelijke vrijheid. De gevoelens die God van ons verwacht, hij heeft ze eerst zelf voor ons gehad. Hij heeft ons alle vrijheid verleend en verwacht nu van ons dat wij hem in zijne hoop niet zullen teleurstellen. Hij kan verder niets doen dan hopen; hij moet wachten dat wij ons zelven willen redden, hij moet wachten totdat het den heeren zondaars belieft aan hun eeuwig heil te denken. Wie liefheeft is onderworpen aan dengene dien hij bemint. Aan die wet heeft God zich niet willen onttrekken, en zoo komt het dat hij zich onderwerpt aan den wil des zondaars. Hij die de Almacht is hoopt in dengene die geheel machteloos is (en almachtig door het vertrouwen dat in hem wordt gesteld). De gelijkenis van den verloren zoon leert ons de onschatbare waarde van de bekeering eens zondaars: ‘c'est qu'une pénitence de l'homme est un couronnement d'une espérance de Dieu.’ De hoop is dan ook het grootste wonder van Gods gratie. Niettegenstaande het ongeluk, de miserie, het lijden, die zonder ophouden als een regenbui de aarde overstroomen, twijfelt de mensch niet aan den dag van morgen. In zijn hart leeft de onver-

woestbare hoop dat de dag die komt helder zal zijn en schoon. En die hoop wordt gevoed door het ongeluk dat haar zou moeten vernietigen. Dat is het schoonste mysterie dezer wereld.

Het laatste deel, *Le mystère des saints Innocents*, beschouwt verder dit groote wonder der hoop. God spreekt er weer door den mond van madame Gervaise. Hij begint met nogmaals te verklaren dat de hoop de belangrijkste is der drie deugden:

> La Foi est une église, c'est une cathédrale enracinée au
> sol de France.
> La Charité est un hôpital, un hôtel-Dieu qui ramasse
> toutes les misères du monde.
> Mais sans l'espérance, tout ça ne serait qu'un cimetière.

Zij is de kleinste, maar van haar komt alle leven. De eeuwenoude boom leeft alleen door het teere knopje dat in het voorjaar aan zijn knoestigen tak ontspruit. Het is de hoop die God in de eerste plaats van den mensch verwacht. Hij kent onze miserie, en om ons te redden vraagt hij alleen een weinig vertrouwen.

> Celui qui est dans ma main comme le bâton dans la main
> du voyageur,
> Celui-là m'est agréable, dit Dieu.

Het is overbodig zich uitermate te kwellen met de wroeging van het bedreven kwaad. Het is beter te trachten het kwaad te vermijden en te hopen op den dag van morgen. Wij moeten vertrouwen in Gods goedheid. Hij is de eerlijkheiden de rechtschapenheid. Hij kent den mensch en zijne zwakheid: hij heeft hem zelf geschapen. Zal onze ellende hem dan zoozeer verbazen? Wie iemand bemint, bemint hem zooals hij is. En wat God den mensch vraagt is zoo eenvoudig:

Qu'est-ce que je leur demande. Qu'ils ferment un peu
les yeux.
Qu'ayant fait leur prière ils se couchent dans leur lit en long
Les jambes au bout des pieds et le corps au bout des
jambes et la tête au bout du corps.
Qu'ils désarment enfin, ces pauvres enfants, qu'ils ne
prennent plus des gardes contre moi.
Qu'ils dorment comme des bêtes, comme un bon cheval
de labour sur de la bonne paille, sans penser,
Sans prévoir, sans calculer,
Voilà ce que je demande, ce n'est pourtant pas difficile.

Niet iedereen is het gegeven een heilige Lodewijk te zijn, de koning van Frankrijk die liever melaatsch zou geworden zijn dan ééne doodzonde te bedrijven. Maar dat eischt God niet van ons. De anderen, die niet heilig zijn, en die, zooals Joinville, liever dertig doodzonden zouden begaan dan melaatsch te worden, zijn ook Gods kinderen. Ook de zondaars zijn christenen, en vaak zeer goede christenen. Er zouden niet vele christenen zijn als men de zondaars niet moest meetellen. Wat den mensch ontbreekt dat is het vertrouwen dat de onschuld is. Niets is grooter en schooner dan de onschuld van het kind. De kinderen die Herodes liet vermoorden hebben eene genade ontvangen, die aan de martelaren, die in de hevigste folteringen stierven werd ontzegd. Zij zijn het symbool der eeuwige jonge hoop.

Deze drie boeken behooren tot de merkwaardigste voortbrengselen der moderne religieuze literatuur en zijn met *Eve* de belangrijkste literaire schepping van Péguy. Inhoud en geest zijn van eene zuivere mystiek. De vorm, waarin deze drie werken zijn geschreven, is die der oude ‘mystères’ uit de middeleeuwen, die tafereelen uit het evangelie of uit het leven der heiligen, vaak met toespelingen op gebeurtenissen van het oogenblik, ten tooneele brachten. Van tooneel kan bij Péguy heelemaal

niet gesproken worden, omdat de drie boeken, en voornamelijk de twee laatste, niets anders zijn dan één langademige monoloog.

Al lijkt het, op het eerste gezicht, wel een beetje gewaagd Jeanne d'Arc in denzelfden toon te laten spreken als God en madame Gervaise, in den toon die niets anders is dan de zeer persoonlijke toon van Péguy, met al zijne groote qualiteiten, zijne warmte van gevoel, zijne doordringende scherpte, maar ook met zijne literaire manies en vreemde, schoon bekoorlijke, paradoxen, toch mag men dit grootsch opgevatte werk niet beschouwen als het resultaat van literaire handigheid. Overal wordt het werk gedragen door eene verheven inspiratie die geen oogenblik verflauwt, en die aan het geheel eene bewonderenswaardige eenheid geeft. In zijne schijnbare ongebondenheid is elk dezer boeken sterk gebouwd; elk tafereel, elke zin heeft er zijne verstrekkende noodzakelijkheid.

Aan weinige schrijvers van dezen tijd is het gegeven geweest om, zooals Péguy, zich met zooveel gemak en zekerheid te bewegen op een bovennatuurlijk plan zonder één oogenblik contact te verliezen met de menschheid en de aarde. Dit veronderstelt een innerlijk leven van groote intensiteit en rijkdom. En hoe zuiver bij Péguy de drang is om de emoties dezer innerlijke contemplaties mee te deelen, bewijst de onvermoeibare lyrische toon van den dichter, die zich geen oogenblik in nevelen verliest, maar helder en eenvoudig, beeldrijk en harmonieus, de landschappen der ziel beschrijft.

De vorm, waarin deze drie ‘mystères’ zijn geschreven, is zoozeer met den inhoud en den geest ervan één, dat wij na het lezen van een tiental bladzijden zijne eenigszins ongewone eigenschappen niet meer bemerken. De vorm als dusdanig verdwijnt en dat is zijn grootste lof. Het is geen proza, tenminste

niet wat wij gewoonlijk daaronder verstaan. En niettegenstaande enkele vage ‘assonances’ is het ook geen ‘vers libre’ ofschoon Péguy zelf, sprekend over zijne Jeanne d'Arc, zei: ‘tous les essais de vers libres qu'on tente depuis vingt ans m'ont précisément mis en mains un instrument épatant.’ In elk geval zijn hier al de hinderlijke gebreken van het vers libre, zooals het door sommige dichters werd misbruikt, verdwenen. Dit rhytmisch proza bezit harmonieën van eene ongemeene bekoorlijkheid en golvende vibraties die slechts zelden werden bereikt. En die harmonie, die alleen volmaakt is wanneer zij een beeld is der geestelijke ontroering, stijgt of daalt, breidt zich uit of kwijnt met de bewegingen der ziel die zij vertolkt.

Het meest treffend in dit mystieke drieluik is de frischheid van gevoel die aan elk onderwerp - en de onderwerpen die hier behandeld worden behooren tot de oudste die er zijn - eene nieuwe bekoring geeft. De meest abstracte begrippen van het geloof worden door de levendige innigheid van dat gevoel tot eenvoudige, beeldrijke en haast tastbare waarheden. In het verhaal van Jezus' leven en lijden uit het eerste boek, in de paraphrase der gelijkenis van den verloren zoon uit *Le porche du mystère de la deuxième vertu*, in die lyrische meditatie over de door Herodes vermoorde kinderen die *Le mystère des saints Innocents* besluit, om slechts deze drie typische fragmenten te noemen, bewonderen wij denzelfden naïeven eenvoud die aan de oudste verhalen en legenden de frissche bekoorlijkheid teruggeeft der origineele teksten.

Men heeft beweerd dat Péguy zijne ‘mystères’ moedwillig in den middeleeuwschen toon heeft geschreven. Er is ongetwijfeld, zooals ik hooger zei, eene zekere vooropgezetheid in de manier om de verschillende personen te laten spreken in den

toon van den schrijver zelf en met al de eigenaardigheden van zijn stijl; maar dat raakt den geest van het werk niet, dat is ten slotte niets anders dan eene onschuldige manie, evenals sommige typographische afwijkingen. Zoo ooit een moderne geest verwant was aan den middeleeuwschen, dan was het zeker die van Péguy. Die verwantschap blijkt uit zijn werk, zoowel uit het werk zijner socialistische als zijner christelijke periode. Hij heeft dan ook heelemaal geen historischen achtergrond van middeleeuwsche meubelen en kleeren, van middeleeuwsche zeden en gewoonten van noode, om de atmosfeer van dien tijd in zijn werk te brengen. Dit beproefden de romantici, maar tevergeefs, omdat hun het eene noodige ontbrak: de geestelijke intuïtie. Wat leeft er bijvoorbeeld van dien middeleeuwschen geest in het zoo zorgvuldig gestyleerde en met zulke groote historische kennis uitgebeelde verhaal van Flaubert, *Saint Julien l' Hospitalier*, een der meesterwerken van het romantisch realisme? Niets, want hoezeer ook Flaubert den tijd waarin hij leefde verfoeide, (al was hij tot in merg en been van den geest van zijn tijd doordrongen), hij was niet bij machte den geest van de middeleeuwen te begrijpen, omdat hij de liefde en het geloof miste die hem helderziende zouden hebben gemaakt. Hoor daarentegen hoe die middeleeuwsche ziel juicht van enthousiast en ridderlijk geloof, en schreit van naïeven deemoed in Péguy's statige en innige strofen. Men herinnere zich zijne bekentenis: ‘Je ne suis nullement l'intellectuel qui descend et condescend au peuple. Je suis peuple’. Dat geeft de verklaring van deze geestelijke verwantschap.

VIII

Péguy's vruchtbaarheid werd steeds grooter. Wat hij van 1910 tot 1914 schreef is verbazend en des te merkwaardiger, omdat elk werk dat hij in dien tijd produceerde eene zeer bijzondere waarde heeft. De arbeid heeft hem aangegrepen als eene mysterieuze koorts; zijn scheppingsvermogen lijkt onuitputtelijk. In de *Entretiens* met Lotte vinden wij de volgende getuigenis: ‘Je n'ai pas de répit, il ne faut pas que j'ai de répit, alors je produis tout le temps, dans le train, en tramway...’ Van een ander gesprek noteerde Lotte deze woorden: ‘Ah! si j'avais le temps. Jamais je ne me suis senti la tête aussi pleine. J'ai douze volumes tout prêts.’ Hij maakte ontelbare plannen, en dat met een kinderlijken hoogmoed en een rustig zelfvertrouwen die hem deden zeggen: ‘Je couvrirai dans le chrétien la même surface que Goethe dans le payen.’

Na de drie boeken der ‘mystères’ schreef hij eenige sonnetten en, in alexandrijnen, *La tapisserie de sainte Geneviève* en *La tapisserie de Notre Dame*. Deze sonnetten zijn van een uiterst sterken vorm. ‘On veut m'enfermer dans le vers libre maintenant, zegt hij. Je vais leur sortir mes sonnets. C'est d'une facture extrêmement serrée, pas de trous, tout est plein, mes vingt ans de prose me servent. Oh! la probité de la prose!’ Het is zeker dat de moeilijkheden van het sonnet zelden zoo werden opgelost als, bijvoorbeeld, in dit sterke en prachtige gedicht *L'épave*:

> Un regret plus mouvant que la vague marine
> A roulé sur ce coeur envahi jusqu'au bord.
> Un jour plus solennel que le jour de la mort
> S'est levé sur le foc et sur la brigantine.

Un espoir plus étroit que la voile latine
Portera-t-il jamais jusqu'au recreux du port,
Fera-t-il pénétrer jusqu'au secret du sort
La nef aux bois courbés coupés sur la colline.

Quand le juste pilote a déserté le nord,
Hommes laisserons-nous cette main enfantine
Saisir le gouvernail et redresser le tort.

Quand le vieux capitaine est tombé de son fort
Laisserons-nous la voix apparemment mutine
Commander par tribord, et babord et sabord.

Even zinrijk en sonoor zijn de inleidende sonnetten van *La tapisserie de sainte Geneviève* en van *La tapisserie de Notre Dame*. Dit laatste bevat eenige der meest volmaakte gedichten van Péguy, onder anderen die harmonieuze *Présentation de la Beauce à Notre Dame de Chartres*, schoone herinnering van de bedevaart die hij naar Chartres ondernam toen een zijner kinderen doodelijk ziek was, en dat met de volgende strofen eindigt:

Quand nous aurons joué nos derniers personnages,
Quand nous aurons posé la cape et le manteau,
Quand nous aurons jeté le masque et le couteau,
Veuillez vous rappeler nos longs pélerinages.

Quand nous retournerons en cette froide terre,
Ainsi qu'il fut prescrit pour le premier Adam,
Reine de Saint-Chéron, Saint-Arnould et Dourdan,
Veuillez vous rappeler ce chemin solitaire.

Quand on nous aura mis dans une étroite fosse,
Quand on aura sur nous dit l'absoute et la messe,
Veuillez vous rappeler, reine de la promesse,
Le long cheminement que nous faisons en Beauce.

Quand nous aurons quitté ce sac et cette corde,
Quand nous aurons tremblé nos derniers tremblements,
Quand nous aurons râlé nos derniers râlements,
Veuillez vous rappeler votre miséricorde.

Nous ne demandons rien, refuge du pécheur,
Que la dernière place en votre Purgatoire,
Pour pleurer longuement notre tragique histoire,
Et contempler de loin votre jeune splendeur.

In dezen bundel heeft Péguy, ik zeg niet zijne hoogste, maar zijne zuiverste lyriek gegeven, in een vorm die soms herinnert aan de zangerige kunst der Pleïade. Hoor eens met welke schoone en innige beeldenreeks het gedicht *Prière de demande* begint:

Nous ne demandons pas que le grain sous la meule
Soit jamais replacé dans le coeur de l'épi,
Nous ne demandons pas que l'âme errante et seule
Soit jamais reposée en un jardin fleuri.

Nous ne demandons pas que la grappe écrasée
Soit jamais réplacée au fronton de la treille,
Et que le lourd frelon et que la jeune abeille
Y revienne jamais se gorger de rosée.

Nous ne demandons pas que la rose vermeille
Soit jamais replacée aux cerceaux du rosier,
Et que le paneton et la lourde corbeille
Retourne vers le fleuve et redevienne osier.

Wat de verzen van dit boek, zoowel in *Quatre prières dans la cathédrale de Chartres* als in de *Présentation de la Beauce*, onderscheidt van Péguy's ander poëtisch werk - eenige fragmenten van *Eve* uitgezonderd - is hunne zuiverheid, hun klassiek karakter. Die verzen hebben eene volheid van toon, een evenwicht in het gevoel en eene soberheid, die door geene enkele literaire manie worden verstoord. Hier vindt men niet die monotone herhalingen, die niet de stem zijn van het hart, maar de zucht tot doceeren van een moraliseerenden geest. De aandacht wordt hier niet telkens afgeleid - op enkele uitzonderingen na - door paradoxale wendingen die,

zij mogen dan geene gewilde eigenaardigheden zijn, maar een der natuurlijke gebreken van zijn rijken geest, een wanklank zijn in de schoone harmonie van het gedicht en het gemoed der lezers onnoodig irriteeren. Ik verkies dan ook *La tapisserie de Notre Dame* met zijne kleine gedichten ver boven het grootsche poëem *Eve*.

Eve heeft al de schoonheden, al de duisterheden, al de zwakheden van een onvolkomen meesterwerk. *Eve* bewijst Péguy's genialiteit. Het telt talrijke bladzijden van eene buitengewone schoonheid, van eene ongeëvenaarde innigheid en rijkdom van gevoel; het telt tafereelen van een bewonderenswaardig relief en meditaties van eene groote mystieke diepte. Het is een diep-doordacht en diep-doorvoeld gedicht; de poëtische techniek ervan staat zeer hoog; het lijkt een chaos, maar in werkelijkheid is het eene schepping van eene hooge geestelijke orde. En toch, niettegenstaande dit alles, kan ik *Eve* geen meesterwerk noemen in den echten zin van het woord.

Er bestaat van *Eve* een merkwaardig commentaar. De oorspronkelijke tekst van dit commentaar werd geschreven door J. Lotte volgens de aanteekeningen die hij gedurende een gesprek met Péguy over *Eve* had gemaakt; die tekst werd nagelezen, gecorrigeerd en aangevuld door Péguy zelf, zoodat wij mogen aannemen dat de beschouwingen over de bedoeling en den gang van het gedicht getrouw de gedachten van den schrijver weergeven. Dit stuk begint met den volgenden zin: ‘Polyeucte excepté, que Péguy nous a enseigné à mettre au dessus de tout, tout permet de penser que cette *Eve* est l'oeuvre la plus considérable qui ait été produite en catholicité depuis le quatorzième siècle.’ Dit wordt ons echter nergens duidelijk gemaakt. Wel treffen wij in die bladzijden eenige synthetische definities waarin wij de hand van Péguy herkennen en wordt er gezegd

dat de eigenschappen, die *Eve* tot een groot meesterwerk maken, de volgende zijn: ‘Toute la fécondité, en un mot, et toute la discipline. Tout le jaillissement et tout l'ordre. Tout le jaillissement dans la race et tout l'ordre dans le fruit... Une oeuvre également opposée, également contraire aux fécondités de désordre et aux stérilités d'ordre... Toutes les forces de la création, toutes les ressources de la nature et de la grâce rapportées en récolte aux pieds de Dieu’... Maar dit alles overtuigt ons niet. En wanneer wij ons afvragen, welke dan toch, afgezien van alle kleine gebreken en hinderlijke eigenaardigheden, de eigenlijke oorzaak is die ons belet *Eve* als een groot meesterwerk te beschouwen, dan moeten wij antwoorden dan het vooral een gemis aan klaarheid is in de uitwerking van een plan, dat wellicht, volgens de conceptie des dichters, zeer eenvoudig is. In 't is gelijk welk klassiek werk van 't is gelijk welken tijd ontbreekt die klaarheid nooit. Evenmin een zekere maat. De achtduizend alexandrijnen, waaruit het werk bestaat, legt de dichter in den mond van Jezus. Er zijn geene hoofdstukken, zelfs niet een paar indeelingen: nergens eene halte, nergens een rustplaats. Ik geloof niet dat ooit een klassiek schrijver een zijner personen (zelfs niet een god) achtduizend verzen in den mond zou leggen zonder hem een oogenblik te laten adem scheppen. Dit is geen argument tegen de verdienste van het werk. Het is alleen een schuchter bezwaar van het gezond verstand. Ik geloof dan ook dat Lotte zich vergist wanneer hij Péguy noemt: ‘un classique qui est classique sans le faire exprès’.

Een ander bezwaar zijn de herhalingen van dezelfde versregels. Het woord herhaling is eigenlijk niet juist, ten minste wanneer men daaronder verstaat dat dezelfde gedachte tweemaal wordt utgedrukt. ‘Pour qui sait lire, zegt Lotte, il n'y

a pas une seule répétition dans toute l'oeuvre de Péguy.' Deze manier van Péguy, 'le jaillissement de création propre à Péguy,' geeft hij een nieuwen naam: resurgement. Men zou deze herhalingen van een of meer versregels een soort wipplank kunnen noemen op welker klank de gedachte neervalt om van stroof tot strooi een hoogeren sprong te doen. Daartegen heb ik geen bezwaar. Maar wel tegen het gebrek aan maat. 'Il allait hériter des listes cadastrales.' Deze regel is de eerste van vierenveertig elkaar opvolgende strofen. En zulke voorbeelden zijn er meer.

Het onderwerp van *Eve* is de verwantschap tusschen God en de menschheid. Maar het is haast onmogelijk de constructie ervan te ontleden. In zijn commentaar erkent Lotte zelf: 'la pensée est si serrée qu'elle se refuse aux fragmentations de l'analyse.' Het is eene der groote verdiensten van *Eve* dat die tweeduizend strofen zoo sterk zijn gebouwd en zoo goed in elkaar passen, dat zij onmogelijk te ontwrichten zijn; maar daarvan kan eene zekere duisterheid nooit het logisch gevolg zijn. De oorzaak dezer duisterheid is de al te groote subtiliteit van den band waarmede de verschillende tafereelen aan elkaar zijn verbonden. Het gedicht begint met eene beschrijving van wat in het aardsch paradijs de essentie was van alle menschelijk geluk. Reeds in den aanhef treft de majestueuze toon der verzen:

> O mère ensevelie hors du premier jardin,
> Vous n'avez plus connu ce climat de la grâce,
> Et le vasque et la source et la haute terrasse,
> Et le premier soleil sur le premier matin.
>
> Et les bondissements de la biche et du daim
> Nouant et dénouant leur course fraternelle
> Et courant et sautant et s'arrêtant soudain
> Pour mieux commémorer leur vigueur éternelle,

Et pour bien mesurer leur force originelle
Et pour poser leur pas sur ces moelleux tapis,
Et ces deux beaux coureurs sur soi-même tapis
Afin de saluer leur lenteur solennelle.

Zwaar drukt op Eva de herinnering aan het verloren heil. De dagen van overvloed en rijkdom zijn voorbij; de aarde heeft niet meer hare eerste vruchtbaarheid. En Eva, die eens lachend en zorgeloos van dien overvloed van aardsche weelde en geestelijke genade genoot, kent nu de spaarzaamheid en de zorg:

Je vous vois aujourd'hui fidèle et scrupuleuse
Attentive et sévère et sage désormais.
Mais quand on avait tout, ô grande audacieuse,
Quand on avait toujours on ne comptait jamais.

Zij is de zorgzame huisvrouw geworden die alles schikt en regelt. Maar het belangrijkste is zij niet bij machte te regelen: wat eeuwig is en bovenaardsch. En als, op den dag des oordeels, allen die ooit hebben geleefd weer opstaan uit het graf, zal zij dan de menigte harer ontelbare kinderen kunnen leiden en voorlichten op den weg? Dit tafereel der verrijzenis heeft eene visioennaire grootschheid, eene epische kracht en tevens eene schoone vertrouwelijke naïeveteit in den toon:

.. Quand l'homme reviendra dans son premier village
Chercher son ancien corps parmi ses compagnons
Dans ce modeste enclos où nous accompagnons
Les morts de la paroisse et ceux du voisinage;

Quand il reconnaîtra ceux de son parentage
Modestement couchés à l'ombre de l'église,
Quand il retrouvera sous le jaune cytise
Les dix-huit pieds carrés qui faisaient son partage;

Quand il retrouvera ceux de son héritage,
Et les fils de ses fils et tous ceux de son sang,
Et les cousins germains et tous ceux de son rang,
Comme ils venaient en bande le jour de mariage;

Quand il retrouvera dans la maison d'école
Et tous ceux de son âge et tous ceux de son banc,
Et la chaire et le maître et l'auguste parole,
Et la carte et le stère et le gramme et le franc;

Quand tout se lèvera pour un appareillage
Qui sera le dernier des appareillements,
Quand tout se lèvera pour un dernier naufrage
Qui sera le premier des établissements;

Quand tout retrouvera sa maison et sa race,
Au moment de les perdre, ou de les conserver,
Quand tout reconnaîtra la raison et la grâce,
Au moment de les perdre, ou de la retrouver;

Quand tout s'éclairera des flammes de mémoire,
Quand tout homme sera comme un grand spectateur,
Quand la création devant le créateur
Sera comme un linceul aux rayons de l'armoire;

Quand les ressuscités s'en iront par les bourgs,
Encore tout ébaubis et cherchant leur chemin...

Eva is de moeder der menschheid; haar geluk is eenmaal het grootste geweest dezer aarde, en daarom zijn haar ongeluk en hare armoede ook oneindig grooter dan die harer kinderen:

Les autres ont connu d'être sans héritage.
Mais vous avez connu d'être déshéritée.

De meest volmaakte onzer deugden zijn niets als duisternis, vergeleken bij het licht der genade dat de menschelijke natuur vòòr de zonde bestraalde. Moge daarom de mensch geoordeeld worden niet

als een geestelijk, maar als een menschelijk wezen. Jezus is ook mensch geweest en de tranen die hij schreide waren menschelijke tranen; het bloed dat hij vergoot was hetzelfde bloed dat vloeit in de aderen van elken mensch. Hij was geen engel en geen geest. Hij lag in de kribbe tusschen den os en den ezel, hij koning der aarde, als het armzaligste aller schepselen. Aan die twee stomme dieren hebben wij de taak gelaten over hem te waken. Niets hebben wij gedaan om hem te helpen. Het kleine kind was de erfgenaam der oude wereld en van alles wat er ooit aan grootheid op aarde was verschenen:

> Il allait hériter de l'école stoïque.
> Il allait hériter de l'héritier romain.
> Il allait hériter du laurier héroïque.
> Il allait hériter de tout l'effort humain...

Hij alleen bezit alle wijsheid en onze menschelijke wetenschap zal op den dag des oordeels zonder eenige waarde blijken:

> Ce n'est pas par des notes de philologies
> Que nous justifierons notre vieille carcasse.

Niet door de vertegenwoordigers der aardsche kennis moeten wij ons laten leiden, maar wel door de twee herderinnen eener ontelbare kudde van geloovigen: Jeanne d'Arc en Geneviève. Met eene vergelijking tusschen beider dood eindigt het boek.

Dit zijn de groote lijnen van dit grootsche gedicht. Ik zei het reeds: ondanks zijne gebreken en hinderlijke manier, is *Eve* het werk van een geniaal kunstenaar en ongetwijfeld een der merkwaardigste boeken van dezen tijd. Wanneer het boek niets meer bevatte dan enkele mooie fragmenten, dan zou het niet mogelijk zijn die achtduizend verzen tot het laatste met belangstelling te lezen. En zeker is het, dat ieder, die gevoelig is voor de schoonheid van een

vers, als hij eenmaal *Eve* heeft ter hand genomen, het boek tot den laatsten regel leest met een onverzwakt genot. Naast strofen van eene hooge lyrische vlucht, als de prachtige ‘Heureux ceux qui sont morts...’, naast tafereelen van eene kleurige uitbeelding en zuivere innigheid, als het tafereel van Jezus in de kribbe en de beschrijving van de verloren weelden van het paradijs, vindt men in *Eve* talrijke philosophische en theologische proposities geconcentreerd in verzen ‘d'un telle justesse technique, zegt Lotte, qu'il faudrait peut-être remonter jusqu'au *De Natura rerum* pour en trouver d'une égale sévérité’. Want zoo Péguy niet altijd al de bewegingen van zijn subtiel gevoel beheerscht, zijn vorm beheerscht hij volkomen. In deze tucht ligt zijne grootste kracht als dichter.

Tot de karakteristieke eigenschappen, die de poëzie van Charles Péguy van de meeste dichterlijke producties van onzen tijd onderscheiden, behoort haar toon van menschelijke deemoed en van majesteit. Deze majesteit heeft niet het verheven karakter dat de verzen van Corneille of Racine kenmerkt, noch de natuurlijke statigheid die het meesterlijke proza van Bossuet eigen is. Zij heeft eene ootmoedige innigheid die van natuur vijandig is aan alle declamatie en rhetoriek; zij orakelt niet, maar spreekt met eene hartelijke vertrouwelijkheid in de schilderachtige taal van het volk. Deze taal is kleurrijk en frisch; de meest abstracte denkbeelden maakt zij duidelijk door vergelijkingen uit het leven van boer en ambachtsman. En die vertrouwelijke familiariteit der taal schaadt niet aan de stille majesteit van den toon. Dat is een der grootste wonderen van Péguy's poëzie, waarvan de innigheid verhoogd wordt door een zeer persoonlijken humor, die de glimlach is eener fijngevoelige goedmoedigheid en tevens eener zachte, teedere melancholie.

VIII

In zijn laatste gesprek met Lotte, in September 1913, zei Péguy: ‘Tu ne t'imagines pas tout ce que j'ai à écrire encore. Il ne faut pas que je meure.’ Hij was zich meer dan ooit bewust van zijne groote scheppingskracht. De verdediging der oude idealen was hij trouw blijven vervullen als eene heilige zending, maar zijne materieele zorgen waren niet verminderd. Ondanks den groeienden invloed der *Cahiers de la quinzaine*, was de uitgave van dit tijdschrift geene schitterende zaak. De gansche officiëele wereld stond nog steeds vijandig tegenover den genialen kunstenaar, die even eerlijk bleef strijden voor de waarheid en de mystiek, voor alles wat edel was, schoon en eeuwig. Zijne openhartigheid was eene voortdurende aanklacht tegen hun dubbelzinnig arrivisme, zijn gezonde humor prikte zonder genade in hunne holle, opgeblazen phrasen, zijne strenge logica vernietigde al hunne geleerde sophismen. Meer dan iemand heeft hij ondervonden hoe moeilijk de strijd is tegen degenen die de macht in handen hebben. In 1911 zei hij nog: ‘Il n'y a rien à faire. J'ai tout le monde contre moi.... En tout cas je suis connu. C'est une force. J'ai aussi des amitiés. Des jeunes. Les jeunes viennent à moi.’

Die sympathie der jongeren was zijn groote troost. Zij werd ook zijne kracht en door haar zou hij overwinnen. Welk een diepen invloed zijn woord op een deel der fransche jeugd uitoefende, bewijzen de volgende regels die Lotte in 1912 als antwoord inzond op eene enquête der *Revue de la jeunesse*: ‘Vous me demandez quels hommes semblent exercer le plus d'attrait sur la jeunesse... J'en connais un qui a exercé sur nous une influence vraiment

souveraine, c'est Charles Péguy. Avant son retour à la foi, il était déjà pour nous le guide et le soutien; mais, depuis que, par un approfondissement de plus en plus sévère de son être religieux Péguy a retrouvé la foi de son enfance, depuis qu'à la façon des artisans du moyen-âge il consacre tout ce qu'il a à la représentation de Jeanne d'Arc, ou de Sainte Geneviève, ou de Notre Dame, depuis lors, vraiment, c'est notre nourriture spirituelle que nous allons chercher chez lui.'

Deze invloed omvatte niet alleen het religieuze leven van een deel der jongere generaties, hij strekte zich ook uit tot hunne moreele en sociale gedachten en tot hunne vaderlandsche gevoelens. De jeugd die Péguy als een harer meesters beschouwde luisterde voornamelijk naar degenen die haar de waarde leerden der opoffering en der zelfverloochening. Boven de kunst en het individualisme, die de vorige generaties aanbaden, stelde zij de geestelijke orde en de tucht. Wat dreef haar tot dien ommekeer? Was het enkel een spel der reactie, of droeg zij in zich het voorgevoel van de groote zending die zij eens zou te vervullen hebben, en was het waar wat H. Massis van haar getuigde: 'elle s'apprête pour la guerre d'abord par une manière d'ascétisme intellectuel'? Het is een feit dat zij een groot vertrouwen stelde in Péguy en in zijn enthousiast idealisme, dat niet het resultaat was eener machtelooze verwarring van begrippen, maar steunde op de vruchtbare lessen der werkelijkheid en op eene sterke vaderlandsliefde. Van geene waarheid. Was die jeugd zoozeer overtuigd als van deze: alle idealisme dat niet tot daden voert is waardeloos en onvruchtbaar.

Péguy's gedachte over het vaderland en den vaderlandschen plicht hadden zich nog scherper omlijnd sedert hij, in 1905, *Notre Patrie* schreef. Toen in 1913 het wetsvoorstel voor den driejarigen

dienstplicht werd ingediend, werd het hevig bestreden. Niet alleen door alle anarchistische elementen, maar ook door een aantal vooraanstaande intellectueelen, die den naam van anarchist met afschuw zouden verworpen hebben, en door eenige bekende professoren der Sorbonne, die het principiëele pacifisme de eenige meening achtten, die hooger gecultiveerde geesten paste. Péguy, wiens gansche werk - als men het in het licht van dezen oorlog herleest, ziet men dit duidelijk - ééne groote profetie is geweest, had zich van alle vage droomen bevrijd en beschouwde de kwestie met zijn gezond verstand en zijn mystieken realiteitszin. De waarheid was zoo eenvoudig. Hoor hoe zuiver hij haar formuleert in deze merkwaardige bladzijde van *L'argent suite*:

'Que la Sorbonne le veuille donc ou non, c'est le soldat français qui lui mesure la terre. C'est le soldat français et c'est le canon de 75 et c'est la force temporelle qui ont jalonné, qui ont mesuré, qui mesurent à chaque instant la quantité de terre où on parle français. Si le lieutenant d'artillerie coloniale Ernest Psichari ne s'était pas battu en français jusque dans l'Adrar (ou aux environs), (pardonnez-moi cette imprécision, mon fidèle ami), l'écrivain Ernest Psichari écrivait en vain un admirable roman. Le temporel garde constamment, et commande constamment le spirituel. Le spirituel est constamment couché dans le lit de camp du temporel. C'est en définitive, ou plutôt c'est à l'origine et c'est tout le temps le soldat (et son ennemi cet autre soldat), qui fait qu'on parle ou qu'on ne parle pas français ici ou là. C'est le soldat qui fait qu'on parle français de Dakar à Bizerte et de Brest à Longwy. C'est le soldat qui fait qu'on parle français à Maubeuge et à Liège et en somme à Mulhouse et à Colmar. Et c'est le soldat qui fait qu'on parle français à Paris.'

Dat was de taal die Péguy sprak en om deze taal werd hij door de jongeren bewonderd en bemind. Die liefde en bewondering waren wederkeerig. Weinige schrijvers hebben met zulke hartelijkheid en waardeering over de jeugd geschreven als Péguy; weinigen hebben zoo goed de aspiraties der jeugd begrepen en voorzien tot welke sublieme taak zij was geroepen. 'Nous sommes une génération sacrifiée, schreef hij in hetzelfde opstel. Nous avons été constamment trahis par nos maîtres et par nos chefs. A aucun prix nous ne souffrirons que nos enfants soient trahis à leur tour.' Voor de idealen der jeugd droomde hij eene schoonere toekomst dan het onvruchtbare tijdvak, vol twijfel en wankelmoedigheid, vol bitterheid en verwarring, waarin hij zijn heldhaftigen strijd was begonnen.

Nog om eene andere eigenschap van Péguy schaarde de jeugd zich aan zijne zijde: zijn ernst als moralist. De fransche jeugd van voor den oorlog gevoelde de behoefte om al de geestelijke waarden, die de vorige generatie hadden verworpen, terug te winnen. Opbouwen leek haar eene meer verdienstelijke en meer edele taak dan slechten. Den twijfel, de wanhoop, den afkeer van alle actie had zij overwonnen; zij wou in iets gelooven en hopen en hare geestelijke en moreele kracht toonen in daden. Zij begeerde voor zichzelve een schoon en rijk innerlijk leven. Ook Péguy kende deze verlangens en een der eersten had hij die uitgesproken. Dit streven naar hoogere volmaaktheid, naar eene volledige harmonie van alle menschelijke eigenschappen is de grondslag van gansch zijn werk. En zijn voortdurende strijd tegen alle laagheid en kleinzieligheid vindt in ditzelfde hooger levensideaal zijne oorzaak. 'Cette âpre réaction, zegt H. Massis, cette instinctive répulsion à l'endroit de tout ce qui diminue, appauvrit le capital humain, voilà le sentiment initial de Péguy,

la solidité qu'il trouve dans son passé le plus lointain, dans sa race, dans ce peuple...' Die ingeboren afschuw voor alle ontaarding en verminking, die moreele gezondheid waardoor hij aan het beste deel der jeugd was verwant, verklaren zoowel zijn mystiek dreyfusisme als zijn terugkeer tot het katholiek geloof. Zij verklaren ook zijne meesterlijke polemieken, en in de eerste plaats die prachtige zelfverdediging getiteld *Un nouveau théologien, M. Fernand Laudet*, en die twee andere bijzonder interessante geschriften: *L'argent* en *L'argent suite*, waarin hij eenige der voornaamste professoren der Sorbonne aanvalt om hunne onfransche gedachten en teutoonsche methodes.

Tegen de verstandelijke dorheid der intellectueelenì trok hij steeds partij voor het genereuze gevoel en; de vruchtbare intuïtie van hart en geest. Daarin was hij een leerling van Bergson gebleven, van wien hij, van zijne jongelingsjaren af, een aandachtige toehoorder en een trouwe bewonderaar was. Ook deze houding tegenover de dorre pedagogie had voor de jeugd eene groote aantrekkingskracht. Maar wat bovenal het enthousiasme der jongeren opwekte was het heldhaftig karakter van Péguy als mensch en als kunstenaar. Hij was van het ras der helden, hij die eenmaal schreef: 'Je ne m'intéresse pas à ceux qui mettent cinquante ans à mourir dans leur lit.' Hij was zich bewust dat Frankrijk de heldhaftigheid zijner kinderen zou noodig hebben in het somberste uur zijner geschiedenis dat weldra zou slaan, en dat het offer niet nutteloos zou zijn. Een jaar voor den oorlog schreef hij: 'Nous ne savons pas si nous serons heureux, mais nous savons que nous ne serons pas petits.' En deze profetie heeft hij met zijn bloed bezegeld.

Van Péguy's nagelaten werk werd tot dusver alleen gepubliceerd *Clio, dialogue de l'histoire et de*

l'âme païenne. Het is in denzelfden toon geschreven als *Notre Jeunesse* en als *Victor Marie, comte Hugo* en voltooit op merkwaardige wijze de serie zijner groote prozawerken. Het heeft dezelfde diepte van gevoel en dezelfde bezonkenheid. Naast de overtuigingskracht en de literaire hoedanigheden en eigenaardigheden, die wij uit zijne andere werken kennen, bezit *Clio* eene aantrekkelijkheid die in de andere geschriften minder algemeen is: eene teederheid die tot de uiterste grenzen gaat der innigheid en der melancolie. In dit werk voert de Geschiedenis het woord. Zij weet dat zij sterfelijk is, maar juist in die sterfelijkheid vindt zij hare opperste grootheid en hare heidensche volmaaktheid. Zij is ook overtuigd van hare onmacht om een enkel der problemen die de onrust der menschen haar voorlegt op te lossen. Haar monoloog is de lange, weemoedige bekentenis harer zwakheid. En achter hare woorden verneemt men de stem van Péguy die afscheid neemt van het tijdelijke: ‘car l'éternité seule est saine et pure.’

In enkele bladzijden van dit nagelaten werk heeft Péguy als literaire ontleder zijn meesterwerk geleverd, en wel voornamelijk in de beschouwing van drie tooneelspelen van Beaumarchais: *Le barbier de Seville, Le mariage de Figaro* en *La mère coupable*. Alles wat aan jeugdigen hartstocht en fijn gevoel verborgen is in de onsterfelijke figuur van Chérubin wordt ons nader tot het hart gebracht door Péguy's lezing van den eenvoudigen weemoedigen zin: ‘un certain Léon d'Astorga, qui fut jadis mon page et que l'on nommait Chérubin.’ En verzen van den ouden vader Hugo, met wien Péguy nog niet heeft afgedaan, (à moi comte, deux mots), geven hem ook hier weer de gelegenheid tot eenige dier origineele beschouwingen en ontledingen, die elken tekst een nieuw leven geven, en elke gedachte een nieuwen vorm. Eens te meer bewijst hij in deze

bladzijden dat de klassieke literatuur voor hem geene verzameling is van dorre teksten, maar iets levends, waar eene schoone, vruchtbare kracht van uitgaat.

Clio is het typische werk van den man van veertig jaar. Toen Péguy dit werk voltooide, in den tijd zijner grootste vruchtbaarheid, was hij niet meer alleen de strijder en de zoeker, maar ook de man die met zekerheid weet. De man die weet dat hij zichzelven trouw bleef: ‘il sait que la Sorbonne et l'école normale et les partis politiques ont pu lui dérober sa jeunesse, mais qu'ils ne lui ont pas dérobé son coeur.’ En ook de man die zichzelven zooals hij eigenlijk altijd geweest is, heeft weergevonden met het hervonden geloof: ‘un bon français de l'espèce ordinaire, et vers Dieu un fidèle et un pécheur de la commune espèce.’ Hij weet ook dat er een nieuwe geest aan 't groeien is en dat de jeugd langs andere banen zal gaan dan hare voorgangers: ‘Ce peuple achèvera un chemin qu'il n'a pas commencé. Ce siècle, ce monde, ce peuple arrivera par la route par laquelle il n'est pas parti.’

Ik zei dat *Clio* ons bijzonder treft door den toon van weemoed en onuitgesproken melancolie. Maar welke sereniteit daarnaast en welk vertrouwen! Hoe alles ook rond hem veranderde, Péguy's innigste wezen bleef onveranderd. Wat hij eenmaal had aangenomen als eene onvergankelijke waarheid, had hem nooit bedrogen. Dat gaf hem de kracht van iemand die zonder ééne concessie zichzelf getrouw kon blijven. Hoe innig klinkt dat bewuste zelfvertrouwen in de volgende regels die het boek besluiten:

‘Quand nous avons fêté le cinquantenaire de l'entrée de M. Lavisse à l'Ecole Normale Supérieure, il était un homme fini. Vous-même, dit-elle, vous petit, (me dit-elle), vous n'irez pas même jusque là. Pas même un demi-siècle. Depuis quinze ans que vous ramez sur cette galère, vous vous sentez à

bout tous les jours; et il vous semble qu'il y a une éternité. Que ça dure. Et vous n'en êtes qu'à la quinzième série de vos cahiers. Vous ne vous voyez pas dans trente-cinq ans, dit-elle. Vous ne vous voyez pas fêtant le cinquantenaire des cahiers, le cinquantenaire de votre malheureuse entrée dans la vie active, dans la vie publique. Vous ne vous représentez pas présidant à la cinquantième série de vos cahiers. Mais vous vous représentez fort bien, et je me représente avec vous, (mon enfant, me dit-elle avec une grande douceur), ce que vous penserez le jour de votre mort.'

Is deze laatste zin van Péguy's laatste werk niet de schoonste logische conclusie van zijn edel leven en zijn edelen arbeid?

IX

Men heeft gezien dat er haast geene biographische bijzonderheden, noodig zijn om het werk van Péguy te verklaren. De twee grootste gebeurtenissen in zijn leven zijn de stichting der *Cahiers de la quinzaine* en wat men zijne bekeering heeft genoemd. De evolutie van zijn geest, de vorm van zijn genie, de eigenschappen zijner gedachte, de hoedanigheden van zijn gevoel, alles wat zijne persoonlijkheid en kracht als mensch en als kunstenaar uitmaakt, vindt men trouw weerspiegeld in zijne werken. Péguy is niet een schrijver over wien men biographische nota's en herinneringen zou kunnen publiceeren, waarvan de lezing ons zou verbazen door het contrast tusschen den mensch die hij was en het beeld van den kunstenaar dat onze verbeelding zich heeft gevormd. Wie zijn leven kent zal niet verwonderd zijn over den inhoud en den vorm van zijn werk, en wie met dat werk is vertrouwd zal

zonder eenige verbazing vernemen dat zijn leven kalm en eenvoudig is geweest en dat het tragische, dat in geen menschelijk bestaan ontbreekt, zich heeft voltrokken in het diepste van zijn gemoed. Zooals hij zichzelf heeft beschreven in *Notre Jeunesse* en in *L'argent*, zoo vinden wij hem terug in de woorden waarmee zijne moeder in het interessante boekje van André M. de Poncheville, *Charles Péguy et sa mère*, haar zoon beschrijft en zijn karakter in de jaren der kindsheid. Het kind dat vlijtig landkaarten kleurde in zijn klein geboortehuisje van Orléans, de hartstochtelijke jongeling, 'cet ardent et sombre et stupide jeune homme', zooals hij zichzelf noemde, de strijder voor een socialistisch ideaal, die uit de stille provincie naar het luidruchtige Parijs kwam, de uitgever van het tijdschrift in de rue de la Sorbonne, de bedevaarder die van Parijs te voet naar Chartres ging om in de schoonste der fransche kathedralen te bidden voor de genezing van zijn stervenszieke kind, de luitenant die met doorboord voorhoofd op het slagveld viel, zij vertoonen allen, in andere gedaanten, dezelfde hoedanigheden en dezelfde deugden. Nooit was in iemand de harmonie tusschen den mensch en den kunstenaar zoo volkomen. Nooit was het genie zoo eenvoudig, zoo gewoon, zoo alledaagsch: in een klein huisje, te midden de leden van zijn gezin, een stille fransche burger met een baard.

De oorlog die uitbrak vond Péguy bereid. De geschiedenis van die enkele weken, gedurende welke hij als soldaat zijn land verdedigde, en van zijnen heldhaftigen dood heeft in haren eenvoud eene symbolische grootschheid. Zij is de opperste bekroning van gansch een leven van strijd voor een eeuwig ideaal. Zij is het symbool van het offer door gansch een volk met vreugde en liefde gebracht. Zij is het symbool van de wedergeboorte van een ras.

In den ontroerenden brief dien mevrouw Péguy aan Charles Silvestre schreef en die door dezen als inleiding tot zijne studie over Péguy werd afgedrukt, lezen wij het volgende: ‘Il quittait son rôle d'écrivain, d'éditeur, de père de familie pour prendre celui d'officier de réserve, auquel il était également accoutumé, prêt à recevoir à la gare et à conduire à Coulommiers, avec autant d'entrain qu'il écrivait *Notre Patrie* en 1905, les trois mille Parisiens qu'il connaissait tous par ses précédentes périodes.’ Als soldaat bezit Péguy ook al de hoedanigheden en al de deugden die hem als schrijver kenmerken: de plichtsbetrachting, de moreele kracht, de heldhaftigheid die nooit wijkt. In hem herleeft de geest van die oude soldaten der eerste Republiek die hij zoozeer bewonderde en zoo vaak heeft verheerlijkt.

Hij beseft de grootscheid der taak en in een brief schrijft hij: ‘Si je ne reviens pas gardez-moi un souvenir sans deuil. Trente ans de vie ne vaudraient pas ce que nous allons faire en quelques semaines’... Zijn hart is vol enthousiasme, maar zijn hoofd blijft koel en helder. In de eerste weken van den oorlog schrijft hij naar zijne familie kleine briefjes van enkele zinnen: ‘Je ne croyais pas que je vous aimais à ce point. Vivez dans la paix comme nous. Ma compagnie est un immense ménage...’ En uit een anderen brief: ‘Ici, une immense paix dans une grande ferme abandonnée...’ Bijna al zijne brieven spreken van rust en vrede. Hij is gelukkig. Het is alsof hij, die gedurende zoovele jaren een strijder was met het woord, nu eerst het eigenlijke doel van zijn bestaan heeft gevonden. Hij die zoo diep het leed gevoeld had te behooren tot wat hij noemde ‘une génération sacrifiée’, hij was gelukkig nog te mogen strijden met de nieuwe generatie die zich vrijwillig offerde voor het heil van Frankrijk. In dit alles geen schijn

van rhetoriek. Maar in allen eenvoud, in alle koelbloedigheid, de vervulling van een plicht en de zekerheid dat het land dat hij boven alles liefheeft meer gebaat is met het vrijwillige offer van zijn leven dan met schoone woorden en gebaren.

Wat Péguy voor zijne soldaten was vertelt ons het boek van V. Boudon, *Avec Charles Péguy de la Lorraine à la Marne*, een sober en onschatbaar dokument. Voor zijne soldaten, van wie er wellicht maar enkelen den schrijver kenden en vermoedden welk een geniale kunstenaar hun luitenant was, was Péguy een zorgzame vriend. Hij spreekt hen toe in hunne schoone ruwe taal, hij zorgt er voor dat zij niets te kort komen. Gedurende de afmattende tochten spreekt hij hen moed in; en in de vreeselijke dagen van den terugtocht laat hij niet toe dat men twijfelt aan de overwinning en aan de toekomst van het land. Voor iedereen is hij een moreele steun. Geen oogenblik verliest hij zijn vertrouwen, noch zijne sereniteit. V. Bourdon teekent aldus zijn portret: ‘Assis sur une pierre, comme nous blanc de poussière, couvert de sueur, la barbe broussailleuse, les yeux pétillants derrière ses lorgnons, je vois encore notre cher lieutenant, le brave Charles Péguy, l'écrivain, le poète, que tous nous aimions comme un ami, qui, en Lorraine comme pendant la retraite, insensible à la fatigue, brave sous la mitraille, allait de l'un à l'autre, encourageant par la parole et l'action, courant de la tête à la queue de notre compagnie, mangeant comme nous un jour sur trois, sans une plainte, toujours jeune, malgré son âge, sachant le parler qui convenait aux Parisiens que nous étions pour la plupart, relevant d'un mot bref, tantôt mordant, tantôt ironique ou gouailleur, les courages défaillants, toujours vaillant, prêchant d'exemple; je revois encore notre cher lieutenant nous disant à l'heure où beaucoup

désespéraient, sa conviction absolue de la victoire finale, tout en relisant avidement une lettre des siens tandis qu'une larme de plaisir mouillait ses yeux.' Niets is welsprekender dan deze eenvoudige getuigenis.

Tijdens den terugtocht der fransche legers in de eerste maand van den oorlog beleefde Péguy een der bangste en droefste uren in de geschiedenis van zijn land. Hij, van wien Suarès terecht mocht zeggen: 'personne, depuis Michelet, n'a eu toute l'histoire de France plus chevillée à l'âme', moet wel diep dien angst hebben gevoeld. En eeuwig blijft het te betreuren dat die uren van ontzetting en later die uren van hoop en zegepraal in hem den geschiedschrijver niet mochten vinden die, als geen ander, hunne diepe, mystieke beteekenis zou hebben begrepen.

Den vijfden september 1914 maakte Péguy's regiment deel uit van het leger dat order ontving tot den aanval over te gaan. Men herinnert zich de beroemde woorden: se faire tuer plutôt que de reculer. Het is V. Boudon die voor het nageslacht het ontroerend verhaal van den veldslag waarin Péguy sneuvelde heeft bewaard. Rond den middag kwamen de Franschen in het dorpje Villeroy aan, waar zij door het moordend vuur van den vijand werden ontvangen. Péguy en zijne soldaten krijgen order de vijandelijke stelling te veroveren. Zij rukken vooruit en een kogelregen fluit hun om de ooren. Velen vallen, dood of gewond. De anderen stormen verder. Achter een heuveltje rusten zij even uit. 'En avant', roept Péguy. Nu wordt het vreeselijk. De kapitein en een luitenant sneuvelen. 'Couchezvous! schreeuwt Péguy, et feu à volonté!' Hij zelf blijft overeind met den verrekijker in de hand en geeft de richting aan voor het vuur. Elk oogenblik groeit het aantal dooden en gewonden.

Het slot van Boudon's verhaal wil ik niet resumeeren; niets overtreft de sobere tragiek dezer regels:

'Péguy est toujours debout, malgré nos cris de "couchez-vous!" Glorieux fou dans sa bravoure. La plupart d'entre nous n'ont plus de sac, perdu lors de la retraite, et le sac, à ce moment, est un précieux abri. Et la voix du lieutenant crie toujours: "Tirez, tirez!" D'aucuns se plaignent: "Nous n'avons pas de sac, mon lieutenant; nous allons tous y passer! - Ça ne fait rien! crie Péguy dans la tempête qui siffle. "Moi non plus, je n'en ai pas, voyez, tirez toujours!" Et il se dresse comme un défi à la mitraille, semblant appeler cette mort qu'il glorifiait dans ses vers. Au même instant une balie meurtrière fracasse la tête de ce héros, brise ce front généreux et noble. Il est tombé sans un cri, ayant eu dans le recul des barbares, l'ultime vision de la victoire proche...'

Deze dood is de opperste daad die voor de waarheid van zijn werk getuigt en het vruchtbaar maakt voor de toekomst. Zooals Maurice Barrès zei: 'ce mort est un guide, ce mort continuera plus que jamais d'agir, ce mort plus qu'aucun est aujourd'hui vivant.'

Uit het werk van Charles Péguy

Uit: La chanson du roi Dagobert

Un silence. Le roi recommence, imperturbable et triste:

Il y a deux races d'hommes. Les uns connaissent l'objet par les textes qui s'y rapportent. Les autres connaissent l'objet même. Les uns connaissent la Voulzie comme un objet de poème. Les autres connaissent la Voulzie même, les autres connaissent la Voulzie. Les uns ne savent pas ce que c'est que la Voulzie. Les autres ne savent pas qu'il y ait un poème de la Voulzie. Les premiers ne se demandent guère ce que c'est que la Voulzie, et le peu qu'ils se le demandent, c'est pour en faire un commentaire au texte; il faut bien qu'il y ait des notes au bas des pages dans les éditions savantes. Les autres ne se sont jamais demandé si *cette affaire-là qui coule* avait fait la matière ou l'objet d'un poème; ils ne sont pas même *fixés*, comme ils disent, ils ne sont pas fixés sur ce que c'est un poème; ils savent à peu prés que des vers ce n'est pas de la prose, parce qu'ils en ont appris par coeur au collége ou à l'école. Mais sache qu'ils ont appris par coeur sans entendre et sans lire ce qu'ils récitaient.

> Vous les scolaires, -
> Ici saint Eloi redressa fièrement la tête.

Vous les scolaires, au fond, ce qui vous ennuie, c'est qu'il y ait des réalités. Quelle aubaine, si cette Voulzie pouvait n'exister pas. Comme vous seriez à l'aise, pour en parler, Quelles admirables conjectures. Industrieuses. Quelles ingénieuses conjectures fonderaient quelles réputations. Cette Voulzie, qui existe, vous embête. Elle vous arrache le pain de la bouche. Pour vous la Voulzie est un morceau de poème,

un mot de vers. Elle se définit par le poème où elle figure, elle sonne par le vers où elle est. Elle n'existe que par l'oeuvre où elle fait sa partie. Vous la connaissez mieux par ce poème que je ne la connais, moi qui ai vu dedans comme une motte de terre jetée faisait des ronds et du trouble. Vous savez toujours tout mieux que nous. Et toi, mon ami, sous prétexte que tu fus mon précepteur quand je n'étais que le dauphin du royaume encore, tu sais toujours tout mieux que moi. J'ai vieilli, mon ami, depuis l'âge que je recevais tes leçons. Nous avons vieilli. J'ai connu des réalités qui n'étaient pas dans nos vieux livres de classe. Eloi, j'ai connu des hommes qui ne te ressemblent pas. Heureusement qu'il y a deux races d'hommes. Et j'ai connu la deuxième race des hommes. J'ai connu des hommes qui ne connaissent pas par des livres. J'ai connu les hommes qui connaissent les réalités. J'ai connu aussi les hommes qui ne connaissent rien. Hommes merveilleux. Hommes sincères. Hommes précieux. Soutiens solides et véritables ornements de ce royaume. Hommes frais. Hommes nouveaux. Hommes neufs. Connais tout mon bonheur, Eloi. Et connais tout le bonheur de ces hommes. Ils sont ignorants. C'est à dire que leur mémoire n'est nullement préoccupée. Ils sont ignorants. Hommes frais. Troupes fraîches. Mémoires non encore fatiguées. Papier blanc. Toile bise. Hommes admirables, et tels que tu ne les connais pas, car tu n'as jamais connu que des élevès, dont moi. Hommes qui ne furent jamais élèves, car pendant que leur corps, soumoisement, avait l'air de suivre, leur âme libre faisait une perpétuelle école buissonnière. Hommes admirables, et pendant que pour nous, hommes fatigués, élèves et maîtres, la Voulzie est une rivière à mettre et mise en alexandrins, pour eux la Voulzie est une rivière commune, la Voulzie est une rivière comme une autre, de la vraie eau coulant entre deux berges vraies d'herbe vraie sur un vrai fond de terre et de vase; et pendant que nous on ne peut pas prononcer devant nous le nom de Voulzie sans que nous fassions au moins un imperceptible signe de reconnaissance, et pendant que nous la première fois qu'on nous dit: *C'est la Voulzie*, nous demeurons stupides comme si nous n'eussions jamais envisagé cette éventualité, au contraire ces hommes ignorants, vraiment sages, vraiment neufs, entendent prononcer le nom de la Voulzie comme un nom parfaitement nouveau, et quand ils ont admis

ce nom dans leur mémoire, ils ont uniment et simplement admis ce nom comme le nom d'un ruisseau commun de Brie. Heureux hommes, hommes enviables, qui recevaient en leur mémoire à Provins le nom de la Voulzie comme ils avaient reçu le nom du Grand-Morin à Coulommiers, qui entre ces deux noms ne faisaient absolument pas la différence, hommes jeunes et cousins-germains de la réalité, qui ont depuis conservé ce nom dans leur mémoire, s'ils ont conservé ce nom, ce qui est douteux, non comme le nom d'une célébrité, mais comme le nom d'un véritable ruisseau commun; car pour nous la Voulzie est ineffaçablement, et comme nous disons niaisement, la confidente et la muse d'Hégésippe Moreau. Mais pour ces hommes simples la Voulzie est un ruisseau où ils ont, un jour de grand halte, jeté des peaux de ronds de saucisson.

Telles sont, mon ami, les deux races des hommes.

Uit: Notre patrie

Maisons, vieilles maisons de cérémonies; maisons des cérémonies anciennes et ensemble mêmes perpétuelles maisons des jeunes cérémonies; maisons des anciens; maisons des morts glorieux; monuments impérissables, qui fatalement périront; les quatre points cardinaux de la gloire de Paris; et par cette perpétuelle représentation capitale de Paris, par cette représentation éternellement éminente, en même temps et inséparablement les quatre points cardinaux de toute la gloire de toute la France; mémoire de pierre taillée; mémoire vivante pourtant, parfaitement vivante, vivante plus que tant d'hommes qui aujourd'hui cheminent par les chemins modernes; mémoire monumentale française; monuments monarchiques et inséparablement monuments profondément populaires; monuments anciens et perpétuellement nouveaux; monuments monarchiques et perpétuellement démocratiques, et aujourd'hui proprement républicains, et demain tout ce que l'on voudra, pourvu qu'ils soient, et dans tous les jours ultérieurs tout ce qu'il faudra, parce qu'ils sont, monuments qui seront tous jours, jusqu'au jour de leur

mort, et qui ne périront point, comme tant de monuments modemes précaires, longtemps avant le jour de leur naturelle mort; monuments éternellement monuments; toujours pleins d'un éternel sens intérieur, éternellement manifesté par la valeur de la pierre, éternellement dessiné par l'extérieure éternité de la ligne; monuments monarchiques, monuments royaux, monuments religieux, monuments de l'ancien régime et de tout régime nouveau, monument impérial, partout et toujours non pas seulement monuments populaires, mais monuments peuple; les quatre grands dieux Termes de la gloire de Paris; l'Arc de Triomphe, - un peu plus familièrement l'Etoile pour les conducteurs des Thomson, compagnie française, - le monument le plus considérable qu'on ait construit en ce genre, dit le petit Larousse, l'Arc de Triomphe de l'Etoile, ce monument parfait de la gloire impériale française; bâti sous Louis-Philippe, approximativement, ou sous la Restauration, plus vieux pourtant que le monde romain; les Invalides, ce pur chef-d'oeuvre, ce monument parfait de l'ancienne France royale; le Panthéon, beaucoup plus républicain, ayant été construit sous Louis XV, le Panthéon républicain dynastique, le Panthéon désaffecté, qui n'avait jamais, par ses plans même, été affecté sérieusement, le Panthéon, qu'il est très élégant de blaguer, mais qu'il vaudrait mieux apprendre à savoir un peu regarder comme ce monument le demande. Notre-Dame, enfin, dont le nom dit tout. Monuments neufs.

Singulier peuple de Paris, peuple de rois, peuple roi; le seul peuple dont on puisse dire qu'il est le peuple roi sans faire une honteuse figure littéraire; profondément et véritablement peuple, aussi profondément, aussi véritablement roi; dans le même sens, dans la même attitude et le même geste peuple et roi; du même esprit peuple et roi; peuple qui reçoit les rois entre deux temps, entre deux travaux, entre deux plaisirs, sans apprêt, sans gêne, sans inconvenance et sans aucune grossièreté; peuple familier et ensemble respectueux, comme le sont les véritables familiers; peuple vraiment le seul qui sans préparation sache faire à des rois une réception ancienne et royale; vraiment le seul qui ait fait des révolutions et qui soit resté non pas seulement traditionnel, mais traditionnaliste à ce point; le seul qui soit traditiormaliste en plein

consentement de sa bonne volonté; le seul qui soit à l'aise et qui sache se tenir et se présenter dans l'histoire, en ayant une longue habitude, ayant une habitude invétérée de cette forme et de ce niveau d'existence, et qui n'y soit point insolent, inconvenant, grossier, parvenu; le seul peuple qui ne glisse point sur les parquets cirés de la gloire; le seul peuple qui soit révolutionnaire, et quand les événements se présentent, qui lui introduisent des rois, non seulement il sait les recevoir, mais il se trouve avoir sous la main, pour les y recevoir, des Monuments royaux comme aucun roi du monde en aucun pays du monde n'en pourrait sortir dans le même temps, n'en pourra jamais sortir dans aucun temps de son pays.

Uit: Notre jeunesse

L'affaire Dreyfus fut un recoupement, une culmination de trois mystiques au moins. Premièrement elle fut sur le chemin de la mystique hébraïque. Pourquoi le nier. Ce serait le contraire au contraire qui serait suspect.

Il y a une politique juive. Pourquoi le nier. Ce serait le contraire au contraire qui serait suspect. Elle est sotte, comme toutes les politiques. Elle est prétentieuse, comme toutes les politiques. Elle est envahissante comme toutes les politiques. Elle est inféconde, comme toutes les politiques. Elle fait les affaires d'Israël comme les politiciens républicains font les affaires de la République. Elle est surtout occupée, comme toutes les politiques, à étouffer, à dévorer, à supprimer sa propre mystique, la mystique dont elle est issue. Et elle ne réussit guère qu'à cela.

Loin donc qu'il faille considérer l'affaire Dreyfus comme une combinaison, politique, un agencement, comme une opération de la politique juive, il faut *au contraire* la considérer comme une opération, comme une oeuvre, comme une explosion de la mystique juive. Les politiciens, les rabbins, les communautés d'Israël, pendant des siècles et des siècles de persécutions et d'épreuves, n'avaient que trop pris l'habitude, politique, le pli de sacrifier quelques-uns de leurs membres pour avoir la paix, la paix du ménage politique, la paix des

rois et des grands, la paix de leurs débiteurs, la paix des populations et des princes, la paix des antisémites. Ils ne demandaient qu'à recommencer. Ils ne demandaient qu'à continuer. Ils ne demandaient qu'à sacrifier Dreyfus pour conjurer l'orage. La grande majorité des Juifs est comme la grande majorité des (autres) électeurs. Elle craint la guerre. Elle craint le trouble. Elle craint l'inquiétude. Elle craint, elle redoute plus que tout peut-être le simple dérangement. Elle aimerait mieux le silence, une tranquillité basse. Si on pouvait s'arranger moyennant un silence entendu, acheter la paix en livrant le bouc, payer de quelque livraison, de quelque trahison, de quelque bassesse une tranquillité précaire. Livrer le sang innocent, elle sait ce que c'est. En temps de paix elle craint la guerre. Elle a peur des coups. Elle a peur des affaires. Elle est forcée à sa propre grandeur. Elle n'est conduite à ses grands destins douloureux que forcée par une poignée de factieux, une *minorité agissante*, une bande d'énergumènes et de fanatiques, une bande de forcenés, groupés autour de quelques têtes qui sont très précisément les prophètes d'Israël. Israël a fourni des prophètes innombrables, des héros, des martyrs, des guerriers sans nombre. Mais enfin, en temps ordinaire, le peuple d'Israël est comme tous les peuples, il ne demande qu'à ne pas entrer dans un temps extraordinaire. Quand il est dans une période, il est comme tous les peuples, il ne demande qu'à ne pas entrer dans une époque. Quand il est dans une période, il ne demande qu'à ne pas entrer dans une crise. Quand il est dans une bonne plaine, bien grasse, où coulent les ruisseaux de lait et de miel, il ne demande qu'à ne pas remonter sur la montagne, cette montagne fût-elle la montagne de Moïse. Israël a fourni des prophètes innombrables; plus que cela elle est elle-même prophète, elle est ellemême la race prophétique. Tout entière, en un seul corps, un seul prophète. Mais enfin elle ne demande que ceci: c'est de ne pas donner matière aux prophètes à s'exercer. Elle sait ce que ça coûte. Instinctivement, historiquement, organiquement pour ainsi dire elle sait ce que ça coûte. Sa mémoire, son instinct, son organisme même, son corps temporel, son histoire, toute sa mémoire le lui disent. Toute sa mémoire en est pleine. Vingt, quarante, cinquante siècles d'épreuves le lui disent. Des guerres sans nombre, des meurtres, des déserts, des prises de ville, des exils, des guerres étrangères,

des guerres civiles, des captivités sans nombre. Cinquante siècles de misères, quelquefois dorées. Comme les misères modernes. Cinquante siècles de détresses, quelquefois anarchistes, quelquefois masquées de joie, quelquefois masquées, maquillées de voluptés. Cinquante siècles peut-être de neurasthénie. Cinquante siècles de blessures et de cicatrices, des points toujours douloureux, les Pyramides et les Champs-Elysées, les rois d'Egypte et les rois d'Orient, le fouet des ennuques et la lance romaine, le Temple détruit et non rebâti, une inexpiable dispersion leur en ont dit le prix pour leur éternité. Ils savent ce que ça coûte que de porter Dieu et ses agents les prophètes. Ses prophètes les prophètes. Alors, obscurement, ils aimeraient mieux qu'on ne recommence pas. Ils ont peur des coups. Ils en ont tant reçu. Ils aimeraient mieux qu'on n'en parle pas. Ils ont tant de fois payé pour eux-mêmes et pour les autres. On peut bien parler d'autre chose. Ils ont tant de fois payé pour tout le monde, pour nous. Si on ne parlait de rien du tout. Si on faisait des affaires, de(s) bonnes affaires. Ne triomphons pas. Ne triomphons pas d'eux. Combien de chrétiens ont été poussés à coups de lanières dans la voie du salut. C'est partout pareil. Ils ont peur des coups. Toute l'humanité a généralement peur des coups. Au moins avant. Et après. Heureusement elle n'a quelquefois pas peur pendant. Les plus merveilleux soldats peut-être du grand Napoléon, ceux de la fin, ne provenaient-ils pas généralement de bandes de déserteurs et d'insoumis que les gendarmes impériaux avaient poussés, menottes aux mains, avaient refoulés comme un troupeau jusqu'en cette île de Walcheren. De là sortit pourtant Lutzen, Bautzen, la Bérésina, le glorieux Walcheren-infanterie, 131me de l'arme.

Ils ont tant fui, tant et de telles fuites, qu'ils savent le prix de ne pas fuir. Campés, entrés dans les peuples modernes, ils voudraient tant s'y trouver bien. Toute la politique d'Israël - est de ne pas faire de bruit, dans le monde (on en a assez fait), d'acheter la paix par un silence prudent. Sauf quelques écervelés prétentieux, que tout le monde nomme, de se faire oublier. Tant de meurtrissures lui saignent encore. Mais toute la mystique d'Israël est qu'Israël poursuive dans le monde sa retentissante et douloureuse mission. De là des déchirements incroyables, les plus douloureux antagonismes intérieurs qu'il y ait eu peut-être entre une mystique et une politique.

Peuple de marchands. Le même peuple de prophètes. Les uns savent pour les autres ce que c'est que des calamités.

Les uns savent pour les autres ce que c'est que des ruines; toujours et toujours des ruines; un amoncellement de ruines; habiter, passer dans un peuple de ruines, dans une ville de ruines.

Je connais bien ce peuple. Il n'a pas sur la peau un point qui ne soit pas douloureux, où il n'y ait un ancien bleu, une ancienne contusion, une douleur sourde, la mémoire d'une douleur sourde, une cicatrice, une blessure, une meurtrissure d'Orient ou d'Occident. Ils ont les leurs, et toutes celles des autres. Par exemple on a meurtri *comme Français* tous ceux de l'Alsace et de la Lorraine annexée.

Uit: Victor Marie, comte Hugo

Or ce que je suis, Halévy, il suffit de me voir, il suffit de me regarder, un instant, pour le savoir. Un enfant y pourvoirait. J'ai beau faire; j'ai eu beau me défendre. En moi, autour de moi, dessus moi, sans me demander mon avis tout conspire, au-dessus de moi, tout concourt à faire de moi un paysan non point du Danube, ce qui serait de la littérature encore, mais simplement de la vallée de la Loire, un bûcheron d'une forêt qui n'est pas même l'immortelle forêt de Gastine, puisque c'était la périssable forêt d'Orléans, un vigneron des côtes et des sables de Loire. Déjà je ne sais plus quoi dire, ni même comment me tenir même dans ces quelques salons amis, où j'allais quelquefois. Je n'ai jamais su m'asseoir dans un fauteuil, non par crainte des voluptés, mais parce que je ne sais pas. J'y suis tout raide. Ce qu'il me faut, c'est une chaise, ou un tabouret. Plutôt la chaise; pour les reins; le tabouret quand j'étais jeune. Les vieux sont malins. Les vieux sont tenaces. Les vieux vaincront. Mon vêtement et mon corps, (ce premier vêtement, ce déjà vêtement), (et ça m'étonne, car j'ai les mêmes fournisseurs que tout le monde, pourtant j'ai les mêmes fournisseurs que tout le monde), (je ne parle pas pour le corps, je parle pour l'autre, pour le deuxième vêtement, je ne parle pas pour le vêtement or-

ganique, je parle pour le vêtement industriel, ancien organique, non plus en tissu cellulaire vivant actuellement organique pour ainsi dire histologique), mon vêtement, et aussi mon vêtement de dessous, mon vêtement de corps, mes souliers, la semelle de mes souliers, la terre qui est sous la semelle de mes souliers, les deux pieds qui sont dans mes souliers, les jambes qui sont au bout des pieds, en par-ici, l'homme qui est au bout des deux jambes, toute ma tenue, toute mon attitude, le courbement commençant de mes épaules, cette voûte commençante, l'inclinaison de la tête sur la nuque, les jours de fatigue, et déjà les autres jours, (car tous les jours sont déjà des jours de fatigue) mais ce qu'il y a de bien, et de consolant, ce qu'il y a de merveilleux, c'est comme on en abat tout de même les jours de fatigue. Comme on en met par terre. Heureusement. L'homme est une bête, une mécanique d'une souplesse, d'une élasticité incroyable. Et on a l'impression que ça peut durer des années et des années, trente, quarante ans, que ça peut durer toujours. Je crois même que l'on ne fait rien de si neuf, de si frais que certains jours de fatigue. Et en outre je crois que je ne le dis pas, que je ne le pense pas pour me consoler. Mais parce que c'est vrai. On a l'im pression que si on n'était pas fatigué, au moins d'une certaine fatigue, si on était totalement neuf, totalement frais, on n'irait pas même jusqu'au travail, pas même jusqu'au travail neuf, jusqu'au travail frais. Qui est le premier travail, la première zone, le commencement du travail. On resterait *en deça* du travail, où c'est encore plus neuf, et encore plus frais. Il faut être un peu culotté pour travailler, même dans le neuf et dans le frais. On est fatigué, en se levant, on se met fatigué à sa table de travail. Et puis un roulement s'établit. On ne travaille jamais si bien, le métier, le registre ne rend, ne joue jamais si bien que quand on a commencé un peu fatigué. Il y a comme un entraînement de la fatigue au travail, (de la journée), comme un réensemencement, pour le travail de la journée, de tout ce résidu de tout le travail antérieur, de toute la vie passée. (Qu'est, pour la mémoire, la fatigué, notamment pour la mémoire organique). On se sent tout à fait comme en manoeuvres, où on se réveille toujours fatigué. On a les jambes raides en se réveillant, en *étant réveillé* trop tôt le matin avant jour dans la paille, (quand on a pu toucher de la paille); dans les brouillards du matin, dans les fins brouillards de sep-

tembre, dans les brouillards de la Loire et du Loiret, de la Somme, du Lunain et de l'Ornain, et de l'Orge, et du Cousin, et de l'Armançon, et du Petit et du Grand Morin on traîne lamentablement, raidement les premières poses. Les pieds vous font mal, vous cuisent, vous brûlent, toute la peau est excoriée. Mais une fois dérouillé, une fois décrassé, tout cela n'empêchera pas de chanter au soleil de midi. Car il s'établit une sorte d'équilibre de marche. Et on ne sait comment: les pieds ne sont plus excoriés. Ainsi vont les étapes journalières d'écrire à la table de travail. Il s'établit un certain équilibre de travail. La fatigue ne revient que le soir, au gîte d'étape, juste au moment de quitter. L'inclinaison de la nuque, sur les épaules dans le milieu entre les deux épaules, la plantaison de la tête sur les épaules par l'intermédiaire, par le ministère de la nuque, toute l'inclinaison (générale) du corps en avant dénonce, trahit ce que je suis, car je le deviens, puisque je le deviens: un paysan (non) égaré. L'inclinaison commençante générale vers la terre nourricière, vers la terre mère, vers la terre tombeau. L'inclinaison générale en avant. C'est ainsi qu'on finit par se ramasser par terre. Je sens déjà l'incurvation, l'incurvaison générale latérale transvers(al)e, horizontale aux épaules, verticale aux reins. Il faut dire aussi que c'est le courbement, la courbure, la courbature, l'inclinaison de l'écrivain sur sa table de travail. Je sens déjà mes épaules se courber. Je vois bien. Je vois que je ne finirai pas comme ces messieurs de la ville, qui se tiennent droit jusqu'au bout, debout jusqu'au bout, et même un peu plus droits quand ils sont vieux que quand ils sont jeunes. Je finirai comme le général; vous savez bien, le célèbre général; mais oui, le général qui passe; enfin le général commandant le cinquante-cinquième corps d'armée; *v(oi)là le général qui passe; tout cassé, tout bancal, tout bossu, tout malfichu*. Je serai un vieux cassé, un vieux courbé, un vieux noueux. Je serai un vieux retors. Je serai peut-être un vieux battu (des événements de cette gueuse d'existence). Je serai un vieux rompu, un vieux tordu, un vieux moulu, un vieux tortu, toutes les rimes (populaires) en *u*, sauf deux (ou trois) dont l'une est que je ne serai certainement pas un vieux cossu. En quoi je me distinguerai de quelques fermiers de la Beauce. Et de quelques-uns, moins nombreux, du val de Loire. Qui ont plus d'écus au Comptoir d'Escompte que leurs aïeux n'en eurent jamais à quatre

pieds de profondeur sous la cinquième dalle à gauche en partant du mur de refend qui jointe le bout de la cuisine et jouxte la belle chambre, la chambre à coucher, la chambre des maîtres. Je serai un vieux tassé, un vieux chenu. On dira: *c'est le pére Péguy qui s'en va*. Oui, oui, bonnes gens, je m'en irai. *Rêve des jeunes ans, qu'êtes-vous devenu*? Ces lèvres suaves, ces gestes courtois. Cette suavité, cette courtoisie bien française. A peine allemande. Je serai un vieux rabougri, ma peau sera ridée, ma peau sera une écorce, je serai un vieux fourbu, un raccourci de vieux *pésan*. Exactement *pai*san, en appuyant sur paî, en écrasant *paî* d'une seule émission de voix très ouverte, large ouverte, nullement une diphtongue mouillée. Non point en traînant sur *paî*, en traînant *paî*, mais en le nourrissant *en contraire*. Trop de vieux derrière moi se sont courbés, se sont baissés toute la vie pour *accoler* la vigne. Avec eet osier rouge tendre brun que l'on vend au marché, cueilli. coupé des bords de la Loire, des fausses rivières, des îles longues de sable, des sables mouvants, des sables fixés, des ma res courantes, des retours d'eau. Des mortes rivières. Des mortes eaux. Cet osier flexible, au bout flexible, au bout vimineux, à l'extrémité viminale, à l'extrémité de couleur de plus en plus ardente, de plus en plus sève et flexible jusqu'au bout; encore comme tout mouillé intérieurement, dans sa sève même, dans sa sève qu'il garde, de l'eau de la rivière. Peuple laborieux. J'en ai trop derrière moi. Je crois que c'est pour ça que j'ai ce vice de travailler. Puissé-je écrire comme ils accolaient la vigne. Et vendanger quelquefois comme ils vendangeaient *dans les bonnes années*. Puissé-je écrire seulement comme ils causaient. Trop de vieux, (et de vieilles), ont vécu sur la vigne, sur la délicate vigne, penchés comme sur une enfant, penchés toute la vie, (ce qui donne des courbatures quelquefois même à ceux qui sont habitués, *qui ont l'habitude*, (*il n'a pas l'habitude*), penchés, courbés, pliés, *en deux* comme le disait ma grand mère (*on est toute en deux*) pour tailler, sarcler, biner, choyer, désherber, cajoler, regarder, (regarder croître, regarder pousser, regarder mûrir, encourager; pousser du regard), (faire réellement pousser du regard), vendanger d'ingrates et de reconnaissantes vignes. Ils disaient plus sìmplement: *J'va travailler la vigne*. Tout ce qu'on faisait à la vigne s'appelait travailler. Excepté toutefois vendanger, parce que c'est la récompense et le gain, qui s'appelait *faire lavendange*. Et

bien qu'on y attrape de rudes courbatures, ce n'était censément pas travailler. C'était la plus grande fête chômée de l'année religieuse et civile.

Uit: Clio

Moi qui ai quitté tant de monde, dit l'histoire, je ne puis me résoudre à quitter la mémoire de ce jeune homme. Je sais que Hugo m'attend. Mais quand je suis en proie à cette sorte de mélancolie, quand je savoure cette sorte de mélancolie, quand je m'attarde à cette sorte de mélancolie je ferais attendre même Hugo. Je ne quitterai donc point ceux-ci sans relire la dernière lettre de la comtesse à Chérubin, et la réponse écrite sur la même lettre. - '*Malheureux insensé*! lui écrit la comtesse, *notre sort est rempli. La surprise nocturne que vous avez osé me faire dans un château où vous fûtes élevé, dont vous connaissez les détours; la violence qui s'en est suivie; enfin votre crime, - le mien.... - Condamnée désormais à des larmes intarissables, je sens qu'elles n'effaceront point un crime... dont l'effet reste subsistant. Ne me voyez jamais: c'est l'ordre irrévocable de la miserable Rosine... qui n'ose plus signer un autre nom*.' - Mais faisons comme le comte, dit l'histoire, *voyons la réponse écrite sur la même lettre. - 'Puisque je ne dois plus vous voir*, lui avait répondu Chérubin, *la vie m'est odieuse, et je vais la perdre avec joie dans la vive attaque d'un fort où je ne suis pas commandé*.

'*Je vous renvoie tous vos reproches, le portrait que j'ai fait de vous, et la boucle de cheveux que je vous dérobai. L'ami qui vous rendra ceci quand je ne serai plus est sûr. Il a vu tout mon désespoir. Si la mort d'un injortuné vous inspirait un reste de pitié, parmi les noms qu'on va donner à l'héritier.... d'un autre plus heureux*!.... *puis-je espérer que le nom de Lêon vous rappellera quelquefois le souvenir du malheureux.... qui expire en vous adorant, et signe pour la dernière fois, Chérubin Léon, d' Astorga*?'

....Puis, en caractères sanglants... 'Blessé à mort, je rouvre

cette lettre, et vous écris avec mon sang ce douloureux, cet éternel adieu. Souvenez-vous.'

Le reste est effacé par les larmes... Il faudrait être bien abandonnée, dit l'histoire, pour ne pas sentir, pour ne pas entendre dans cette innocente bravoure, et dans cette innocente bravade, et dans cette tendre, dans cette innocente jeunesse un écho des jeunesses cornéliennes et de l'héroïsme cornélien. Et il faudrait être bien abandonnée, et bien incompétente en jeunesse et en héroïsme, pour ne pas sentir passer déjà, passer d'avance, pour ne pas sentir annoncé, pour ne pas entendre évoqué d'avance dans cette innocente jeunesse, dans cet innocent héroïsme romantique les jeunes amours, les jeunes innocences, les jeunes héroïsmes de Musset. Pour moi, dit l'histoire, je trouve au coeur de cette lettre, (et s'il est encore permis de parler de formule), la formule même de la jeunesse de tout un peuple, (dans la jeunesse de Chérubin), et la formule de la jeunesse de tóut un monde, et la formule de la jeunesse même absolument parlant. *Puisque je ne dois plus vous voir, la vie m'est odieuse, et je vais la perdre avec joie dans la vive attaque d'un fort où je ne suis point commandé*. Tout est là, dit l'histoire, et ce que nous fait encore si melancolique la romance de Chérubin, c'est qu'elle date exactement ce temps, où tout un monde, où tout un peuple se perdit avec joie (ou fit tout ce qu'il fallait pour cela) dans la vive attaque d'un monde où il n'était point commandé.

Chérubin c'est Bara et Chérubin c'est Viala. Et Chérubin et Bara et Viala c'est tout un peuple ensemble et cette vive attaque d'un monde où il n'était point commandé. Chérubin Léon, d'Astorga c'est ce petit gars de Palaiseau, ce hussard, de la République, tué à l'ennemi à quatorze ans. Tout s'était employé, les événements, l'événement, la race, les circonstances, le climat du pays et le climat du coeur, pour faire de tout un peuple une sorte d'innocent et ardent jouvenceau, brûlant de jouer le monde à la face du monde, brûlant surtout de se faire périr pour tout ce qui ne le regardait pas. *Et je vais la perdre avec joie dans la vive attaque d'un fort où je ne suis point commandé*. On n'est jamais commandé, quand on ne veut pas. On est toujours commandé, quand on veut. Car n'est ce pas, dit l'histoire nous le savons. J'y étais peut-être. Ce n'est pas à cause de Taine que l'on a fichu l'ancien régime par terre. Nul n'était commandé pour fiche l'ancien régime

par terre. Nul n'était requis, nul n'était tenu de fiche l'ancien régime par terre. C'est uniquement une idée qui leur a passé. Et ce n'est pas à cause de Taine que l'on a pris la Bastille. Nul n'était commandé pour prendre la Bastille. Nul n'était requis, nul n'était tenu de prendre la Bastille. Enfin j'y étais, dit l'histoire. On sait très bien comment ça s'est fait, la prise de la Bastille. C'était le 14 juillet, naturellement. Il faisait beau, il faisait chaud (dans ce temps-là). Le vieux Paris se chauffait au soleil. Le bon peuple ne savait pas bien quoi faire. Ce qu'il savait, c'est qu'il avait envie de faire quelque chose. Tout le monde était à Longchamp, à cause de la revue, le gouvernement, la police, les troupes. Alors les ébénistes du faubourg Antoine, pour se reposer un jour de faire les plus beaux meubles du monde, ils ont pris la Bastille.

La Bastille ne leur avait jamais rien fait. La prise de la Bastille, dit l'histoire, ce fut proprement une fête, ce fut la première célébration, la première commémoration et pour ainsi dire le premier anniversaire de la prise de la Bastille. Ou enfin le *zéroième* anniversaire. On s'est trompé, dit l'histoire. On a vu dans un sens, il fallait voir dans l'autre. On a vu. Ce n'est pas la Fête de la Fédération qui fut la première commémoration, le premier anniversaire de la prise de la Bastille. C'est la prise de la Bastille qui fut la première Fête de la Fédération, une Fédération avant la lettre.

Les abus de l'ancien régime, dit-elle en riant. On n'a jamais mis un régime par terre parce qu'il commettait des abus. On met un régime par terre parce qu'il se détend.

Les abus de l'ancien régime, dit-elle, nous en avons supporté bien d'autres. Depuis. Et nous en avons connu de nouveaux. Et nous en avons connu de totaux. Dans ses plus grands abus l'ancien régime n'a jamais été le règne de l'argent. Je veux dire qu'il ne l'a jamais été uniquement et totalement. Le monde et le régime moderne est le règne de l'argent.

Sans aucunes réserves, sans limitation ni défaut.

Le règne inexpiable de l'argent.

Mais voilà, dit l'histoire, nous ne sommes plus ce peuple qui bouillait dans sa peau. Et c'est ce qui fait encore si mélancolique, dit-elle, cette romance de Chérubin. C'est qu'alors c'était ce peuple qui se sentait partir pour faire la plus grande inscription que l'on ait jamais faite dans le monde, pour inscrire la plus grande histoire temporelle que l'on ait jamais inscrite

dans l'histoire du monde. C'est qu'alors c'était ce peuple qui sentait que rien ne lui résisterait, ce peuple qui ne pouvait se tenir d'en mettre, qui se sentait du sang plein les veines, qui se sentait appelé vers ces premiers moulins sur cette butte et à travers vingt et trois années de la plus grande épopée qui ait jamais été jouée dans le monde vers cette dernière ferme au coin de ce bois vers cette plaine sur ces hauteurs de Hougoumont.

Depuis cette canonnade où tout devait commencer, jusqu'à cette nuit tombante où tout devait finir.

Uit: Le mystère de la charité de Jeanne d'Arc

Heureuse celle qui versa sur ses pieds le parfum de l'amphore, celle qui versa sur sa tête le parfum du vase d'albâtre, à Béthanie, dans la maison de Simon, surnommé le lépreux; sur ces pieds, sur ses vrais pieds, sur son corps charnel, sur sa tête réelle, sur la tête de son corps; heureuses toutes et tous, heureux pêle-mêle, pécheurs et saints. Il a été accordé, mon D eu, aux pécheurs de ce temps-là, aux pécheurs de ce temps et de ce pays-là ce que vous avez refusé, mon Dieu, ce qui n'a pas é é accordé aux saints, ce que vous n'avez pas accordé à vos saints de tous les temps. Il a été donné aux plus grands pécheurs d'alors et de là ce qui n'a pas été donné aux plus grands saints des plus grands siècles. Ce qui n'a pas été donné depuis. Jamais. A personne. Heureuse celle qui d'un mouchoir, d'un vrai mouchoir, d'un mouchoir pour se moucher, d'un mouchoir impérissable essuya cette face auguste, sa vraie face, sa face réelle, sa face d'homme, d'un blanc mouchoir blanc cette face périssable; sa face pitoyable; et de le voir alors, dans cet état, le sauveur du genre humain, de le voir ainsi, lui, le sauveur de tout le genre humain, quel coeur insensible ne se fût amolli, quels yeux, quels yeux humains n'eussent versé des larmes; cette face de sueur, toute en sueur, toute sale, toute poussiéreuse, toute pleine de la poussière des chemins, toute pleine de la poussière de la terre; la pous-

sière de sa face, la commune poussière, la poussière de tout le monde, la poussière sur sa face; collée par la sueur. Heureuse Madeleine, heureuse Véronique; heureuse sainte Madeleine, heureuse sainte Véronique, vous n'êtes pas des saintes comme les autres. Tous les saints sont saints, toutes les saintes sont saintes, mais vous vous n'êtes pas des saintes comme les autres. Tous les saints, toutes les saintes, sont assis avec Jésus à la droite du Père. Tous les saints, toutes les saintes contemplent Jésus assis à la droite du Père. Et il y a, dans le ciel il a son corps d'homme, son corps humain glorieux, puisqu'il y est monté, tel quel, le jour de l'Ascension. Mais vous autres, vous seuls, vous avez vu, vous avez touché, vous avez saisice corps humain dans son humanité, dans notre commune humanité, marchant et assis sur la terre commune. Vous seuls vous l'avez vu par terre. Vous seuls vous l'avez vu deux fois, et non pas une seulement; non pas une fois seulement, comme tous les autres, dans votre éternité; non pas seulement la deuxième fois, qui dure éternellement; mais une première fois, une fois antérieure, une fois terrestre; et c'est cela qui ne fut donné qu'une fois, c'est cela qui n'a pas été donné à tout le monde. Il y a plusieurs classes de saints, il y en a deux, et vous êtes de la première classe, et nous tous tous les autres, pécheurs et saints, nous ne sommes tous après que des ouvriers de la onzième heure; et les saints mêmes, les autres saints dans le Ciel, ils ne sont, après, désormais ils ne sont que des saints de la onzième heure. Car ils ne le voient que dans l'éternité, où on a le temps, et vous vous le voyez aussi dans l'éternité; et vous l'aviez vu, vous l'avez vu sur la terre. où l'on n'a pas le temps. Histoire unique, histoire terrestre, qui passa si vite, qui ne recommencera point. Mystère effrayant, vous avez approché ce mystère effrayant. Villes cathédrales, vous n'avez point vu cela. Vous enfermez dans vos églises cathédrales des siècles de prière, des siècles de sacrements, des siècles de sainteté, la sainteté de tout un peuple, montant de tout un peuple, mais vous n'avez pas vu cela. Et eux ils l'ont vu. Tous ils l'ont vu, sans se déranger, ceux qui étaient là et ceux qui étaient venus, ceux qui étaient venus exprès et ceux qui n'étaient pas venus exprès; los bergers, les mages, et l'âne, et le boeuf qui soufflait dessus pour le réchauffer. Il était à portée de la voix, il était à portée de la main, il était à portée des yeux, du regard des yeux, et cela ne recommencera

point. Reims, vous êtes la ville du sacre. Vous êtes donc la plus belle ville du royaume de France. Et il n'y a pas de cérémonie plus belle au monde, il n'y a pas dans le monde de cérémonie aussi belle que le sacre du roi de France, dans aucun pays. Mais d'où venez-vous, ville de Reims, que faitesvous, cathédrale de Reims. Qui êtes-vous. Une étable, dans ce bourg perdu, une pauvre étable, dans ce pauvre petit bourg de Bethlehem, une étable a vu naître une royauté qui ne périra pas, une simple étable, une royauté qui ne disparaîtra point dans les siècles des siècles, jamais, une étable a vu naître un roi qui régnera éternellement. Dans ce pays-là. Voilà ce qu'ils font dans ce pays-là. Et le roi de France, qui est le plus grand roi du monde, fait des entrees solennelles, il fait dans Reims une entrée solennelle, et rien n'est plus beau que l'entrée du roi dans Reims, rien n'est plus beau au monde, rien dans le monde n'est aussi beau, dans tout le monde; et vingt rois de France ont fait dans Reims, dans la cathédrale de Reims vingt entrées solennelles, vingt entrées somptueuses. Mais vous Jérusalem vous êtes plus heureuse; vous êtes heureuse entre toutes les villes; vous êtes infiniment plus grande, et plus heureuse, et plus honorée. Vous avez reçu un honneur infiniment plus grand. Vous êtes heureuse par dessus la tête de toutes les villes, car il est entré dans vos murs, monté sur l'ânon d'une ânesse; et cela ne recommencera point; et le peuple de ce pays-là jetait des palmes et des feuilles, des rameaux et des fleurs sous les pieds de l'ânèsse. D'autres paroisses ont vu naître, ont fait naître, ont produit d'autres saints. Mais ces paroisses-là ont vu naître, elles ont fait naître, elles ont produit le grand saint, le saint des saints: quelle élection. Pendant que vous vous amusez, paroisses chrétiennes, à faire des saintes et des saints, une paroisse s'était levée de bonne heure. Elle s'était levée avant tout le monde. Et elle avait produit le saint qu'on ne refera point. Heureux celui qui se trouva là, juste au moment où il fallait porter sa croix, l'aider à porter sa croix, une lourde croix, sa vraie croix, cette lourde croix de bois, de vrai bois, sa croix de supplice, une lourde croix bien charpentée. Comme pour tout le monde, pour tous les autres suppliciés du même supplice. Un homme qui passait par là, sans doute. Ah il avait bien pris son temps, celui-là, cet homme qui passait par là, juste à ce point, juste alors, juste à ce moment-là. Cet homme qui pas-

sait juste là. Combien d'hommes depuis, des infinités d'hommes dans les siècles des siècles auraient voulu être là, à sa place, avoir passé, être passés là juste à ce moment-là. Juste là. Mais voilà, il était trop tard, c'était lui qui était passé, et dans l'éternité, dans les siècles des siècles il ne donnerait pas sa place à d'autres; et eux, les tard venus, ils ont été forcés de se rabattre sur d'autres croix, de s'exercer, de faire des exercices, de se rabattre à porter d'autres croix. De s'en fabriquer, eux-mêmes, d'autres croix. De s'en faire fabriquer. Artificiellement. Cela ne revient pas au même. Un homme de Cyrène, nommé Simon, qu'ils *contraignirent* de porter la croix de Jésus. Il n'a plus besoin, aujourd'hui, qu'on le contraigne *d'avoir porté* la croix de Jésus. Heureux surtout, heureux celui, et lui aussi il ne donnerait pas sa place à un autre, lui non plus, heureux celui qui pourtant ne le vit qu'une fois. Heureux celui, heureux surtout, heureux sur tous, le plus heureux de tous, heureux celui qui le vit dans le temps, et qui pourtant ne le vit qu'une fois. Heureux celui qui le vit dans le temple; et ensuite; car cela suffisait; fut rappelé comme un bon serviteur. C'était un vieil homme de ce pays-là; un homme qui approchait du soir et qui touchait au soir, au dernier soir de sa vie. Mais il ne vit pas se coucher son dernier soir sans avoir vu se lever le soleil éternel. Heureux cet homme qui prit l'enfant Jésus dans ses bras, qui l'éleva dans ses deux mains, le petit enfant Jésus, comme on prend, comme on élève un enfant ordinaire, un petit enfant d'une familie ordinaire d'hommes; de ses vieilles mains tannées, de ses vieilles mains ridées, de ses pauvres vieilles mains sèches et plissées de vieil homme. De ses deux mains ratatinées. De ses deux mains toutes parcheminées.

Uit: Le porche du mystère de la deuxième vertu

Nuit tu es sainte, Nuit tu es grande, Nuit tu es belle.
Nuit au grand manteau.
Nuit je t'aime et je te salue et je te glorifie et tu es ma grande
fille et ma créature

O belle nuit, nuit au grand manteau, ma fille au manteau étoilé
Tu me rappelles, à moi-même tu me rappelles ce grand silence qu'il y avait
Avant que j'eusse ouvert les écluses d'ingratitude.
Et tu m'annonces, à moi-même tu m'annonces ce grand silence qu'il y aura
Quand je les aurai fermées.
O douce, ô grande, ô sainte, ô belle nuit, peut-être la plus sainte de mes filles, nuit à la grande robe, à la robe étoilée
Tu me rappelles ce grand silence qu'il y avait dans le monde
Avant le commencement du règne de l'homme.
Tu m'annonces ce grand silence qu'il y aura
Après la fin du règne de l'homme, quand j'aurai repris mon sceptre.
Et j'y pense quelquefois d'avance, car cet homme fait vraiment beaucoup de bruit.
Mais surtout, Nuit, tu me rappelles cette nuit.
Et je me la rappellerai éternellement.
La neuvième heure avait sonné. C'était dans le pays de mon peuple Israël.
Tout était consommé. Cette énorme aventure.
Depuis la sixième heure il y avait eu des ténèbres sur tout le pays, jusqu'à la neuvième heure.
Tout était consommé. Ne parlons plus de cela. Ça me fait mal.
Cette incroyable descente de mon fils parmi les hommes.
Chez les hommes.
Pour ce qu'ils en ont fait.
Ces trente ans qu'il fut charpentier chez les hommes.
Ces trois ans qu'il fut une sorte de prédicateur chez les hommes.
Un prêtre.
Ces trois jours où il fut une victime chez les hommes.
Parmi les hommes.
Ces trois nuits où il fut un mort chez les hommes.
Parmi les hommes morts.
Ces siècles et ces siècles où il est une hostie chez les hommes.
Tout était consommé, cette incroyable aventure
Par laquelle, moi, Dieu, j'ai les bras liés pour mon éternité?
Cette aventure par laquelle mon Fils m'a lié les bras.

Pour éternellement liant les bras de ma justice, pour éternellement
déliant les bras de ma miséricorde.
Et contre ma justice inventant une justice même.
Une justice d'amour. Une justice d'Espérance. Tout était
consommé.
Ce qu'il fallait. Comme il avait fallu. Comme mes prophètes
l'avaient annoncé. Le voile du temple s'était déchiré en
deux, depuis le haut jusqu'en bas.
La terre avait tremblé; des rochers s'étaient fendus.
Des sépulcres s'étaient ouverts, et plusieurs corps des saints
qui étaient morts étaient ressuscités.
Et environ la neuvième heure mon Fils avait poussé
Le cri qui ne s'effacera point. Tout était consommé. Les
soldats s'en étaient retournés dans leurs casernes.
Riant et plaisantant parce que c'était un service de fini.
Un tour de garde qu'ils ne prendraient plus.
Seul un centenier demeurait, et quelques hommes.
Un tout petit poste pour garder ce gibet sans importance.
La potence où mon Fils pendait.
Seules quelques femmes étaient demeurées.
La Mère était là.
Et peut-être aussi quelques disciples, et encore on n'en
est pas bien sûr.
Or tout homme a le droit d'ensevelir son fils.
Tout homme sur terre, s'il a ce grand malheur
De ne pas être mort avant son fils. Et moi seul, moi
Dieu,
Les bras liés par cette aventure,
Moi seul à cette minute père après tant de pères,
Moi seul je ne pouvais pas ensevelir mon fils.
C'est alors, ô nuit, que tu vins.
O ma fille chère entre toutes et je le Vois encore et je verrai
cela dans mon éternité.
C'est alors ô Nuit que tu vins et dans un grand linceul
tu ensevelis
Le Centenier et ses hommes romains,
La Vierge et les saintes femmes,
Et cette montagne et cette vallée, sur qui le soir descendait,
Et mon peuple d'Israël et les pécheurs et ensemble celui
qui mourait, qui était mort pour eux

Et les hommes de Joseph d'Arimathée qui déjà s'approchaient

Portant le linceul blanc.

Uit: Le mystère des saints innocents

I

On envoie les enfants à l'école, dit Dieu.
Je pense que c'est pour oublier le peu qu'ils savent.
On ferait mieux d'envoyer les parents à l'école.
C'est eux qui en ont besoin.
Mais naturellement il faudrait une école de moi.
Et non pas une école d'hommes.

On croit que les enfants ne savent rien.
Et que les parents et que les grandes personnes savent
quelque chose.
Or je vous le dis, c'est le contraire.
(C'est toujours le contraire).
Ce sont les parents, ce sont les grandes personnes qui
ne savent rien.
Et ce sont les enfants qui savent
Tout.

Car ils savent l'innocence première
Qui est tout.

Le monde est toujours à l'envers, dit Dieu.
Et dans le sens contraire.
Heureux celui qui resterait comme un enfant
Et qui comme un enfant garderait
Cette innocence première.

II

Rien n'est beau comme un enfant qui s'endort en faisant
sa prière, dit Dieu.
Je vous le dis, rien n'est aussi beau dans le monde.
Je n'ai jamais rien vu d'aussi beau dans le monde.
Et pourtant j'en ai vu des beautés dans le monde
Et je m'y connais. Ma création regorge de beautés.
Ma création regorge de merveilles.
Il y en a taut qu'on ne sait pas où les mettre.
J'ai vu des millions et des millions d'astres rouler sous mes
pieds comme les sables de la mer.
J'ai vu des journées ardentes comme des flammes.
Des jours d'été de juin, de juillet et d'août.
J'ai vu des soirs d'hiver posés comme un manteau.
J'ai vu des soirs d'été calmes et doux comme une tombée
de paradis.
Tout constellés d'étoiles.
J'ai vu ces coteaux de la Meuse et ces églises qui sont mes propres
maisons.
Et Paris et Reims et Rouen et des cáthédrales qui sont mes
propres palais et mes propres châteaux.
Si beaux que je les garderai dans le ciel.
J'ai vu la capitale du royaume et Rome capitale de chrétienté.
J'ai enten du chanter la messe et les triomphantes vêpres.
Et j'ai vu ces plaines et ces vallonnements de France.
Qui sont plus beaux que tout.
J'ai vu la profonde mer, et la forêt profonde, et le coeur profond
de l'homme.
J'ai vu des coeurs dévorés d'amour
Pendant des vies entières
Perdus de charité.
Brûlant comme des flammes.
J'ai vu des martyrs si animés de foi
Tenir comme un roe sur le chevalet
Sous les dents de fer.
(Comme un soldat qui tiendrait bon tout seul toute une vie
Par foi
Pour son général (apparemment) absent).

J'ai vu des martyrs flamber comme des torches
Se préparant ainsi les palmes toujours vertes.
Et j'ai vu perier sous les griffes de fer
Des gouttes de sang qui resplendissaient comme des diamants.
Et j'ai vu perier des larmes d'amour
Qui dureront plus longtemps que les étoiles du ciel.
Et j'ai vu des regards de prière, des regards de tendresse,
Perdus de charité
Qui brilleront éternellement dans les nuits et les nuits.
Et j'ai vu des vies tout entières de la naissance à la
mort,
Du baptême au viatique,
Se dérouler comme un bel écheveau de laine.
Or je le dis, dit Dieu, je ne connais rien d'aussi beau dans le
monde
Qu'un petit enfant qui s'endort en faisant sa prière
Sous l'aile de son ange gardien
Et qui rit aux anges en commençant de s'endormir.
Et qui déjà mêle tout ça ensemble et qui n'y comprend plus
rien
Et qui fourre les paroles du *Notre Père* à tort et à travers
pêle-mêle dans les paroles du *Je vous salue Marie*
Pendant qu'un voile déjà descend sur ses paupières
Le voile de la nuit sur son regard et sur sa voix.
J'ai vu les plus grands saints, dit Dieu. Et bien je vous le dis.
Je n'ai jamais rien vu de si drôle et par conséquent je ne connais
rien de si beau dans le monde
Que cet enfant qui s'endort en faisant sa prière
(Que ce petit être qui s'endort de confiance)
Et qui mélange son *Notre Père* avec son *Je vous salue Marie*.
Rien n'est aussi beau et c'est même un point
Où la sainte Vierge est de mon avis.
Là-dessus.
Et je peux bien dire que c'est le seul point où nous soyons du
même avis. Car généralement nous sommes d'un avis contraire.
Parce qu'elle est pour la miséricorde.
Et moi il faut bien que je sois pour la justice.

Uit: La tapisserie de Notre Dame

Paris vaisseau de charge

Double vaisseau da charge aux deux rives de Seine,
Vaisseau de pourpre et d'or, de myrrhe et de cinname,
Vaisseau de blé, de seigle, et de justesse d'âme,
D'humilité, d'orgueil, et de simple verveine;

Nos pères t'ont comblé d'une si longue peine,
Depuis mille et mille ans que tu viens à la lame,
Que nulle cargaison n'est si lourde à la rame,
Et que nul bâtiment n'a la panse a[u]ssi pleine.

Mais nous apporterons un regret si sévère,
Et si nourri d'honneur, et si creuse de flamme,
Que le chef le prendra pour un sac de prière,

Et le fera hisser jusque sous l'oriflamme,
Navire appareillé sous Septime Sévère,
Double vaisseau de charge aux pieds de Notre Dame.

Presentation de la Beauce à Notre Dame de Chartres **(fragment)**

Etoile de la mer voici la lourde nappe
Et la profonde houle et l'océan des blés
Et la mouvante écume et nos greniers comblés,
Voici votre regard sur cette immense chape

Et voici votre voix sur cette lourde plaine
Et nos amis absents et nos coeurs dépeuplés,
Voici le long de nous nos poings désassemblés
Et notre lassitude et notre force pleine.

Etoile du matin, inaccessible reine,
Voici que nous marchons vers votre illustre cour,
Et voici la plateau de notre pauvre amour,
Et voici l'océan de notre immense peine.

Un sanglot rôde et court par delà l'horizon.
A peine quelques toits font comme un archipel.
Du vieux clocher retombe une sorte d'appel.
L'épaisse église semble une basse maison.

Ainsi nous naviguons vers votre cathédrale.
De loin en loin surnage un chapelet de meules,
Rondes comme des tours, opulentes et seules
Comme un rang de châteaux sur la barque amirale.

Deux mille ans de labeur ont fait de cette terre
Un réservoir sans fin pour les âges nouveaux.
Mille ans de votre grâce ont fait de ces travaux
Un reposoir sans fin pour l'âme solitaire.

Vous nous voyez marcher sur cette route droite,
Tout poudreux, tout crottés, la pl[u]ie entre les dents.
Sur ce large éventail ouverts à tous les vents
La route nationale est notre porte étroite.

Nous allons devant nous, les mains le long des poches,
Sans aucun appareil, sans fatras, sans discours,
D'un pas toujours égal, sans hâte ni recours,
Des champs les plus présents vers les champs les plus proches.

Vous nous voyez marcher, nous sommes la piétaille.
Nous n'avançons jamais que d'un pas à la fois.
Mais vingt siècles de peuple et vingt siècles de rois,
Et toute leur séquelle et toute leur volaille

Et leurs chapeaux à plume avec leur valetaille
Ont appris ce que c'est que d'être familiers,
Et comme on peut marcher, les pieds dans ses souliers,
Vers un dernier carré le soir d'une bataille.

Nous sommes nés pour vous au bord de ce plateau,
Dans le recourbement de notre blonde Loire,
Et ce fleuve de sable et ce fleuve de gloire
N'est là que pour baiser votre auguste manteau.

Nous sommes nés au bord de ce vaste plateau,
Dans l'antique Orléans sévère et sérieuse,
Et la Loire coulante et souvent limoneuse
N'est là que pour laver les pieds de ce coteau.

Nous sommes nés au bord de votre plate Beauce
Et nous avons connu dès nos plus jeunes ans
Le portail de la ferme et les durs paysans
Et l'enclos dans le bourg et la bêche et la fosse.

Nous sommes nés au bord de votre Beauce plate
Et nous avons connu dès nos premiers regrets
Ce que peut receler de désespoirs secrets
Un soleil qui descend dans un ciel écarlate

Et qui se couche au ras d'un sol inévitable
Dur comme une justice, égal comme une barre,
Juste comme une loi, fermé comme une mare,
Ouvert comme un beau socle et plan comme une table.

Un homme de chez nous, de la glèbe féconde
A fait jaillir ici d'un seul enlèvement,
Et d'une seule source et d'un seul portement,
Vers votre assomption la flèche unique au monde.

Tour de David voici votre tour beauceronne.
C'est l'épi le plus dur qui soit jamais monté
Vers un ciel de clémence et de sérénité,
Et le plus beau fleuron dedans votre couronne.

Un homme de chez nous a fait ici jaillir,
Depuis le ras du sol jusqu'au pied de la croix,
Plus haut que tous les saints, plus hauts que tous les rois,
La flèche irréprochable et qui ne peut faillir.

Uit: Eve

I

Heureux ceux qui sont morts pour la terre charnelle,
Mais pourvu que ce fût dans une juste guerre.
Heureux ceux qui sont morts pour quatre coins de terre.
Heureux ceux qui sont morts d'une mort solennelle.

Heureux ceux qui sont morts dans les grandes batailles,
Couchés dessus le sol à la face de Dieu.
Heureux ceux qui sont morts sur un dernier haut lieu,
Parmi tout l'appareil des grandes funérailles.

Heureux ceux qui sont morts pour des cités charnelles.
Car elles sont le corps de la cité de Dieu.
Heureux ceux qui sont morts pour leur âtre et leur feu,
Et les pauvres honneurs des maisons paternelles.

Car elles sont l'image et le commencement
Et le corps et l'essai de la maison de Dieu.
Heureux ceux qui sont morts dans cet embrassement,
Dans l'étreinte d'honneur et le terrestre aveu.

Car cet aveu d'honneur est le commencement
Et le premier essai d'un éternel aveu.
Heureux ceux qui sont morts dans cet écrasement,
Dans l'accomplissement de ce terrestre voeu.

Car ce voeu de la terre est le commencement
Et le premier essai d'une fidélité.
Heureux ceux qui sont morts dans ce couronnement
Et cette obéissance et cette humilité.

Heureux ceux qui sont morts, car ils sont retournés
Dans la première argile et la première terre.
Heureux ceux qui sont morts dans une juste guerre.
Heureux les épis mûrs et les blés moissonnés.

Heureux ceux qui sont morts, car ils sont retournés
Dans la première terre et l'argile plastique.
Heureux ceux qui sont morts dans une guerre antique.
Heureux les vases purs, et les rois couronnés.

Heureux ceux qui sont morts, car ils sont retournés
Dans la première terre et dans la discipline.
Ils sont redevenus la pauvre figuline.
Ils sont redevenus des vases façonnés.

Heureux ceux qui sont morts, car ils sont retournés
Dans leur première forme et fidèle figure,
Ils sont redevenus ces objets de nature
Que le pouce d'un Dieu lui-même a façonnés.

Heureux ceux qui sont morts, car ils sont retournés
Dans la première terre et la première argile.
Ils se sont remoulés dans le moule fragile
D'où le pouce d'un Dieu les avait démoulés.

Heureux ceux qui sont morts, car ils sont retournés
Dans la première terre et le premier limon.
Ils sont redescendus dans le premier sillon
D'où le pouce de Dieu les avait défournés.

Heureux ceux qui sont morts, car ils sont retournés
Dans ce même limon d'où Dieu les réveilla.
Ils se sont rendormis dans cet alléluia
Qu'ils avaient désappris devant que d'être nés.

Heureux ceux qui sont morts, car ils sont revenus
Dans la demeure antique et la vieille maison.
Ils sont redescendus dans la jeune saison
D'où Dieu les suscita misérables et nus.

Heureux ceux qui sont morts, car ils sont retournés
Dans cette grasse argile où Dieu les modela,
Et dans ce réservoir d'où Dieu les appela.
Heureux les grands vaincus, les rois découronnés.

Heureux ceux qui sont morts, car ils sont retournés
Dans ce premier terroir d'où Dieu les révoqua,
Et dans ce reposoir d'où Dieu les convoqua.
Heureux les grands vaincus, les rois dépossédés.

Heureux ceux qui sont morts, car ils sont retournés
Dans cette grasse terre où Dieu les façonna.
Ils se sont recouchés dedans ce hosanna
Qu'ils avaient désappris devant que d'être nés.

Heureux ceux qui sont morts, car ils sont retournés
Dans ce premier terreau nourri de leur dépouille,
Dans ce premier caveau, dans la tourbe et la houille.
Heureux les grands vaincus, les rois désabusés.

II

Et Jésus est le fruit d'un ventre maternel
Fructus ventris tui, le jeune nourrisson
S'endormit dans la paille et la balle et le son,
Ses deux genoux pliés sous son ventre charnel.

Et ses beaux yeux fermés sous l'arceau des paupières
Ne considéraient plus son immense royaume.
Et les bergers venus par des chemins de pierres
Le regardaient dormir dans la paille et le chaume.

Et ses beaux yeux fermés sur nos ingratitudes
Ne considéraient plus qu'un rêve intérieur.
Ses jeunes yeux fermés sur nos décrépitudes
Ne considéraient plus qu'un âge antérieur.

Et la lourde toison de ses cheveux bouclés
Retombait sur sa nuque en décuple cascade.
Et son poing volontaire et ses bras potelés
Supportaient tout le poids de cette colonnade.

Ses beaux cheveux tombaient en mouvante torsade
Et faisaient sur sa nuque une ombre creuse et blonde.

Les rois de l'Orient, venus en ambassade,
Le regardaient dormir comme le roi du monde.

Et sa tête portait dans le creux de son coude
Comme un beau bâtiment porte dans son berceau.
Il n'était pas froncé comme un enfant qui boude.
Il était détendu comme un jeune roseau.

Et sa tempe battait d'un sang si généreux
Que sa tête sonnait comme un jeune tambour.
Et son coeur se gonflait d'un sang si chaleureux
Que tout son corps tremblait de ce nouvel amour.

Un pli du bras portait l'impérissable tête.
Et c'est ce pli du bras qu'on nomme la saignée.
Il admirait tout bas quelque invisible fête.
Il était comme une aube éclatante et baignée.

Juste le pli du bras portait la tête blonde.
Les membres détendus formaient comme un recueil.
Tout était jeune alors, et le sauveur du monde
Etait un jeune enfant qui jouait sur un seuil.

Dans le creux de ce pli roulait la tête ronde.
(La même qui fut mise en un pauvre cercueil).
Tout s'appesantissait dans cette nuit profonde,
La même qui tomba sur un suprême deuil.

Tout en lui reposait et ses lèvres lactées
Riaient et s'entr'ouvraient comme une fleur éclose.
Et le sang nouveau né sur ses lèvres de rose
Courait dans le réseau des veines ajourées.

Tout en lui reposait. Sur ses lèvres lactées
Quelques gouttes tremblaient vaguement négligentes.
Quelques gouttes perlaient vainement engageantes,
Comme la sève perle au bord des fleurs coupées.

Uit: Les sept contre Paris

Paris

Sept villes se vantaient d'avoir cerné la Ville.
Auteuil voulait en faire un jardin potager;
Grenelle en voulait faire un énorme verger;
Bercy, des entrepôts; Montmartre, un vaudeville.

Passy faillit en faire un immeuble servile,
Un caravansérail pour le noble étranger;
Vaugirard, la Villette à ce peuple léger
Faisaient des abattoirs pour sa guerre civile.

Mais la dame a mangé les sept petites soeurs.
Elle a mis pour toujours la liberté de l'âme,
Et tous ces fourniments et tous ces fournisseurs,

Le négoce, l'amour, et la cendre, et la flamme,
Et tous ces boniments et tous ces bonisseurs,
Et les gouvernements gendres et successeurs

Sous le commandement des tours de Notre Dame.

Bibliografie.

De werken van Charles Péguy, die alle verschenen in *Les Cahiers de la Quinzaine*, worden heruitgegeven door de Nouvelle Revue française onder den titel: *OEuvres complètes de Charles Péguy*. De uitgave, in 1916 begonnen, zal compleet zijn in 15 deelen.

Afzonderlijk verschenen:

OEuvres choisies (prose). Paris, B. Grasset.
OEuvres poétiques. Paris, Ollendorf.
Notre Patrie. Paris, Nouvelle Revue française.

Van de talrijke studies aan Péguy gewijd vermeld ik hier de belangrijkste:

F. Porché. *Péguy et les Cahiers*. Paris, C. Bloch.
D. Halévy, *Quelques nouveaux maîtres.* édit. des Cahiers du Centre.
D. Halévy, *Péguy et les Cahiers de la quinzaine*. Paris, Payot.
V. Boudon, *Avec Charles Péguy de la Lorraine à la Marne*. Paris, Hachette.
P. Pacary, *Un compagnon de Péguy, Joseph Lotte*. Paris, Librairie Lecoffre.
Ch. Silvestre, *Charles Péguy*. Paris, Blond et Gay.

P. Seippel, *Un poète français tombé au champ d'honneur: Charles Péguy*. Paris, Payot.
Suarès, *Péguy*. Paris, Emile-Paul.
A.M. de Poncheville, *Péguy et sa mère*. Cahiers de l'amitié de France et de Flandre. Paris, G. Crès.
H. Massis, *Le Sacrifice*. Paris, Plon-Nourrit.